

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

MEVLANA VE NIETZSCHE'DE İNSAN
ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

Ayten ÜNAL

Danışman:

PROF. DR. CEVDET KILIÇ

Samsun, 2016

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

MEVLANA VE NIETZSCHE'DE İNSAN
ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

Ayten ÜNAL

Danışman:

PROF. DR. CEVDET KILIÇ

Samsun, 2016

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... / ... / 20...

Ayten ÜNAL

TEZ KABUL VE ONAYI

Ayten Ünal tarafından hazırlanan Mevlana ve Nietzsche’de İnsan Anlayışlarının Karşılaştırılması başlıklı bu çalışma, tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____ İmza

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

____/____/____

Enstitü Müdürü

ÖZET

MEVLANA VE NIETZSCHE’DE İNSAN ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Ayten ÜNAL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Ekim/2016

Danışman: Prof. Dr. Cevdet KILIÇ

Var olduğundan beri insan, felsefenin temel konusu olmuştur. Ne olduğu tanımlanmaya, temellendirilmeye muhtaç tek varlık gibi görünmektedir. İnsanın dışındaki tüm varlıklar dünyada varlıklarını tam olarak ortaya koyup sergilerken insan bir potansiyelle doğmakta ve bu potansiyelinin nasıl ortaya koyulması gerektiği konusu bir problem olarak ortada durmaktadır. İnsanın ne olduğuna ya da ne olması gerektiğine aranan cevaplar insanlığın tarihiyle sürüp gitmektedir. İnsanileşme yolunda yalnızca beslenip, üremek dışında daha karmaşık ve ruhani aşamalardan geçen bu yolculuk, insan üzerine eğilen her filozofun ayırına vardığı bir durumdur. Doğu dünyasının büyük düşünürü Mevlana ve Batı dünyasının aykırı düşünürü Nietzsche, insanın neliği ve insanın mükemmele ulaşmasının yolunda düşünsel emek vermişlerdir. Her ikisinde de dünyaya geldiklerinde manevi açıdan yarım, gelişmeye açık olan insan düşüncesi ortaktır. Mevlana’da mükemmelliğe giden yolda insanı kâmile ulaşmak, Tanrı’yı yeniden içimizde keşfetmekten ve O’nun yanında yer almaktan geçer. Nietzsche’de ise insan mükemmele ulaşmak ya da kendi deyimiyle üstinsana ulaşmak için ilahi tüm güçlerden yardım istemekten, onlara dayanmaktan vazgeçmelidir. Her iki düşünür de insanın potansiyelini kullanarak kendisinin üstünde başka biri olması fikrini paylaşmaktadır. Her iki filozofun insan düşüncesinde ortak noktalar olduğu gibi ayrı düşükleri konular da vardır.

Anahtar Sözcükler:İnsan, Kâmil İnsan, Sürü İnsanı, Üstinsan

ABSTRACT

COMPARISON OF UNDERSTANDING OF ‘MAN’ IN MEVLANA AND NIETZSHCE

Ayten ÜNAL

19th May University, Institute of Social Sciences

Department of Philosophy, Master Degree, October 2016

Consultant: Prof. Dr. Cevdet KILIÇ

Man has been the subject of philosophy ever since he existed. He seems to be the only being in need of identification and grounding. While all creatures except man reveal and exhibit their existence, man is born with a potential and the subject of how this potential ought to be revealed appears as a problem. The answers of the question about what a man is and ought to be continue in accordance with the history of humanity. This journey which has more complicated and spiritual phases except than only feeding and reproducing in terms of civilization is a situation which is differentiated by every philosopher dealing with man. Mevlana, the great philosopher of the East and Nietzsche, the contrarian philosopher of the West, contributed to the subject of what a man is and in the way of a man’s reaching perfection intellectually. The idea of man born half as morally and open to development is the common thing in both of them. According to Mevlana, reaching the absolute man in the way of perfection involves the stages of discovering God again inside and being by Him. When it comes to Nietzsche, man ought to give up getting help from all divine beings and counting on them in order to reach perfection or in other words ‘the upper man’. Both of the philosophers share the idea of a man becomes another man superior to him by using his potential. Although both philosophers have common things in the idea of ‘man’, there are subjects they think in a different way.

Key Words: Man, Absolute Man, Man of Herd, Upper Man.

ÖNSÖZ

“Mevlana ve Nietzsche’de İnsan Anlayışlarının Karşılaştırılması” adlı tezim üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında insanın ilkçağdan günümüze farklı düşünürler tarafından nasıl incelendiğini ele almaya çalıştım.

Birinci bölümde Mevlana’nın hayatı ve onun insan düşüncesini şekillendiren unsurları incelemeye çalıştım. Mevlana’nın insan düşüncesi nihai olarak kâmil insana varmaktadır. Kâmil insanın özellikleri ve örnekleri bu bölümde ele alınmıştır. Mevlana’ya göre insan Kuran, ayet ve hadislerin ışığında ele alınmış ve İslam merkezli bir insan anlayışı ortaya çıkmıştır. İslam’ın insana verdiği değer, düşünür tarafından da aynen korunmaktadır. İnsan, kâmil insan olma yolunda Tanrı’ya daha fazla yaklaşmakta ve O’nun istediği gibi bir varlık olma mücadelesi vermektedir.

İkinci bölümde Nietzsche’nin hayatını, insan düşüncesini ve insan sınıflandırmalarını incelemeye çalıştım. O, insanları sürü insanı, özgür insan ve üstinsan olmak üzere üçe ayırmaktadır. En çok eleştirdiği insan, sürü insanıdır. Çünkü değerleri aynen kabul eden, sorgulamayan ve her şeye boyun eğen sürü insanı Nietzsche tarafından kabul gören bir insan anlayışı değildir. İnsan, kendi değerini kendisi yaratan, topluma karşı çıkan, herhangi bir kutsalı referans almayan bir yapıda olmalıdır. Kişinin kendisini aşarak varması gereken nokta üstinsandır. Üstinsan sürekli kendisini geliştirmeli ve salt kendinden hareketle yeni değerler yaratmalıdır.

Üçüncü bölümde ise her iki düşünürün insan anlayışında uzlaştığı ve ters düştüğü düşünceleri ele almaya çalıştım. İnsanın manevi yönden doğuştan eksik bir varlık olup kendisini geliştirmesi ve aşması konusunda her iki düşünür de ortak düşünceyi paylaşmaktadır. Ancak Mevlana insanın kendisini aşıp kâmil insan olması sonucunda onu Tanrı’nın yanına yerleştirirken; Nietzsche ise insanın sürü insanı ve özgür insan gibi aşamaları geçerek üstinsan olması sonucunda onu Tanrı’dan bağımsız olarak Tanrı’yı kendi içinde öldürüp kendisini Tanrı ilan eden bir yere yerleştirmektedir.

Tez çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, sürekli bana moral verip motivasyonumu en üst seviyede tutan değerli danışman hocam Prof. Dr. Cevdet Kılıç’a çok teşekkür ederim.

Ayten ÜNAL

Samsun-2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi

GİRİŞ

1. İnsan ve Varlığı	3
2. İnsan ve Neliği.....	6
3. İnsan Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLANA’NIN İNSAN ANLAYIŞI

1. Mevlana Celâlettin Rumi’nin Hayatı ve Eserleri	22
2. Mevlana’ya Göre İnsan ve Değeri.....	25
2.1. Mevlana’da İnsanın Değişimi, Dönüşümü ve Gelişimi	26
2.2. Gizemli Bir Varlık Olarak İnsan.....	30
2.3. Çok Değerli Bir Varlık Olarak İnsan	31
3. Mevlana’ya Göre İnsanı Oluşturan Unsurlar.....	37
3.1. Benlik Kavramı ve Ruh-Beden Ayrımı	37
3.2. Zihin ve Gönül	40
3.3. Akıl	43
3.4. Özgürlük	46
3.5. Sevgi ve Aşk	49
3.6. Nefs.....	55
3.7. Ölüm	59
3.7.1. Doğal Ölüm	59

3.7.2.İradi Ölüm	62
4.Kâmil İnsan Anlayışı	64
4.1.Tasavvufta Kâmil İnsan	64
4.2.Mevlana'ya Göre Kâmil İnsan	67
4.2.1. Mevlana'ya Göre Kâmil İnsanın Özellikleri.....	71
4.2.2. Kâmil İnsanın Evrensel Nitelikleri.....	73
4.2.2.1.Ney Metaforu.....	73
4.2.2.2.Âşık-Ma'şuk İlişkisi	75
4.2.2.3.Makro ve Mikro kozmik Varlık.....	77
4.2.2.4. Ayna Metaforu.....	78
4.2.3. Kâmil İnsan Örneği: Hz. Peygamber	79
5. Mevlana'nın “Kadın” Düşüncesi.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

NIETZSCHE’NİN İNSAN ANLAYIŞI

1.Wilhelm Friedrich Nietzsche'nin Hayatı ve Eserleri	89
2.Nietzsche Felsefesinin Temel Kavramları.....	92
2.1.Tanrı Öldü Fikri	92
2.2.Üstinsan (Übermensch).....	94
2.3.Güç İstenci	94
2.4.Ebedi/Bengi Dönüş	96
2.5.Decadence	97
3. Nietzsche Felsefesinin Genel Karakteristiği.....	103
3.1. Etkilendiği Filozoflar	103
3.2. Eleştirel Felsefe ve Hristiyanlık Felsefesi.....	106
3.3. Tanrı'yı Öldürmeye Giden Yol.....	107
3.4. Nietzsche'nin Nihilizmi	108

3.5. Nietzsche ve Herakleitos.....	110
3.6. Bilim, Felsefe ve Yöntem	111
3.7. Nietzsche’yi Önceleyen Bir Figür Olarak “Zerdüş”	113
3.8. Nietzsche ve Karamsarlık	115
4. Nietzsche’nin İnsan Düşüncesi.....	116
4.1. Üstün Bir Varlık Olarak İnsan	118
4.2. Hayvan Olarak İnsan.....	120
4.3. Bağımsız Bir Varlık Olarak İnsan.....	121
4.4. Erdemli Bir Varlık Olarak İnsan.....	122
4.5. Türünü Devam Ettiren Bir Varlık Olarak İnsan	126
5. Nietzsche’nin İnsan Sınıflandırması.....	128
5.1. Sürü İnsanı	128
5.2. Özgür İnsan	132
5.3. Üstinsan.....	140
6. Nietzsche’nin Kadın Algısı	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLANA VE NIETZSCHE’NİN İNSAN ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. Mevlana ve Nietzsche’nin İnsan Anlayışlarının Ortak Yönleri	162
1.1. İnsanın Tutarlılığı Bakımından	162
1.2. Ölüm Anlayışları Bakımından	165
1.3. İnsanın Kendisini Geliştirmesi Bakımından	167
2. Mevlana ve Nietzsche’nin İnsan Anlayışlarının Farklı Yönleri.....	170
2.1. İnsanın Mükemmelliği Bakımından	170
2.2. Öte Dünya İnançları Bakımından	172
2.3. İnanç Bakımından	174

2.4.Kadın-Erkek Düşüncesi Bakımından.....	175
2.5.İnsanlara Verdikleri Değer Bakımından	178
2.6.Kâmil İnsan ve Üstinsan Örnekleri Bakımından	179
2.7. Ahlâk Düşüncesi Bakımından.....	181
2.8.Örnek Aldıkları İnsanlar Bakımından.....	182
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA	186

GİRİŞ

İnsan, var olduğundan bugüne dek tanımlanmaya ihtiyaç duymuştur. Biyolojik ve psikolojik olarak çok karmaşık bir doğaya sahip olduğundan herkes tarafından farklı şekilde ifade edilmiştir. Kimi onu varlık kategorisinin en üstüne yerleştirirken kimi de varlık kategorisinin ortalarında ona yer vermiştir. Aynı şekilde kimi onu salt ahlâki boyutuyla ele alırken kimi de bilişsel boyutuyla ele almıştır. Uzlaşmaya varılan ortak düşünce ise insanın tam olarak ne olduğunun nesnel bir şekilde açıklanamamasıdır. İlkçağ Yunan düşüncesinde Sokrates ile başlayan bu sorun günümüze kadar devam etmektedir. İnsanın kendisini bilmesi ve yaşamını sorgulaması gerektiğini söyleyen Sokrates, insanı bir problem haline getirerek doğa felsefesinden insan felsefesine geçişin öncülüğünü yapan düşünürlerden biri haline gelmiştir.

Mevlana ve Nietzsche'nin insan anlayışlarını tek tek açıklayıp, her ikisinde insana dair benzer ve farklı yönleri ele almaya çalışacağım. Hem Mevlana hem de Nietzsche bulundukları dönem itibarıyla "insan"ı farklı açılardan incelemişlerdir. Mevlana'da kâmil insan kavramı ağır basarken, Nietzsche'de ise üstinsan kavramı ağır basmaktadır. Genel olarak problem her iki düşünür açısından da insanın, kavramsal, problematik ve ontolojik olarak açıklanması sorunsalıdır.

Mevlana'da temel problem insanın neliğinden yola çıkarak onun Tanrı'yla bağını kurup insanın O'nun bir yansıması olduğunu gösterebilmektir. Mevlana'ya göre insan Tanrı'nın yanında yer almaktadır. Nietzsche'de de temel problem insanın eksik taraflarını kendi içinden gelen bir güçle tamamlayıp ve yine kendi içinden beslenip geleneksel ahlâki kuralları reddedip kendini Tanrı yerine koyan üstinsan problemidir. Her iki düşünürün de temel problemi insanı eksikli konumundan alıp onu ideal konuma taşımaktır. Bu süreç Mevlana'ya göre insanın yüzünü Tanrı'ya dönmesiyle, Nietzsche'de ise sırtını dönmesiyle ilerler.

Bu tez çalışmasında Mevlana ile Nietzsche'nin insan anlayışlarını karşılaştırma nedenim mistik teist ile nihilist ateist düşünürün ortak noktada uzlaşabileceğini göstermektir. Mevlana insanı din ekseninde incelerken Nietzsche ise daha rasyonel temelde ele almaktadır. Ancak her ne kadar farklı kültürlerde yaşamış olsalar da insanın ideal insan olma serüveninde olgunlaşması, gelişmesi ve değişmesi

gerektiği hususunda benzer düşünceyi paylaşmaktadırlar. Mevlana'da insanın sürü psikolojisinden kurtulup Tanrı'dan aldığı bir güçle kâmil insan; Nietzsche'de ise insanın kendi içinden aldığı bir güçle ve bütün ahlâki normların karşısında durarak üstinsan olması amaçlanmaktadır. Her ikisinde de insanın kendisini aşması ve konum itibariyle bir üst seviyeye çıkması düşüncesi yer almaktadır.

Mevlana tasavvuf düşüncesine mensup bir düşünür olduğundan felsefesi de bu çerçevede şekillenmiştir. İnsana bakışı da onu dünyada konumlandırışı da hep bu bakış açısından olmuştur. İnsan felsefesinde onun asıl amacı, kâmil insana ulaşmaktır. Kâmil insan da sıradan insanlardan soyutlanmış, Tanrı'dan aldığı bir güçle Tanrı'nın sahip olduğu bütün olumlu özellikleri kendi içinde taşıyan ve Tanrı'ya yakın olmaya çalışan bir varlıktır. Nietzsche ise Mevlana ile benzer özellikler taşıırken belli noktalarda ondan ayrılmaktadır. Ondaki üstinsanın amacı mevcut ahlâki değerleri reddeden, kendi ahlâk anlayışını kendisi kurgulayan, Tanrı'yı kendi içinde öldüren ve diğer insanlara örnek olarak onları yönlendiren bir konuma sahip olmaktır.

Tez çalışması boyunca iki düşünüre ait eserler okunup konu ile ilgili yerler üzerinde durulacaktır. Mevlana'nın kendi eseri olan *Mesnevi*, Şefik Can çevirisiyle bana çalışmam boyunca yol gösterecek ve insanı ele alan ilgili yerler çalışmamda yer alacaktır. Yine kendi eseri olan *Fihî Ma Fih* düşünürün yararlanacağım bir diğer kitabıdır. Mevlana ile ilgili bölümün şekillenmesinde Osman Nuri Küçük'ün *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim* kitabı da bana yol gösterecektir. Bunun dışında Mevlana üzerine yazılmış tez konumu içeren bütün makaleler, sempozyum bildirileri ve kitaplar, tez çalışmamda bana yardımcı olacaktır. Nietzsche'de ise insan türlerini ve üstinsanı konu alan kendine ait eserler ve başka düşünürlerin yazdığı kitaplar yer alacaktır. Daha çok Nietzsche'nin kendi yazdığı ve dilimize çevrilmiş kitapları kullanılacaktır. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, *İnsanca Pek İnsanca* yararlanacağım eserlerinden sadece iki tanesidir. İonna Kuçuradi'nin, *Nietzsche ve İnsan* adlı kitabı da bana çalışmamda yol gösterecektir.

Filozoflar kendi yaşadıkları dönemden, düşünce ikliminden ve zamanın ruhundan hareketle kendi felsefi dünyalarını oluştururlar. Bu bağlamda düşünürlerin hayatlarını ve yaşadığı dönemin yapısını bilmeden onların düşüncelerini anlamak ve temellendirmek zor olacaktır. Mevlana ile Nietzsche'nin hayatlarını bilmeden onların

insan tasavvurlarını anlamak güç olacaktır. Dolayısıyla her iki düşünürün de hayatları ilgili bölümlerin içinde yer alacağından burada yer vermemeyi uygun gördüm.

Tez çalışmam üç bölüm halinde ele alınacaktır. İlk bölümde Mevlana'nın hayatı, eserleri ve insana dair söylemleri ele alınacaktır. Kâmil insanın ne anlama geldiği, ona nasıl ulaşıldığı, sahip olduğu özellikler ve örnek kâmil insanın kim olduğu bu bölümde yer alacaktır. İkinci bölümde ise Nietzsche'nin hayatı, eserleri ve insana dair söylemleri ele alınacaktır. Üstinsan (Übermensch) fikrine nasıl ulaştığı, ona ulaşırken hangi tecrübeleri yaşadığı, üstinsanın sahip olduğu özellikler ve örnekleri bu bölümde yer alacaktır. Çalışmam boyunca iki düşünürün insan tasavvuruna ait ortak görüşler ortaya konmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde de bu düşünürlerin insan anlayışları karşılaştırılmalı olarak verilecektir. Hangi noktalarda benzerlikler ve farklılıkların olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu konu kapsamında ikilem yaşadığım bir durumu burada açıklamayı uygun gördüm. Yaratıcı bağlamında Tanrı ve Allah ifadeleri Mevlana ve Nietzsche tarafından farklı şekillerde kullanılmaktadır. Mevlana Allah, Nietzsche ise Tanrı ifadesine yer vermektedir. Tez çalışmada bütünlük olması açısından Tanrı kavramını kullanmayı tercih ettim. Yalnızca Mevlana'nın kendi eserlerinden yapılan alıntılarda ve Kuran ayetlerinde Allah ifadesi geçmektedir. Bunun dışında üç bölümde de Tanrı kavramı yer almaktadır.

Tezde ilgili bölümlere geçmeden önce insanın felsefi olarak açıklanmasında ve farklı tarihsel zamanlarda nasıl ele alındığının bilinmesinde büyük fayda vardır. İnsanın ontolojisi, neliği ve insan düşüncesinin tarihsel arka planı başlıkları yer alacaktır.

1.İnsan ve Varlığı

İlkçağdan günümüze hemen hemen her filozof insanı yaratılmış varlıklar içinde en yüksek yere koyar. İnsan adeta yaratılmış varlıkların efendisidir. Ancak insan, efendisi olduğu kadar da biyopsişik yapısıyla bilinemeyen bir varlıktır. İnsanın ne olduğunu ve varlığını ortaya koyma çalışan ve üzerinde ortak tanımlamaların yapılamadığı pek çok araştırma mevcuttur. Zeki Özcan'a göre "İnsan da tıpkı evren gibi, çok farklı özelliklere sahiptir. İnsan, biyolojik, psikolojik, antropolojik,

sosyolojik, mitolojik vs. olduğu için karmaşık bir varlıktır.”¹ İnsan öyle komplike bir varlık ki her düşünür onu kendi bakış açısından onun doğasını aydınlatmaya ve neliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Zira insan birbirine zıt yapıların, güdülenmelerin bileşkesinden oluşan girift bir varlıktır.

Zeki Özcan’ın ifadesiyle “İnsan, örneğin fiziksel ya da ahlâki motivasyonlardan biriyle açıklanamaz, çünkü insan, pek çok motivasyona itaat eder. Bu motivasyonlar, karışit olguların kaynağıdır. İnsanın realitesi karışitlıklar içinde görünür.”² İnsan tek bir yönden açıklanacak kadar basit bir varlık değildir. İnsan yapıp etmeleri ile de aktif bir varlıktır. O, önü kestirilemeyen çok değişik hayat tarzları içinde yaşamakta ve pek çok kaygıyı kendi içinde taşımaktadır.³ İnsan tek bir bilim dalı ile açıklanamayacağından ayrı ayrı alanlara konu olmuştur. Ayrı ayrı alanlar da onu tam olarak ortaya koymada yetersiz kaldığından, insan bu farklı bileşkelerin toplamıdır. Karışıklığın ve zıtlığın kendinde vücut bulduğu insan hiçbir zaman tam olarak ifade edilememiş ve anlaşılamamıştır. “Karmaşıklık insan psişesinde nedenlerin ve etkilerin son derece iç içe geçmesine yol açar. Bu durum ise insanı kavranması imkânsız değilse bile en zor anlaşılan bir varlık yapar.”⁴ Canlılar arasında üzerinde mutabakata varılamayan en karmaşık varlık insandır. Bütün insanların anlaşılması için önce insanın kendisinin incelenmesi ve anlamaya başlanması gerekir.

Descartes bütün bilimleri bir kenara koyarak, dünyanın en büyük kitabını incelemeye koyulur. Onun bahsettiği bu dünyanın en büyük kitabı insanın ta kendisidir.⁵ Bir kitap içinde pek çok olayı, düşünceyi, duyguyu barındırıyorsa insan da bunun gibi pek çok durumu barındırmaktadır. İçebakış yöntemiyle insanın kendi özüne dönerek kendini tanıması, varlığını konumlandırması ve dünyadaki amacını tespit ederek diğer insanlardan farkını ortaya koyması gerekmektedir.

¹Zeki Özcan, *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012, s. 43; Muttalıp Özcan, *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, İstanbul, 2006, s. 10.

²Zeki Özcan, *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, s. 4.

³Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 105.

⁴Zeki Özcan, *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, s. 46.

⁵Rennan Pekünlü, “‘Düşünüyorum Öyleyse Varım’ Sözü Üzerine”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 132, (Şubat 2015), s. 51.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve onu önemli kılan özellik sadece yapıp etmeleri ya da fiziki özellikleri değil; onun akıllı, sosyal ve iradeye sahip olan karmaşık bir varlık olmasıdır. Hayvanlar ve bitkiler de insanlar gibi yemek yer, uyur, koşar ve ürerler. İnsanı insan yapan, ona varlık kategorisinde anlamlı bir yer kazandıran en önemli özellik, kişinin kendisinin ve bütün yapıp etmelerinin farkında olmasıdır. “Dünyada ilk kez insanın ben bilincine sahip olması ona kendine özgü bir yer kazandırmaktadır.”⁶ İnsan kendisinin bir varlık olarak farkında olan, kendine dışarıdan bir nesne olarak bakabilen tek canlıdır. Örneğin Aristoteles’in deyişiyle “İnsan düşünen bir hayvandır. Ve bu nedenle o, hayvanların en akıllısıdır... Bu duyu organı sayesinde çok yetenekli ya da daha az yetenekli insanlar vardır.”⁷ Çünkü insanın hayvandan tek farkı onun düşünen, alet yapan, toplum kuran ve kararlar alabilen “akıllı” bir canlı olmasıdır. İnsan olarak “evrende bir toz bile sayılamayacak ufaklıkta bir yerkürenin üstünde küçüklüğü belki hesaba bile katılamayacak bir varlığımız var; ne var ki, aklımızla büyüğüz.”⁸

Mevlana’ya göre insan kendi benliğini ve varlığını tanıyan, anlamlandıran bir canlıdır. Duyu organları, et-kemik organlar sadece benliğin kullandığı aletlerdir. İnsan ya da benlik bu aletler sayesinde ya da bu aletler vasıtasıyla kendi dışındaki dünyayı tanır. İnsani şuurun hayvani şurdan farkı insanın dünyayı akıllı ile kavrayabilmesi ve onu eleştiri süzgecine tabi tutabilmesidir.⁹ Mevlana, aklın, tedbirin ve fikrin insana kul olduğunu Mesnevi’de belirtmektedir.¹⁰ Descartes (1596-1650), aklın insanı hayvandan ayıran ve insana bilinçli eyleme imkânı veren bir yeti olduğunu belirtmektedir.¹¹ “Mesela, diyor Gazali (1058-1111) güneş gözümüze küçük görüldüğü halde, akıl sayesinde onun dünyamızdan bile daha büyük olduğunu biliriz.”¹² Güneşin, gezegenler sisteminin dünyadan çok daha büyük olduğunu; duyularımızı, Tanrı’yı, aklımızı göremesek de yine aklımız sayesinde onların var olduğunu biliriz. Biliriz ki evren beş duyu organımızla algıladığımızdan çok daha

⁶Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, Harun Tepe (çev.), Ankara: Ayraç Yayınları, 1998, s. 35.

⁷Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Zeki Özcan (çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2001, s. 119.

⁸Server Tanilli, *Yaratıcı Aklın Sentezi Felsefeye Giriş*, İstanbul: Adam Yayınları, 1997, s. 31.

⁹Şahin Uçar, “İnsan, Varlık ve Zaman”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6, 2001, ss. 139-140.

¹⁰Mevlana Celâlettin Rumi, *Mesnevi*, Şefik Can (çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, c. V., b. 3576.

¹¹Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Mehmet Karasan (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1967, s. 4.

¹²Uçar, “İnsan, Varlık ve Zaman”, s. 140.; Gazali, *el-Munkız mine’d-Dalal (Hakikate Giden Yol)*, Ali Kaya (çev.), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005, s. 32.

fazlası ve farklıdır. Dünyada her ne kadar yeryüzünde konumlandırıldığımızı düşünsek de aslında gezegenimizin uzayda yer kaplayan, uzay boşluğunda yer alan bir cisim olduğunu aklımız sayesinde biliriz.

Gazali'ye göre insan “zorunlu olarak tek başına veya başkaları ile bir arada yaşar.”¹³ “İnsan kendini zorunlu olarak diri ve güç yetiren olarak bilir. Çünkü insan böyledir; eğer kendini bu şekilde bilmez ise kendini olduğu gibi bilmemiş olur.”¹⁴ Gazali'nin insan tanımı insanın kendi kendine yetmesi gerektiği yönündedir. İnsan sahip olduğu donanımına göre davranırsa kendi doğasına uygun hareket etmiş olur.

Sonuç olarak felsefe tarihinde evrende insana bir yer kazandıran ve onu diğer bütün canlılardan ayıran özellik onun akıllı, eleştirel ve analitik düşünebilen bir canlı olmasıdır. Bütün filozoflara bakıldığında neredeyse insana dair bütün ontolojik söylemler bu düzlem üzerine kurulmuştur. Akli sayesinde doğaya hükmeden, aletler yapabilen, evreni tanıyan ve kendi hayatını anlamlandıran insan, felsefeye konu olmuştur. Çünkü felsefe; düşünmek, üretmek ve insanlara farklı bakış açıları kazandırmak demektir. Evrende de akıllı tek varlık insan olduğundan felsefe ile insanın birlikteliği hayat boyu devam edecektir. Söz gelimi “İnsanın, kendisini, istediği yönde geliştirebilen tek canlı olduğunu söyleyebiliriz.”¹⁵ İnsanın iradeli ve kendi hayatına hükmedebilen bir varlık olduğunu düşündüğümüzden, o gerek akli gerekse de aldığı eğitimler yoluyla bu şekilde kendisinin mimarının olduğunu söylemek yanlış olmamaktadır.

2.İnsan ve Neliği

Her bilim dalı insanı farklı açılardan ele almıştır. Fen bilimleri insanı daha çok fiziksel açıdan incelerken, sosyal bilimler ise ruhsal veya felsefi boyutta incelemiştir ve incelemeye de devam etmektedir. Ancak hiçbir bilim dalı onun topyekûn kuşatıcı mahiyette ne olduğu üzerinde fikir yürütememiştir. Bu da insanı tanıma ve tanımlama noktasında eksik kalmıştır. İnsanın neliğine dair ortak, kesin bir tanım birliğine varılamamıştır Ortak tanımlamalar olmasa da insan asgari düzeyde anlaşılmıştır.

¹³Ebu Hamid El-Gazali, *Makasid El-Felasife*, Cemaleddin Erdemci (Çev.), İstanbul: Vadi Yayınları, 2002, ss. 108-109.

¹⁴Ebu Hamid El-Gazali, *Makasid El-Felasife*, s. 178.

¹⁵Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 17.

Takiyettin Mengüşoğlu'na göre “bilmek, bilme edimini gerçekleştirmek insanın bir varlık koşuludur.”¹⁶ İnsanın en önemli özelliği bilen, bilgi üreten bir varlık olmasıdır. Zekâsını kullanmak, işlem yapmak, şeyleri anlamlandırmak, alet yapmak hep insana özgü niteliklerdir. Bilmek, hayatı anlamaktır. Max Scheler'e göre insanı insan yapan özellikler duysal itilim, içgüdü, çağrışımsal bellek, zekâ ve seçme yeteneği gibi insanın bilişsel yönüne ait yeteneklerdir. İnsan hem psikolojinin hem de biyolojinin araştırma konusuna giren psişik bir varlıktır.¹⁷

Mengüşoğlu'na göre insanın bir diğer varlık koşulu ”yapıp-eden varlık”¹⁸ olmasıdır. Yapıp eden ise davranışlarına yön veren; kişilik, karakter oluşturan, bilinçli eyleyen anlamlarına gelmektedir. Mengüşoğlu insanın üçüncü varlık koşulu olarak ise “değerleri duyan varlık”¹⁹ ifadesini ortaya atar. Bu ifadede dilinin, dininin, ahlâki normların, kutsallarının farkında olup; bu değerlere göre hayatını şekillendiren insan anlaşılmaktadır. Çünkü bitkiler ve hayvanlar herhangi bir değere sahip değildir. Dinleri, ahlâki normları, herhangi bir görüşleri yoktur. Bu değerleri oluşturan “akıl”dan yoksun oldukları için de toplum kuramazlar.

İnsanın tüm varlık koşulları “tarihsel zaman”²⁰ içinde saptanmalıdır. “İnsan, tarihin hem ürünü hem eyleyeni hem de bilincidir; süje teriminin tam anlamıyla insan, tarihin süjesidir.”²¹ İnsanı oluşturan, varlığına değer katan içinde bulunduğu çağ ve koşullardır. Her çağın özellikleri, devrimleri, değerleri, yenilikleri farklıdır. Ortaçağ ve Aydınlanma çağındaki insan anlayışları birbirinden farklıdır. Birinde dini otoritenin baskısı, kilise ve din adamlarının önderliğinde dogmatik düşünce hâkim iken; diğerinde ise bireyselleşme, kişinin kendi aklını kullanması ve otoriteye boyun eğmeme durumu hâkimdir.

İnsan, bulunduğu dönem içinde, yaşadığı bölgenin özelliklerine göre şekillenir. Tarihsel zaman içinde yer alan insan, evrensel insanın karşısında bulunup döneminin psikolojik, sosyolojik, kültürel ve inanç özelliklerini kendi içinde taşır.

¹⁶İonna Kuçuradi, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1997, s. 13.

¹⁷Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 67.

¹⁸Kuçuradi, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*, s. 14.

¹⁹Kuçuradi, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*, s. 14.; Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s. 69.

²⁰Kuçuradi, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*, s. 19.

²¹Zeki Özcan, *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, s. 55.

Tarihsel insan, evrensel insanın aksine sadece döneminin insanıdır ve o dönem bittiğinde geçerliliğini yitirmektedir. Çünkü insan, değişen koşullara direnememekte, farklı olgular karşısında kendi benliğinden taviz vermek istememektedir. Zeki Özcan, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*Tarihsel insan, evrensel insana yani her zaman ve her yerde özdeş insana karşıttır. O, toplumlara, çağlara, uygarlıklara, kültürlere göre farklı özellikler taşır. İnsan, bir oluşturdur. O, sadece kolektif açıdan olduğu şeydir. İnsan, tarihsel oluşun ürünü'dür; değişen toplumsal süreçlerin sonucudur. Zevkler, adetler, inançlar, bilgiler ve değerler de aynı şekilde kültürel, sosyal, kurumsal, etnik ve ulusal bir geçmişten doğar. Hegel der ki, "herkes kendi çağının çocuğudur; şimdiki zaman, önceki uzun bir gelişmenin sonucudur."*²²

Felsefe tarihi içinde insanı en çok ele alan ve onu problematik hale getiren düşünürlerin başında Max Scheler gelmektedir. "Scheler'e göre insan, bütün varlık unsurlarını ve kanunlarını kendisinde toplayan bir varlıktır; bundan dolayı da o, bütün varlık problemlerinin buluştuğu bir noktadır."²³ O, insanın kosmostaki yerini konumlandırmak ve canlılar arasındaki farkını ortaya koymak için uzun süre uğraşmıştır. Scheler, insana dair tasarımlar oluştururken üç farklı tasarımdan söz eder:

*"Aydın bir Avrupalı'ya 'insan' kelimesinden ne anladığı sorulduğunda, diyor Scheler, kafasında birbiriyle bağdaşmayan, bir araya getirilemeyecek olan üç düşünce çevresi çatışmaya başlar: Yahudi-Hristiyan geleneğin düşünce çevresi, Antik-Grek düşünce çevresi ve modern tabiat bilimleri ile genetik psikolojisinin düşünce çevresi".*²⁴

Scheler'in ilk insan tasarımı din çerçevesinde şekillenir. O, İncil ve Tevrat'ta yazılanlardan hareketle insana ilahi bir anlam yükler. Din dogmatik yapıda olduğundan insan da kutsal kitaplarda yazılanlara inanmakta, kitaplarda yazılanlara göre ibadetini yapmakta ve bunun sonucunda yaptıkları için cennete, yapmadıkları için de cehenneme gideceği düşüncesine varmaktadır. Scheler'in ilk insan tasarımı görüldüğü gibi cemaat kültürü içinde yerini alan dindar bir varlıktır.

İkinci insan tasarımı ise Antik-Grek düşünce çevresinin oluşturduğu insandır. "Bu tasarıya göre, insana dünyada özel bir yer kazandıran, insanın kendi hakkındaki

²²Zeki Özcan, *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, s. 52.

²³Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi Felsefî Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 392, 1969, s. 87.

²⁴Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 5.

bilgisidir. İnsanı insan yapan, ona özgü harekete geçirici güç ‘akıl’dır.”²⁵ İnsanın kendisini bilmesi sahip olduğu akıl ile mümkündür. “Gerçekten ilk defa Antik Grek dünyasında ‘akıl’ önem kazanıyor; ‘insanı insan yapan şeyin akıl, logos’ olduğu ileri sürülüyor.”²⁶ İnsanın hayvandan farkının onu diğer canlılardan farklı kılan yanının akıl olduğu belirtilmektedir. Scheler, burada Aristoteles ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Her ikisi de insan için belirleyici olanının akıl olduğu hususunda ortak kanıya varmaktadır. Çünkü insan hariç hiçbir canlı düşünemez, eleştiremez, mantığını kullanamaz, karar alamaz ve bilinçli eyleyemez. Bütün bu durumlar insanda vücut bulmuştur. Bu konuda hemen hemen bütün düşünürler aynı fikirde olmuş ve insanı akıl varlığı bir canlı olarak kabul etmişlerdir.

Scheler, insanı aynı zamanda doğa bilimlerinin bulgularıyla da açıklamaktadır. İnsan ile hayvan arasındaki fark, varlık farkı değil, bir derece farkıdır. İnsan, hayvandan tamamen ayrı bir kategoride yer almamaktadır. O, hayvanın özel bir türü olarak kabul edilmektedir. İnsanı, hayvan dünyasının en üst basamağına yerleştiren özellikler; onun kestirilemez, karmaşık, sosyal ve rasyonel olmasıdır. Scheler, bunu şu şekilde ifade eder:

Üçüncü egemen insan tasarımı Scheler’e göre, doğa bilimleri ve genetik psikolojinin insan tasarımıdır. Bu tasarıya göre insanla hayvan arasında varlık farkı değil, sadece bir derece farkı bulunur. İnsan, özel bir hayvan türü olarak görülmektedir. Pozitivist, natüralist, pragmatist öğretilerin “homa faber” dediği insan tasarımıdır. İnsan, yeryüzündeki oluşumun en son basamağı olarak hayvan dünyasından, tabiat dünyasından sadece daha karmaşık olmasıyla ayrılmaktadır.”²⁷

En son tasarım insanın en üst derecesidir. “Bu teoriye göre insan, tabiattaki gelişmenin sonunda meydana gelen bir varlıktır. Bu varlık, ‘hayvandan sadece enerji ve kabiliyetlerin birbirine karışarak daha zenginleşmesiyle ayrılır.’”²⁸ En üst derecede insanın canlılar arasında nasıl karmaşık olmasına bağlı olarak yer işgal ettiği anlatılır. İnsan felsefi dünyasıyla, psikolojik algısıyla, tutum, hal ve hareketleriyle canlılar arasında çok farklı bir konuma sahiptir. İnsan öyle karmaşık bir varlık ki bütün insanları ortak bir düzenekle anlamak imkânsız olduğundan her

²⁵Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 35.

²⁶Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, ss. 88-89.

²⁷Ayşe Gül Cıvgın, “Max Scheler ve İnsan”, *Kaygı Dergisi*, 4, 2005, ss. 43-44.

²⁸Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, s. 89.

insan kendi içinde anlaşılmalı ve kendi içinde kendi değer yargılarıyla değerlendirilmelidir. “İnsan için ne evrensel bir ölçüt ne de bu ölçüte göre oluşturulmuş bir insan imgesi vardır.”²⁹ İnsan biriciktir, orijinaldir, akıllıdır ve kendine özgü fenomenolojik bir dünyaya sahiptir.

Scheler’e göre “insan” sözcüğü morfolojik bakımdan omurgalı ve memeli hayvanlar sınıfının bir alt türüdür. Ancak bu hayvanlardan farklı olarak insanın kendine özgü ayırt edici özellikleri vardır. İnsan, Scheler’de hem hayvanlar dünyasının altında yer alır hem de hayvanlar dünyasının küçük bir kısmını oluşturur. Linne’ye göre insan omurgalı-memeli hayvanların dünyasının en üst noktasında yer alır. Bir grubun en üst noktasında yer almak o grubun dışında olmak değildir. O grubun bir parçası olmakla beraber ondan farklı özellikler taşımak demektir.³⁰ Scheler, şöyle der:

Dik duran, omurgası yeniden biçimlenen, kafatası dengesini sağlayan, beyni çok gelişmiş olan ve dik durmanın sonucu olarak (başparmağın diğer parmaklarla birlikte kullanılmasıyla bir şeyi tutabilme, çene kemiğiyle dişlerin geriye çekilmesi gibi) ortaya çıkan organ değişikliklerini dile getiren –insanın birliğini sağlayan- bu insan kavramından tümüyle bağımsız olarak, aynı “insan” sözcüğü günlük dilde, hem de kültür sahibi tüm halklarda, tümüyle farklı –öyle ki hiçbir dilde buna benzer bir iki anlamlılık taşıyan ikinci bir sözcük bulunamaz- bir şeyi daha imler.³¹

Scheler, insanın hayvanın özel bir türü olarak ona özgü niteliklerini yukarıda olduğu gibi sıralar. İnsanın bedenini kullanması, bilinçli eylemlerde bulunması ve dünyasını şekillendirmesi hayvanlardan ayrılan en önemli taraflarıdır. Düşünür, evrim kuramını kabul ederken aynı zamanda reddetmektedir. İnsanın şempanze ile fiziksel ve psikolojik yakınlığını kabul ederken; onun şempanzeden daha üstün ve farklı özellikleri olduğunu da göz ardı etmemektedir.

Ionna Kuçuradi’ye göre kişinin var olma özelliği başkalarını, başka olayları ve durumları değerlendirmesidir. İnsanın var olma şartı değerlendirmedir.³² İnsanın varlığını oluşturan onun dünyayı nasıl algıladığı, çevresindeki insan ve olaylara nasıl anlamlar yüklediği kısacası onları nasıl değerlendirdiği ile ilgilidir. Bu da kişinin yaşadığı dönemden, tarihsel zamandan, psikolojik durumdan, eğitimden ve dinden

²⁹Zeki Özcan, , *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, s. 37.

³⁰Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 36.

³¹Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 36.

³²Ionna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2010, s. 7.

bağımsız olarak açıklanamaz. Örneğin bir tabloya sanatçı sanatsal açıdan bakarken, esnaf ise satılıp para kazanılacak bir meta olarak bakar.

Takiyettin Mengüşoğlu insana dair şunları söyler: “İnsan denilen canlı varlığın nitelikleri şunlardır: 1. İnsan en başta dile sahip olan bir hayvandır. 2. Alet yapan ve kullanan bir hayvandır. 3. O, beyni çok gelişmiş bir canlıdır.”³³ İnsanın dile sahip olması demek kavramlar yolu ile başka insanlarla iletişim kurması demektir. Dil sayesinde insanlar birbirinden ayrılmakta ve bulunduğu toplumda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaktadır. Alet yapmak ise hem insanın omurgasının, bedeninin çok gelişmesiyle ve hem de vücudunu etkin bir şekilde kullanabilmesiyle mümkündür. Alet yaparak insan hayatta kalma mücadelesi verir ve gündelik hayatını kolaylaştırır. Beynin çok gelişmesi insanın kendisini olaylar karşısında kontrol edebilmesini ve diğer bütün canlılar arasında kararlar alarak hayatını sürdürmesinde ona ayrıcalıklı bir yer kazandırmasını sağlar.

“İnsan en yüksek değeri taşıyan, dünyaya ait ve ahlaklı bir varlıktır” cümlesi, “ancak Tanrı idesinin şartı ve ışığı altında kavranabilir ve fenomenolojik olarak “idrak” edilebilir. İnsan, doğru olarak ancak, tanrısal varlığa yönelen bir hareket, bir eğilim ve bir geçit olarak kavranabilir. İnsan Tanrıyı arayan bedeni bir varlıktır; o, tanrısal alana açılan bir penceredir; ancak onun aktlarıyla varlık ve dünya kıymet kazanır.”³⁴

İnsanı dünyada tam olarak konumlandıran, onun varlığına anlam kazandıran ve dünyada nasıl yaşaması gerektiği bilincini elde ettiren, onda sahip olan Tanrı inancıdır. İnsan, dünyadaki her şeyin Tanrı’nın bir yansıması olduğunu kabul ettiği için bedeni de sürekli Tanrı’ya dönüktür. İnsan, Tanrı’dan bir parçadır. Dolayısıyla nasıl ki Tanrı evrene aşkın ve her şeyin üstünde bir varlıksa, insanlar da bütün canlılar üzerinde ve onlara hükmeden aşkın bir varlıktır. İnsan Tanrı inancı sayesinde dünyada daha mutlu ve huzurlu yaşar. Çünkü her şeyin O’ndan geldiğini ve yapılan hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağını bilir.

Sonuç olarak insanın neliği farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Çağa göre farklılık gösteren insan düşüncesi kimi tarafından din temelli kimi tarafından da akıl temelli incelenmiştir. Varlık sınıflandırmasının üstünde yer

³³Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, s. 94.

³⁴Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, s. 98.

alan insanın en önemli özelliklerinden birinin benliğinin farkında olup bilinçli şekilde eylemesidir. İnsanı salt akıl ürünü bir varlık olarak görmek onun diğer yetilerini dışlamak, onu eksik tanımlamaya yol açacaktır. Dolayısıyla insan sahip olduğu bütün unsurlarla bütüncül bir varlıktır. İnsanın neliğini açıklamaya çalıştıktan sonra onun tarihsel arka planında hangi düşüncelerin yer aldığını incelemekte büyük fayda vardır.

3. İnsan Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı

Dünyada tek bir insan yer aldığından beri insanın ne olduğuna dair sorunlar bulunmaktadır. Aynı şekilde dünyada tek bir insan kalana kadar da bu problemlerin devam etmesi söz konusudur. Modern anlamda felsefe İlkçağ ile başladığı için insana dair görüşleri de o dönemden itibaren almaya çalışacağım. İlkçağdan günümüze insana dair düşüncelerin nasıl değiştiğini ve düşünürlerin insandan ne anladığına bakmak gerekmektedir.

Sofistlere kadarki Yunan felsefesinde filozoflar, arkhe araştırmalarıyla ve doğa felsefesiyle meşgul olmuşlardır. Sofistler döneminde ise, doğadan insana geçilmiş; Atina'nın sosyal, kültürel, siyasi ve felsefi ihtiyaçlarını karşılamak üzere sokak sokak gezerek insanlara eğitim veren gezginler olarak adlandırılan Sofistler tarafından insan üzerine felsefe yapılmıştır. İnsan bilgisi üzerine ahlâk, siyaset gibi konularla ilgilendiklerinden insana dair felsefi görüşlerin ve araştırmaların bu dönemde başladığı söylenebilir.

Doğa ve evren ile ilgili problemlerle ilgilenmeyip sadece insanı merkeze almalarından dolayı Sofistler, aynı zamanda ilk felsefi antropolojinin kurucusu sayılırlar. Onlara göre insanın en temel amacı bilgi kazanmaktır. Öte yandan da eğitimlerinin bir başka amacı kişinin hitabet yeteneğini geliştirmektir. Çünkü hitabet sanatı ile insanlar fikirlerini karşı tarafa daha etkili bir şekilde aktarırlar ve karşı tarafı daha kolay ikna edebilirler.³⁵ Güzel konuşarak insan, kimliğini daha farklı bir şekilde ortaya koyar ve karşısındaki kişiyle daha etkili bir iletişime geçer. Bu bağlamda Sofistler hitabete, güzel konuşmaya çok önem vermişlerdir.

³⁵Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2014, s. 6.; Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 51.; Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş-1*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 79.; Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya: Hüer Yayınları, 2010, s. 152.

Sofistlerin en ünlü düşünürlerinden biri olan Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür." sözü onların genel olarak insan felsefesini açıklamaktadır.³⁶ Duyu organları aldatıcı olduğundan dış dünyadan alınan bilgiler güvenilir değildir. Çünkü doğruluğu kişiden kişiye değişmektedir. Bu bağlamda Sofistler doğru, tek bir bilginin olmadığını savunurlar. Aynı zamanda insan her şeyin ölçüsü olduğundan ahlâki değerler de görecelidir. Bütün insanlar için geçerli ahlâki normlar yoktur. Her insan kendi değerleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bilgi alanındaki göreliliği etik ve toplumsal alanda da savunduklarından evrensel değerlerden söz etmek imkânsızdır.³⁷

Sofistlerle aynı dönemde yaşayan ve onlara yönelik keskin eleştirileri ile de bilinen Sokrates (M.Ö. 470-399)³⁸ insanı etik bir varlık olarak görmekte ve bütün sorgulamaların insanın kendisine yönelik olduğunu savunmaktadır. İnsanın kendisini tanıması, dünyadaki amacının ne olduğunu keşfetmesi ve ne için yaşaması gerektiği gibi konular, Sokrates'in öncelikle insanın kendi özüne dönmesini içeren konulardır. Kendisini tanıyamayan insan dünyada ne için yaşadığını bilemez. İnsanın kendini bilmesi Sokrates ile başlayan bir gelenektir.³⁹ Zira çok meşhur ve herkesçe bilinen "Sorgulanmamış hayat yaşanmamış bir hayattır." sözü insan yaşamına ve anlamına dair ilk farkındalık örneğidir.

Ahmet Cevizci, Sokrates'in insanların kendi yaşamlarını sorgulamamaları ve bunun üzerine düşünmemeleri sonucunda şununla karşılaşacağını belirtmektedir: "Sorgulanmamış bir yaşam süren insanların hayatları kendi ellerinde ya da kendi kontrollerinde değildir; onların denetimi dışarıdan gelmektedir. Bu ise kişiyi mutsuzluğa götüreceği için bir felaketten başka hiçbir şey olamaz. Bu yüzden insan, mutluluğu buna bağlı olduğundan ruhuna özen göstermelidir."⁴⁰ Sokrates insanın kendi özüne uygun olanı yapması ve buna göre yaşam sürmesi gerektiğine inandığı için "Kendini bil." ifadesini ortaya atmıştır. O, kendi kişiliğini tanıyan,

³⁶Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 155.

³⁷Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2011, s.70.

³⁸Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 7.

³⁹Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 155.; Mustafa Çevik, *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 109.; Frank Magill, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, Vahap Mutal (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 1992, s.21.

⁴⁰Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 78.

potansiyelinin farkında olan ve dünyadaki yerini konumlandıran bilinçli bir insana önem vermiştir.

Sokrates aynı zamanda ahlâklı olmak ile bilgili olmak arasında bir paralellik bulunduğunu iddia etmiş ve bilgili bir insanın ahlâksız tavırlar sergilemeyeceğini savunmuştur. Erdem bilgidir, sözü aynı zamanda iyi insan bilgili insandır, anlamına gelmektedir. “Erdem olan bilgi, Sokrates’e göre neyin iyi neyin kötü olduğuna, insanın gerçek benliğine, *psukheye*⁴¹, onun nihai amacına ilişkin bir bilgiye ek olarak, onu aynı anda hem ahlâklı bir insan hem de bir yurttaş kılan tek tek erdemlerin bilgisinden oluşur.”⁴²

Sokrates’in öğrencisi “Platon (M.Ö. 427-347) insanın ayırıcı özelliği olan düşünebilme üzerine temellenen bir insan doktrini oluşturmuştur.”⁴³ Platon’un ontolojisinde idealar dünyası ve duysal dünya olmak üzere iki farklı âlem vardır. Duyular dünyası bozulmaya, çürümeye ve yok olmaya mahkûm olduğu için gerçek değildir ve insanlara da gerçek bilgiyi vermez. Ancak idealar dünyası ezeli, ebedi, değişmez ve evrensel olduğu için gerçek bilginin kaynağı sıfatını üstlenmektedir. Platon, insan felsefesini oluştururken ontolojisinin etkisi altında kalmıştır.

İnsan bedeni duysal dünyaya ait olduğu için bize gerçek bilgiyi vermez ve üstelik bozulmaya, yok olmaya mahkûmdur. Bu anlamda insan bilgisinin temelini idealar oluşturmaktadır. İnsanın amacı da idealara ulaşmak ve onların bilgisini elde etmektir. Ancak idealara ulaşmak son amaç değildir. “İdeaların bilgisini elde eden insan bu bilgiyi ideaların en üstünde bulunan iyi ideası ile ilişkilendirmek zorundadır. İyi ideası ile ilişkilendirilen bilgiden eylem doğar.”⁴⁴ Bilgiyi iyi ideasıyla ilişkilendiren insan bunu davranışlarına da yansıtarak erdemli ve bilge bir insan olur. İnsanın ideası ile eyleminin tutarlı olması gerektiğini savunan Platon’a göre iyi ve bilge bir insan olmanın amacı budur. Ona göre ahlâklı insan, iyyinin bilgisini elde

⁴¹Yunan felsefesinde, ruh, zihin, soluk, nefes, tin ve hayat anlamına gelen terim. Buna göre, terim başlangıçta canlılığı, canlı olma halini ve daha sonra da hayat ilkesini, şeylerdeki canlılığın kaynağı olan gücü göstermiştir. Presokratiklerde hareket ilkesini ve hayatıyet kaynağını ifade eden *psukhe*, Pythagorasçı düşüncede fazladan dini bir anlam kazanmış, ölümsüzlük inancı çerçevesi içinde, onun insandaki, bedenin ölümünden sonra yaşamaya devam eden tanrısal parça olduğu belirtilmiştir. *Psukhe* Sokrates’ten başlayarak da, bilincin ve ahlâki kişiliğin bulunduğu yeri tanımlamaya başlamıştır. (Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1391.)

⁴²Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 79.

⁴³Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 9.

⁴⁴Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 14; Platon, *Devlet*, Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 219.

etmek için kötülükten kaçınan ve aklını kullanan kişidir. Kötülük, görünüş veya gölge ile alakalı olduğundan insan bedeni de kötülük kaynağıdır. Beden, Platon'da duyular âleminin bir hapisanesidir. Bedene sıkışmış olan ruhun da ezeli-ebedi idealar dünyasına ulaşması için bu hapishaneden kurtulması gerekmektedir.

Beden ve ruhun birlikteliğinden meydana gelen insanın kurtuluşu üç farklı fonksiyonel kısımdan ruhun en üst kısmının galip gelmesiyle mümkün olur. Ancak bu şekilde insan gerçek ideale ulaşacak ve insan olma amacını gerçekleştirecektir.⁴⁵ Düşünre göre beden, insana her türlü kötülüğü yaptıran ve sonu gelmez istekleriyle onu dünyada mutsuz eden unsurdur. “Ten bizi her neviden istekler, tutkular, korkular, kuruntularla, bin türlü saçmalıklarla doldurur, öyle ki haklı olarak denildiği gibi, bir an olsun onunla gerçekten düşünmek mümkün olmaz. Kavgalar, geçimsizlikler, çabalamalar yalnız tenden ve onun isteklerinden değil de nereden geliyor?”⁴⁶ Dolayısıyla ruhun hapsolduğu bedenden uzaklaşıp idealar dünyasında kendisini daha özgür ve huzurlu hissetmesi gerekir. Zira beden duyusal dünyaya ait olup insanı huzursuz eden her türlü kötülüğü kendi içinde barındırmaktadır. Ancak ruh, bedenın sıkışmış olduğu yerden kurtulup idealar dünyasına ulaştığı takdirde kişi, insan olma amacına erişmektedir.

Platon'un (MÖ. 427-347) öğrencisi olan Aristoteles (MÖ. 384-322) de İlkçağ Yunan felsefesinde yine insanın doğası üzerine incelemelerde bulunan bir başka düşünürdür. İnsanı etik çerçevede anlayabilmek için onu siyaset bağlamında ele almıştır. Doğuştan politik olan insanın toplumdaki amacı ahlâki eylemde bulunmaktır. Ahlâki eylemin en üstünde de adalet erdemi yer alır. Aristoteles'in adaletten anladığı yasalara uyma ve saygılı olma, kanunları çiğnememedir. İnsanı düalist şekilde ele alması ve onu ruh-beden birlikteliğinin sonucu olarak görmesi, onun etik kuramında insanı yönlendiren ruhunun akıllı şekilde eylemesi gerektiğinin sonucunu çıkarır.

Aristoteles, insan ruhunun iki bölümden oluştuğunu ifade eder. Bir yanı akıl sahibi diğer yanı ise akıldan yoksundur. Akıldan yoksun kısmın düşünme, analiz etme, toplum kurma gibi nitelikleri olmadığı için bitkilerle benzer bir tarafı vardır. Aristoteles, akıldan yoksun insan ruhunun bitkilerin beslenme ve büyüme

⁴⁵Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, ss. 14-15.

⁴⁶Platon, *Phaidon*, S. K. Yetkin- H. R. Atademir (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1989, s. 19.

özelliklerini içerdiğini vurgulamaktadır. Bu bölümün ahlâkla, erdemle pek bir ilgisi olmadığı için Aristoteles tarafından üzerinde durulmaya değmemektedir. Fakat akıl sahibi olmayan, bir şekilde akıldan pay alan kısım, arzulara sahiptir. Bu bölüm, aklın sözünü dinlediği sürece ahlâki özelliklerle donanmaktadır. Erdem, insan ruhunun akıl sahibi tarafıyla ilişkilendirilmektedir.⁴⁷

Aristoteles erdeminin temeline ölçülü olmayı oturtur. İnsan adaletli, cesur, yardımsever olurken hep ölçülü olmayı temele almalıdır. “Erdem, akıl tarafından ve aklı başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur.”⁴⁸ İnsan eylemde bulunurken ne aşırı ne de çok eksik davranmalıdır. Her şeyin bir orta noktası olduğundan insan da ahlâki tutumunda ona göre tavır takınmalıdır.

İnsan doğası embriyo halinden insanlaşma durumuna, bebeklikten yaşlılığa doğru sürekli bir değişim halindedir.⁴⁹ İlkçağ filozoflarından Herakleitos’a göre “Hayattaki değişmeyen tek şey, değişimdir” sözü insanın ilk dönemlerden beri sürekli bir farklılaşma içinde olduğunu gösterir.⁵⁰ İnsan gerek fiziksel gerekse de manevi olarak sürekli bir değişim içindedir. Bir saniye önceki biz ile şu anki bizde bile birtakım farklılıklar meydana gelmektedir: hücrelerimiz yenilendi, azaldı, bedenimiz yaşlandı, yeni bilgiler öğrendik, ölüme bir adım daha yaklaştık. Dolayısıyla saniyede değişen insan asırlar boyunca pek çok aşamadan geçmiştir. Herakleitos’un “Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz” sözü de yine bu durum için geçerlidir. Su sürekli akıntı halinde olduğu için sürekli kendisini yenilemektedir. Herakleitos da suyu metafor olarak kullanmış, asıl kendisini yenileyen ve sürekli değişim halinde olan varlığın insan olduğunu ifade etmek istemiştir.

Helenistik dönemin büyük hedonist düşünürü Epiküros, insan hayatının tek ve gerçek amacının mutluluğa ulaşmak olduğu görüşündedir. Hazzı, acının yokluğu olarak kabul etmektedir. Epiküros’a göre, tüm hazlar aynı değerde değildir; bu yüzden, onun niceliksel değil de niteliksel bir hazcılığı benimsemiş olduğu söylenebilir. Her insanı mutlu eden durumlar, olaylar farklı olduğundan insan temelli

⁴⁷Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, s. 10.

⁴⁸Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*, Saffet Babür (çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 32.

⁴⁹Buscaglia Leo, *Kişilik Tümüyle İnsan Olabilme Sanatı*, Nejat Ebcioğlu (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınları, 1987, s. 35.

⁵⁰Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 320.

rölatif bir etik anlayışı ortaya koymuştur. İnsan yaşamında kendisine her dönem belli hedefler koyar. Her ne kadar farkında olmasa da asıl istediği şey bu hedeflere ulaştıktan sonra alacağı haz duygusudur. Aslında Epiküros'a göre yaşamının tek amacı mutluluğa ulaşmaktır. Mutluluğa giden yolda ortaya konan hedefler ise birer araçtır.⁵¹

Stoacılar göre insan doğaya uygun şekilde yaşamalıdır. “İnsan doğadaki düzene uygun olarak, kendi ruhunu düzene sokmalı ve nasıl ki doğa evrensel bir akıl tarafından yönetiliyorsa, aynı şekilde insan da aklın yönetimi altına girip, iradesini aklın denetimi altına sokmalıdır.”⁵² Stoacıların asıl felsefesi, insanın tabiata uygun yaşamasıdır. Stoacılar burada doğa-Tanrı (evrensel akıl)-insan üçlemesini kurarak nasıl ki doğa Tanrı'nın egemenliğindeyse insan da aklının egemenliğinde olmalıdır, gerektiğini söylemektedirler. Stoacılarından Aurelius insanlara “insanın kendisini aklı ile kontrol etmesi içgüdüleri ile tutkularına yenik düşmemesini”⁵³ tavsiye eder. İnsanın duygularını kontrol etmesi gerektiği ve her durumda sağduyulu ve rasyonel davranması gerektiğini önermektedir.

İlkçağda insanın daha çok ahlâki tarafına vurgu yapılırken, Ortaçağda ise değerlerin din ekseninde açıklanmaya çalışılmasına vurgu yapılmıştır. İnsanın bu dünya için yaşaması değil de öte dünya için yaşaması gerektiği amaçlanmıştır. O dönemde insan, birey ya da özne olarak algılanmaz. İnsan kuldur, yani Tanrı'nın yarattığı bir varlıktır.⁵⁴ Ortaçağda kilisenin ve din adamlarının baskısı insana yöneliminin de değişmesine neden olmuştur. İnsanın aklını kullanmasına, sorgulamasına izin verilmemiş; bu görevi onların yerine üstlenen kurumlar ortaya çıkmıştır. Her şeyin açıklaması kutsal kitaplarda yer aldığından insanın rasyonel tarafı arka planda kalmıştır. Avrupa'da Hristiyanlık felsefesi hâkim iken doğuda ise İslam felsefesi hâkimdir. Ortaçağda dogmatik bireyler yetişmiş; sanattan, bilimden, felsefeden, edebiyattan uzak bir toplum meydana gelmiştir.

⁵¹Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 146.; Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Nobel Yayınları, 2010, s. 155.; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 97.; Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 268.; A. Kadir Çüçen, *Ortaçağ ve Rönesansta Felsefe*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2010, s. 31.

⁵²Nurten Gökarp, *İnsan Felsefesi*, ss. 21-22.; Kasım Küçükarp ve Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, s. 79.; Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 271.

⁵³Nurten Gökarp, *İnsan Felsefesi*, s. 23.

⁵⁴A. Kadir Çüçen, *Ortaçağ ve Rönesansta Felsefe*, s. 31.

Ortaçağ İslam düşünürleri, İlkçağ Yunan felsefesinin bazı düşünürlerinden etkilenererek, onların görüşlerini kendi inanç sistemleri ile bağdaştırarak felsefe tarihine katkıda bulunmuşlardır. “Türk İslam filozofları Yunan felsefesinin eserlerini tercüme etmiş, onları İslam inanç ve kültürü ile ilişkilendirerek eserler vermişlerdir. Bunlardan Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd’ün insan anlayışları dikkat çekicidir.”⁵⁵ Öncelikle Farabi’nin insan anlayışını kavramak için onun “etkin/faal akıl” kavramını bilmekte fayda vardır. İslam dünyasında hem duyular dünyası hem de öte dünya olduğu için bu iki farklı dünyadaki geçişi sağlayan şey etkin akıldır.

Farabi hayattaki en büyük amacın anlamak olduğunu ve bunun da etkin aklın insan üzerindeki etkisini keşfetmekle mümkün olduğunu söylemektedir. Bunu gerçekleştirebilen insan hem mutluluğu hem de ölümsüzlüğü elde eder; gerçekleştiremeyen ise ölümle birlikte kaybolup gider. İnsan aklının olgunlaşıp etkin akılla bağlantı kurması, evrensel bilgiyle aydınlanması olarak bilinen en yüksek ve hakiki mutluluğa sadece filozoflar ve peygamberler ulaşabilmektedir. Sıradan insanlar ise filozoflar ve peygamberlerin öncülüğünde erdemli bir yaşam sürerek mutluluğa erişirler.⁵⁶

İbn Sina insanın daha çok ruhsal tarafına önem vermekte ve insanın bedensel varlığını arka planda görmektedir. İnsanı gerçekten var eden onun ruha sahip oluşudur. Ruh bedenden apayrı bir cevher olarak bulunmaktadır. Ruh, bedenin dışında da varlığını sürdürmekte olup ölümsüzdür.⁵⁷ İnsanın yapması gereken en önemli şey ruhunu beslemek ve kötülüklerden korumaktır. Zira İslam dünyasında ruhtan nefis anlaşılmakta ve insan da nefesine hâkim olmak için yaşamını ona göre düzenlemelidir. İslam düşüncesinde insana dair tasavvurların kaynağı Kur’an-ı Kerim ve hadislerdir. Kur’an-ı Kerim’de evrenin yaradılışı ve öte dünya ile ilgili her türlü bilgi yer almaktadır. Evrendeki bütün canlıları yaratan Tanrı’dır. Ancak Kur’an-ı Kerim bütün canlıların arasında sadece insanı yaratıkların en şerefli olarak kabul etmektedir.⁵⁸

⁵⁵Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 27.

⁵⁶Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, ss. 30-31.; Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, s. 135.

⁵⁷Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 34.

⁵⁸Cevdet Kılıç, *Hak Dini ve Halk Dini*, Ankara: Fecr Yayınları, 2014, s. 45; İsra 17/70; Tin 85/4.

İslam dininde insana dair en geniş düşünceler ve açıklamalar mevcuttur. Tanrı, insanın hem doğası gereği hem de toplumsal yanı gereği pek çok özelliği ona atfetmiştir. İnsanın varlık sebebi, dünyadaki amacı, toplumda nasıl davranması gerektiği, Tanrı karşısında nasıl bir tavır takınması gerektiği gibi pek çok unsur Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Bu bağlamda İslam dininin resmettiği insan modelinin tam olarak kavranabilmesi için Kur'an-ı Kerim'in dikkatli bir şekilde okunması gerekmektedir.

Aynı dönemde Batı düşüncesinde ise Hristiyan dininin etkileri hüküm sürmektedir. İnsan, Hristiyan teolojisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmış ve insan yaşamı onun öğretileri ile düzenlenmiştir. Bu düşünceye göre evrenin yaratıcısı, sahibi ve insan kaderinin belirleyicisi Tanrı'dır. Tanrı zaman ve mekânın üstünde, her şeye gücü yeten, ezeli-ebedi ve her şeyi bilen bir varlıktır. Amaç "Tanrı'ya tam bir katılımı gerçekleştirmektir. İnsan devamlı Tanrı ile yeniden birleşmeye doğru yönelir. Hristiyanlar buna, Hz. İsa'nın Tanrı ile insan arasında aracılık ettiği düşüncesini ilave etmişlerdir."⁵⁹

En ünlü iki düşünür olan Aziz Augustinus (354-430) ve Aquinalı Thomas (1225-1274) da insanın ruhunu, Tanrı ile olan ilişkisini, ebedi kurtuluşa nasıl varılacağı ile ilgili düşüncelerle ilgilenmişlerdir.⁶⁰ Aziz Augustinus, Platon'un beden- ruh ayrımını kabul ederek, ruhun ilahi bir güçten pay aldığını düşünmektedir. İnsan, ruhu ile bedeninin duyu organları aracılığıyla elde edemeyeceği bilgilere ulaşmaktadır. Duyusal dünyayı beden ile kavramak ve anlamak yetersiz olduğundan, bedeninin üstünde yer alan ve ona hükmeden akıl yetisinden destek almak gerekmektedir. Bu durumu Augustinus şöyle ifade eder: "Vücuttan organlar aracılığıyla hisseden ruha kadar çıktım, oradan da duyu organlarının dış nesneler hakkında bilgi sahibi oldukları o içgüdüye geldim. Sonunda da duyu organlarının algıladıklarını yargılayan ve onları kabul eden akıl gücüne ulaştım. Bu güç saf akla kadar çıktı."⁶¹

Her iki farklı coğrafyada da –hem doğuda hem batıda- din temelli bir insan anlayışı şekillenmiş; dinlerin öğretileri, insanlara buyurduğu davranış kalıpları farklı

⁵⁹Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 47.

⁶⁰Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, s. 47.; Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, İstanbul: BDS Yayınları, 1992, s. 245.

⁶¹Augustine, *İtirafkar*, Dominik Pamir (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s. 157.

olsa da insanı öte dünyada huzura kavuşturan dinsel tutumu bu dünyada sergilemesi gerektiği ön plana çıkmıştır. Bu amaçla insan nefesine hâkim olmalı, din adamlarının ve kutsal kitapların sözlerini dikkate almalıdır. Görüldüğü üzere İlkçağdaki insan anlayışından çok farklı bir yere gidilmiş ve insan çoğunlukla din ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır.

15 ve 16. Yüzyılda Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa’da bilimde, sanatta, edebiyatta, dinde değişmeler olmuş; yeni bir Avrupa modeli ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaçağ düşüncesinden uzaklaşarak, insanı bu dünya sınırları içinde açıklayan, din adamlarına ihtiyaç duymadan kendi aklına göre hareket etmesi gerektiğini savunan, daha özgür ve rasyonel bireylerin doğması amaçlanmıştır. Bu yüzyıldan sonra ortaya çıkan düşünürler de genel olarak insanın bireyselliğine, kendi başınlığına ve aklına vurgu yapmışlardır. İnsanı belli bir kurumun egemenliğinden kurtarmış, onu kendi başına hareket eden, kendisi karar alabilen, özgür bir birey haline getirmişlerdir.⁶²

Ortaçağda düşünce sistemlerine hâkim tek bir kurum olarak din bulunmaktaydı. Hatta filozoflar da aynı zamanda din adamıydı. Ancak modern zamanda kurumların sayısı artmış, insanı temsil eden düşünce sistemine göre farklı sivil toplum örgütleri kurulmuş ve daha demokratik bir toplum modeli yaratılmıştır. İnsan artık kendisini gizlemeyen, farklı yapıların arkasına saklanmayan, varoluşunu tam anlamıyla ortaya çıkaran bir birey haline dönüşmüştür. Bu döneme aynı zamanda aydınlanma çağı da denir.⁶³ Aydınlanma çağı ile birlikte insanın aklını kendi başına kullanması amaçlanmıştır. Başka bir referansa bağlı kalmadan insanın sahip olduğu en büyük değer akıl olduğu kararına varılmıştır. 18. yüzyılda Kant aydınlanmayı şu şekilde tanımlamıştır: “İnsanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmama durumu ise, insanın kendi anlama yetisini bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.”⁶⁴ Kant’ın öncülük ettiği aydınlanma, aklın salt kendi olduğu için

⁶²Ahmet Cevizci, *Felsefe*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008, ss. 320-321.; Kasım Küçükalp ve Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, s. 24.; A. Kadir Çüçen, *Ortaçağ ve Rönesansta Felsefe*, s. 265.

⁶³Ahmet Cevizci, *Felsefe*, s. 313.; Kasım Küçükalp ve Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, s. 113.

⁶⁴Theodor Adorno-Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Nihat Ülner-E. Öztarhan Karadoğan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014, s. 115.

kullanılmasından başka bir şey değildir. Aydınlanma, başkasının aklına ihtiyaç duymadan, kendi düşünme yetilerini kullanarak dünyada tam anlamıyla kendin olabilmektir.⁶⁵

Aydınlanma ile birlikte yeniden Antik Yunan'ın bakış açısına dönülmüştür. İnsan diğer tüm varlıklardan akıl ile niteliksel farklılık göstermiş ve özde iyi kabul edilmiştir. Ayrıca eğitim yoluyla sınırsızca geliştirilebilen bir insan modeli çizilmiştir.⁶⁶ Antik Yunan'daki ahlâklı, erdemli insan modeli tekrar ön plana çıkmıştır. İnsanın akıl yönü her şeyden daha güçlü kabul edilmiş ve eğitim yoluyla istenildiği kadar geliştirilebileceği düşünülmüştür. İnsanın toplum içinde bir yer edinebilmesi ve kendisini bir birey olarak tanıtabilmesi onun aklını her yönüyle etkin kullanabilmesi şartına bağlanmıştır.

İlkçağ'dan beri insan değişik şekillerde ele alınmıştır. Ancak sanayinin, bilimin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanla ilgili çok farklı kuramlar ortaya atılmış, tartışılmış ve günümüzde de tartışılmaya devam etmiştir. Evrim teorisine dayanarak insanın hatta tek tek canlı türlerinin geçmişten günümüze şekil değiştirerek geldiğini savunan bilim adamları olmuştur. Darwin'e göre evrim sonunda hayvandan insana geçilmiş ve son hayvan halkası maymun olmuştur. İnsan, çok gelişmiş bir maymun türünün uygun ve yeterli koşullar altında evrimi sonucu meydana gelmiştir. Hatta fiziksel değişimin ruhsal yapıyı belirlediği deney yöntemi ile ispatlanmıştır.⁶⁷ İlk insandan son insana gelene kadar insanın fiziksel ve kimyasal yapısında oluşan değişimler, ruhsal yapıyı da değiştirmiş ve bugünkü insan profili ortaya çıkmıştır.

İnsanın neliği, varlık koşulu ve tarihsel zaman içinde düşünürlere nasıl konu olduğu açıklandıktan sonra tez çalışması bağlamında Mevlana'ya göre insanın ne şekilde ele alındığı incelenmeye çalışılacaktır. Bulunduğu dönemin koşulları, çağın özellikleri Mevlana felsefesinin şekillenmesine katkıda bulunmuş ve onun değer sistemi çerçevesinde bir insan tasavvuru ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mevlana'nın insan tasavvuruna geçmeden önce onun hayatına kısaca değinmekte fayda vardır.

⁶⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 707.; Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 437.; Betül Çotuksöken, *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995, s. 43.

⁶⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005, s. 925.

⁶⁷ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, ss. 613-614.; Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Ankara: Remzi Kitabevi, 1993, s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLANA’NIN İNSAN ANLAYIŞI

1. Mevlana Celâlettin Rumi’nin Hayatı ve Eserleri

Mevlana Celâlettin Rumi bugün Afganistan sınırları içinde o günün Türk kültür merkezlerinden biri olan Belh şehrinde 1207’de doğmuştur.⁶⁸ O zamanlar Anadolu’ya Rum diyarı dendiği için Mevlana, yaşadığı bölgeye nispet edilerek Rumi diye anılmaktadır.⁶⁹ Belh şehri o dönemde ilim merkezi olup henüz Moğol istilasına uğramamıştır. Camileri, medreseleri ve sarayları ile çok ünlüydü. İpek Yolu üzerinde yer alan tüccarların da kaynaştığı, ekonomik bakımdan gelişmiş bir başkentti.⁷⁰

Mevlana’nın tasavvufi fikirlerinin gelişmesinde Belh şehri etkili olsa da, asıl onu geliştiren coğrafyanın Anadolu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Mevlana çocukken ailesiyle birlikte göç etmiş; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu’ya, önce Larende’ye⁷¹, daha sonra da Konya’ya yerleşmiştir. Mevlana’nın içinde bulunduğu 13. yüzyılda Anadolu’da Moğol baskısı ve iç karışıklıklar vardı. Bu yüzden sıkıntılı bir süreç yaşanmaktaydı.⁷²

Mevlana’nın annesi Belh emiri Rükneddin’in kızı Mü’mine Hatun’dur.⁷³ Mevlana’nın babası Hüseyin Hatibi oğlu Muhammed olmakla birlikte Bahaüddin Veled olarak anılmaktadır.⁷⁴ “Sultanu’l-ulema” unvanı Belhlilerin ona vermiş olduğu

⁶⁸Osman Nuri Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 26.; Ahmed Eflaki, *Menakıbu’l-Arifin (Ariflerin Menkıbeleri) C.1.*, Tahsin Yazıcı (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1995, s. 242.; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1999, s. 293.; Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, İstanbul: Okul Yayınları, 2004, s. 44.; A. Kadir Çüçen, *Ortaçağ ve Rönesansta Felsefe*, s. 161.

⁶⁹Şefik Can, *Mevlana Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011, s. 32.

⁷⁰Şefik Can, *Mevlana Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 31.; Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 44.

⁷¹Bugünkü “Karaman” o zamanlar Larende adıyla anılmaktadır.

⁷²Osman Nuri Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, ss. 26-27.

⁷³Emine Yeniterzi, *Mevlana Celaleddin Rumi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 2.

⁷⁴Şefik Can, *Mevlana Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 32.

değerin bir göstergesidir.⁷⁵ Bahaüddin Veled, kâmil insan olmakla birlikte Hz. Peygamber'in ahlâkına sahip örnek bir kişilikti. Herkese iyilik eder, kötülükten kaçınırdı. Etrafında kötü yola sapmakta olanları uyarır, onlarla konuşmalar yapardı.⁷⁶

Mevlana, babası vefat ettiğinde 24 yaşındadır. Bilginlerin sultanının ölümünden kısa bir süre sonra, öğrencilerinden ünlü sufi bilgin Burhaneddin Muhakkık Tirmizi (638/1240) Konya'ya hocasını görmeye gelmiştir. Ancak onun yerine Mevlana ile karşılaşmış ve hocasından ders almak yerine Mevlana'ya ders vermeye başlamıştır.⁷⁷ Mevlana'daki manevi gelişimi gören Burhaneddin Tirmizi, artık onun kendisinden alabilecek bir şeyin kalmadığını düşünerek Konya'dan ayrılmış ve Kayseri'ye dönmüştür. Bir yıl sonra da vefat etmiştir.⁷⁸ Mevlana'da ilk mistik ilgiyi uyandıran kişi Burhaneddin Tirmizi olmuştur.⁷⁹ Mevlana hocasını ömrü boyunca unutmamış ve yeri geldiğinde hem *Mesnevi*'de hem de *Fihri Ma Fih*'te onu güzel ifadelerle anmıştır.⁸⁰

Mevlana'nın yaşam felsefesi, Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya gelmesiyle değişim geçirmiştir. Onun yaşamında yeni bir dönemin başlamasında etkili olan bu zat hakkında çok fazla bilgi yoktur. Şems'in en çok ortaya çıkan özellikleri pervasızlığı ve melametidir.⁸¹ Sohbet yaptığı insanlar onu mürit yapmaya kalktıklarında ağır eleştirilerle karşılaşmakta ve Şems'i kaybetmektedirler. O, ele avuca sığmaz, yer yurt tanımaz, kurala şarta bağlanmaz bir kişidir. Alışılmış kalıpları, kalabalığın önemseydiği değerleri yerle bir etmek Şems'in en büyük özelliklerinden biridir. O, bütün bunları yaparken melamete sığınır.⁸²

Şems Konya'ya gelip Mevlana ile karşılaştıktan sonra beraber Mevlana'nın dostlarından biri olan kuyumcu Selahaddin'in evinde tam altı ay halvete çekilmişlerdir. Mevlana'nın benliği bu esnada yepyeni bir dünyaya maruz kalmış ve

⁷⁵Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 27.

⁷⁶Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 45.

⁷⁷Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 28.; Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014, s. 13.

⁷⁸Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 29.

⁷⁹Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 13.

⁸⁰Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 29.

⁸¹Melamet kelimesi, "kınanmışlık; itibar ve serzenişlik; rezillik ve rüsvaylık" anlamlarına gelmektedir.

Bknz: wikipedia.org/wiki/Melamilik

⁸²Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 14.

eski tamamen değişmeye başlamıştır.⁸³ Bu iki zatın buluşmaları ve birbirlerini Hakk dostu olarak sevmeleri, sürekli sohbet ederek vakit geçirmeleri etrafta bulunanlar tarafından iyi karşılanmamıştır. “Mevlana’nın öğrencileri, müridleri, ileri gelen imamlar, din adamları, hatta ailesinin ferdleri, Mevlana’yı bu kadar tesiri altında bırakan Şems’teki hakikati, aşk ve iman gücünü göremedikleri, sezemedikleri için Tebrizli’ye nefret gözü ile bakmışlardır.”⁸⁴ Hatta halk Şems’i büyücü olarak itham etmiştir. Halkın yoğun tepkisi ve muhalefeti sonucu Konya’dan ayrılıp Şam’a geri dönmüştür.⁸⁵ Şems’in 1246’da Konya’dan ayrılıp 1247’de yeniden dönmesine Mevlana çok sevinmiştir.⁸⁶

Ancak Şems meydana gelen birtakım hoşnutsuzluklardan dolayı bulunduğu bölgede huzursuz günler geçirmeye başlamıştır. Yaşadığı olumsuz durumlara rağmen onu mutlu eden tek şey Mevlana’ya duyduğu sevgi olmuştur. Sultan Veled’e birkaç defa “Ben bu sefer öyle bir gidiş gideceğim, izimi kimse bulamayacak yahut onu bir düşman öldürdü diyecekler.” demiştir. Dediği gibi de 1247 yılının Aralık ayının Perşembe günü Şems hazretleri ortadan kaybolmuştur.⁸⁷ Bazı kaynaklara göre de Şems bir komplo ile öldürülmüştür.⁸⁸

Şems’in öldürülmesi ya da ortadan kaybolması uzun süre Mevlana’dan gizlenmiştir. Halk arasında dolaşan dedikodulara göre ise Mevlana inanmak istememiştir.⁸⁹ Şems’ten sonra Mevlana’nın eski haline döneceğini düşünenler büyük hayal kırıklığına uğramıştır. Şems’in yokluk acısı, Mevlana’yı çok derinden etkilemiş ve ondaki ilahi aşk daha güçlü hale gelmiştir.⁹⁰ Şems’in ortadan kaybolması sonucu büyük üzüntü duyan Mevlana’yı oğlu Sultan Veled şu şekilde anlatmaktadır: “Şeyh, onun ayrılığından adeta deli oldu, aşktan elini ayağını kaybetti. Fetva veren şeyh, aşka şair kesildi. Zahiddi, meyhaneci oldu. Fakat üzümünden yapılan

⁸³Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, ss. 15-16.

⁸⁴Şefik Can, *Mevlana Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, s. 50.

⁸⁵Osman Nuri Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 36.

⁸⁶Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 19.

⁸⁷Şefik Can, *Mevlana Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, ss. 53-54.

⁸⁸Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 19.

⁸⁹Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 19.; Reşat Öngören, *Mevlana Celaleddin Rumi* mad. C. XXIX, Ankara: DİA, 2004, s.444.

⁹⁰Osman Nuri Küçük, *Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 36.

şarabı içip, satan meyhaneci değil; nurani can, nur şarabından başka bir şeyi içmez.”⁹¹

Mevlana'nın bu dönemde gece gündüz sema ederek dönmesi, delirdiği yönündeki dedikodular etrafa yayılmıştı.⁹² Mevlana Şems'in öldürülüp kuyuya atıldığını öğrenmiştir. Bu haberden ötürü Şems'in öldürülmesi ile ilgili olduğunu düşündüğü oğlu Alaeddin Çelebi'nin cenazesine katılmamıştır.⁹³ Düşünür, Şems'in gidişinin ardından tasavvufa daha çok yönelmiştir. Dini duyguları daha çok artmış ve Tanrı'nın yerini sevgi almıştır.⁹⁴

Şems'in ölümünden sonra Mevlana, Konyalı kuyumcu ve Tanrı dostu olarak bilinen Selahaddin ile görüşmeye başlamıştır. On yıl sonra Selahaddin ölmüş ve Mevlana Çelebi Hüsameddin adlı bir sufi ile sohbet etmiştir.⁹⁵ “*Mesnevi*'nin yazılmasında etkili olan ve Mevlana'nın *Mesnevi*'de birçok vasıflarla övdüğü Hüsameddin Çelebi ile dostluğu, onun vefatına kadar tam 15 yıl sürmüştür.” Mevlana ile Çelebi Hüsameddin'in dostluğunun en güzel eseri olan *Mesnevi* bu dönemde yazılmıştır.⁹⁶ Mevlana, 1273 yılı 17 Aralık Pazar günü altmışaltı yaşında ölmüştür.⁹⁷ Ölmeden önce arkasından ağlanmamasını istemiştir. Çünkü onun için ölüm yok olmak değil, bir kavuşma vaktidir. Bundan ötürü öldüğü güne “şeb-i arus” (düğün gecesi) denilmiş ve her sene ölüm yıl dönümü bu şekilde anılmıştır.⁹⁸ Mevlana, altmış yılını aşkın ömrünü şu şekilde özetlemiştir: “Ömrümün hülâsâsı, sadece şu üç kelimedir: hamdım, piştim, yandım.”⁹⁹

2.Mevlana'ya Göre İnsan ve Değeri

Sosyal bilimler alanında pek çok düşünürün insana dair söylemleri ve insandan ne anladıkları incelenmiştir. Her bir düşünür insanı tanımak, tanımlamak ve

⁹¹Sultan Veled, *İbtidaname*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s. 89.

⁹²Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 36.

⁹³Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 21.

⁹⁴I. M. Panayotopulos, *Benzersiz Mevlana*, Kriton Dinçmen (çev.), İstanbul: Arion Yayınları, 2007, s. 177.

⁹⁵Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, s. 21.

⁹⁶Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 37.; Şefik Can, *Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2009, s. 73.; Bediüzzaman Fûruzanfer, *Mevlana Celaleddin*, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1963, ss. 138-148.

⁹⁷Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 37.

⁹⁸Reşat Öngören, *Mevlana Celaleddin Rumi* mad. C. XXIX, s.445.

⁹⁹Mevlana Celaleddin, *Divan-ı Kebir VII*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: KB Yayınları, 2000, s. 222.

onun bu dünyadaki amacını araştırmak istemiştir. Dünyadaki her bir yeni değişim insana dair algıların farklı şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu yorumlamalardan birisi de İslam'ın insan yorumudur.

İslam'ın kabulü ile birlikte insana dair söylemler farklılaşmıştır. İnsan daha çok manevi boyutuyla ele alınmıştır. En önemli vurgu ise bu geçici dünyaya değil de ebedi ahiret hayatına yapılmıştır. Özellikle İslam'la birlikte ortaya çıkıp kurumsallaşan tasavvuf düşüncesinin insan anlayışı incelenmeye değerdir. İnsanı bütün yönleriyle ve daha çok psikolojik, ruhsal boyutuyla yücelten yaklaşımları dikkat çekicidir. Çünkü tasavvuf düşüncesinin en önemli vurgusu insandır ve onun hem maddi dünyada hem de öbür dünyada ölümsüzleştirilmesidir. İnsanın bu dünyaya dair en önemli tarafı kişiliği olarak görülmüştür. Ahlaklı, erdemli ve diğer insanlara rehber olacak şekilde yaşamak İslam'ın insana dair amaçlarından biridir.

Mevlana'nın tasavvuf coğrafyasında şekillenen düşünceleri insan içindir, insanidir, insanı merkeze alır ama Batı hümanist felsefesi gibi insan merkezli değildir. O, zamanının Hz. Peygamber'i gibi hem hayatında hem de bütün eserlerinde insanı arındırmaya, iyileştirmeye, güzelleştirmeye ve birleştirmeye çalışmaktadır. Bütün amacı, insana kendini daha iyi tanıtarak kapasitesini ve hedefini göstermek, daha sonra koyduğu hedefe ulaşmada ona yol göstermektir. Bu bağlamda, Mevlana düşüncesi insan etrafında döndüğü ve insan için olduğundan insanidir. Din, dil, ırk ve renk ayırt etmeden herkese hitap etmektedir. Fakat asıl önemli olan o düşüncesinin kaynağını insandan almadığı için insan merkezli değildir; insanı merkeze alır ve insan içindir.¹⁰⁰

2.1.Mevlana'da İnsanın Değişimi, Dönüşümü ve Gelişimi

Mevlana, insan hayatını sürekli bir değişme, dönüşme ve gelişme süreci içinde görmek ister. O, insanın bırakın günah ve kötülük içinde kalmasına, iyilik içinde bile aynı yerde kalmasına tahammül edemez.¹⁰¹ Mevlana, bu değişmeyi Mesnevi'de şu sözlerle anlatmaktadır: “Sen ey insan! Külliyyâtın (bir bütünün) bir cüz'ü, bir küçük parçasısın. Sen nasıl, Hakk'ın koyduğu kanun gereğince

¹⁰⁰Rıfat Atay, “Peygamber Varisi Mevlana: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi”, *1. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa (21-22 Nisan), 2007, s. 338.

¹⁰¹Himmet Konur, “Mevlana, Tasavvuf ve Ahlak”, *Mevlana ve İnsan Sempozyum Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, s. 35.

değişiyorsan, çeşitli hallere dönüşüyorsan, külliyyât dediğin bütün de öyle. Kâinâtta her şey durmadan değişmektedir.”¹⁰²

Mevlana burada Herakleitos (MÖ 535-475) gibi düşünmekte ve insanın aynı yerde -ister iyi ister kötü olsun- kalmasını istemez. İnsanın her anlamda kendisini geliştirmesini ve ileriye doğru yol almasını istemektedir. Kötülük içinde olan insan da hatasını sürekli tekrarlamamalıdır. Yaptığı hatalardan ders çıkarıp onları iyiliğe dönüştürmelidir. Bu bağlamda insan Mevlana’ya göre pasif değil etkindir, aktiftir.

İslam düşüncesi açısından çok özel bir yeri olan Mevlana’nın insan tasavvuru daha çok hadislere ve ayetlere¹⁰³ dayanmaktadır. İnsana dair pek çok düşünce Kur’anı Kerim’de yer almaktadır. Hz. Peygamber’in hadisleri ve örnek yaşayışı yine insanla ilgili olarak Mevlana’ya yol göstermiştir. “Mevlana eserlerinde, insanlığa hep mükemmel insan, güzel ahlâk sahibi, dürüst, çalışkan, alçakgönüllü, hoşgörülü, kısaca örnek insan olmanın yollarını anlatır. Mevlana, Hz. Muhammed’den aldığı değerler çerçevesinde insanlara sevgi yolunu göstermeye çalışmıştır.”¹⁰⁴ O, sadece Kur’anı Kerim’e bağlı olarak insanı incelememiş; aynı zamanda döneminin fen bilimlerinden de yararlanmıştı.

İnsan sınırlı dünyadan sonsuz dünyaya geçen, varlıklar sıralamasında en özel yere sahiptir. “Onun anlayışına göre insan ezeliyyet âleminden ebediyyet yurduna doğru yol alan, âlemin en değerli ve gözde varlığıdır. İnsanın kendisini tanımasıyla başlayan bu yolculuk Hakk’ı tanıma/ma’rifet tarafına doğru sürüp gitmektedir.”¹⁰⁵ İnsan gerçek değerinin farkında değildir.¹⁰⁶ “İnsan hakkında Cenâb-ı Hakk, Kur’an-ı Kerimde; ‘Biz insanı üstün bir varlık olarak yarattık, insanı yücelttik. Şerefli kıldık.’¹⁰⁷ diye buyurdu. Bu yüzden insan ruhen yükselmektedir, insanın değeri çok yüksektir. Çok yücedir. Hiç insana gelen vahiy, bal arısına gelen vahiyden aşağı olur mu?”¹⁰⁸ Dünyadaki en değerli varlık olan insanın serüveni Tanrı’yı tanımakla ve O’na ulaşmakla son bulur. En güzel insan, kendisini bu dünyadan soyutlayıp

¹⁰²Mesnevi, C. I. B. 1289.

¹⁰³Metanet Azizgizi Aliyeva, “Mevlana Düşüncesinde İnsan”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale, 2006, s. 180.

¹⁰⁴Hasan Alma, “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, *1. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa (21-22 Nisan), 2007, s. 318.

¹⁰⁵Hasan Kamil Yılmaz, “Mevlana ve Mesajı”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 20, 2007, s. 14.

¹⁰⁶Mesnevi, C. 3. B. 1000-1001; Mesnevi, C. VI. B. 1005-1007.

¹⁰⁷İsra/70.

¹⁰⁸Mesnevi, C. V. B. 1231.

Tanrı'ya ulaşmak için çaba sarf eden insandır. Bunun için kişinin öncelikle kendisini tanıması ve dünyaya geliş amacını keşfetmesi gerekir. Kendi varlığının ve benliğinin bilincinde olan insan, Tanrı'ya ulaşma yolunda daha kısa sürede amacına ulaşır.

Düşünür, eserlerinde Hz. Peygamber'e ve O'nun sünnetine çok fazla önem vermiştir. Hz. Peygamber'in güzel ahlâkını kendisine örnek almış ve yaşamını bunun üzerine kurmuştur. O'ndan aldığı bu güzel ahlâk sonucunda tüm dünyada ona saygın bir yer kazandıran bir konuma gelmiştir.¹⁰⁹ Mevlana, bütün insanların Hz. Peygamber'in ahlâkından pay almalarını arzu etmiştir. Herkesin o güzel ahlâka sahip olması için onlara örnek bir Tanrı dostu olmuştur.

Mevlana'ya göre insanın belki en önemli özelliği Tanrı'nın sıfatlarına sahip olmasıdır. Tanrı'nın sıfatlarına evrendeki başka varlıklar bir ölçüde sahip olsa da, bütün sıfatlarına tek başına sahip olan tek varlık insandır. Bu bağlamda insan hem yaratılmış varlıkların en şerefli (eşref-i mahlukat) hem de Tanrı'nın küçük bir örneği olan (nüsha-i Kübra)'dır.¹¹⁰ Tanrı tüm evreni yaratan, merhamet sahibi, her şeyi bilen, en yetkin varlıktır. Bütün iyi sıfatları içinde barındıran yüce yaratıcıdır. Nasıl ki Tanrı evrene hâkimse, insan da bu dünyaya hâkimdir. İnsan aklı, yeteneği ve aldığı eğitimi sayesinde bilim üretir, doğayı kontrol altında alır, bütün insanlara faydalı olacak pratik buluşlar yapar. İnsan, dünyadaki bütün canlılara hükmeden onların üstünde bir varlıktır. Dolayısıyla Mevlana'ya göre insan, evrende Tanrı'nın küçük bir örneğidir.

Mevlana'nın insanı bir bütün olarak ele alarak, onu her açıdan her yönüyle incelediği görülmektedir. Mevlana, insanı âlemin küçük bir prototipi olarak görmüştür. Nasıl ki âlem kendi içinde pek çok zıtlıkla beraber bir bütünlük oluşturuyorsa insan da aynı şekilde bütün karmaşıklığına rağmen bir bütün oluşturmaktadır.¹¹¹ Bununla ilgili olarak *Mesnevi*'de şu ifadeler yer almaktadır:

*Hele birbirine zıt olan sudan, topraktan, ateşten, havadan
meydana gelen cüz'...*¹¹²

*Koyunun kurttan kaçmasına şaşılmaz. Asıl şaşılacak şey şudur ki,
bu koyun kurda gönül vermiştir.*¹¹³

¹⁰⁹Hasan Alma, "Mevlana'nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi", s. 318.

¹¹⁰Ahmet Kabaklı, *Mevlana*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005, s. 109.

¹¹¹Mesnevi, C. I. B. 1130-4, 1291-6, 1888-99.

¹¹²Mesnevi, C. I. B. 1290-2.

*Hayat, zıtların birbirleri ile uzlaşmasıdır. Aralarında savaş meydana gelmesi de ölümdür.*¹¹⁴

Mevlana'ya göre nasıl ki hayat bütün karmaşıklığına, zıtlıklarına rağmen bir bütünsel insan da iyi ve kötü yanları ile bir bütündür. Hayat bütün karşıt unsurların birleşiminden ortaya çıkmış anlamlı bir sonuçtur. Düşününün yukarıda saydığı dört element tek tek ele alındığında kendi içinde farklı yapılara sahiptir. Ancak evrenin oluşumu için bu zıt dört elementin birlikteliğine ihtiyaç vardır. Nasıl ki evrenin oluşumunda zıt elementler bir birliktelik halindeyse, insan da farklı unsurların toplamından başka bir şey değildir. İnsan da hem iyiyi hem kötüyü kendi içinde barındıran, karşıt unsurları kendi içinde dengelemeye çalışan bir varlıktır.

Mevlana insan modelini oluştururken ilk ve üstün insan olarak tanıdığımız Hz. Âdem'den hareket etmektedir. Ona göre insandaki kötülük asli değil, arızidir. Modern bilimlerde kabul edilen insanın bilgisizliği, ilkeliliği ve günahkârlığı gibi pek çok olumsuz tavır Mevlana tarafından reddedilmektedir.¹¹⁵ O, insanı hep olumlu özellikleri ile görmüş ve iyi tarafların kötü taraflarını kapatabileceğini düşünmüştür. Bu dünyada insan için en önemli unsurun iyi huy olduğunu *Mesnevi*'de şu sözlerle belirtmiştir: “Ben insanların çalışıp çabaladıkları, didinip durdukları bu arayış dünyasında, iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim.”¹¹⁶ Onun insana iyimser bir anlam yüklemesi, insanın kötü taraflarının olmayacağı anlamına gelmemektedir. Kişi kötü eylemde bulunsa da bunu daha sonra telafi edip, iyi bir davranışa çevirebilir. Ya da yaptıklarından ders çıkarıp, daha sonra erdemli bir şekilde eyleyebilir.

Ayrıca Mevlana, insanın doğuştan günahkâr olduğunu öne süren Hristiyan öğretisine karşı çıkmıştır. Hindu öğretisinin de insanın doğuştan sefil ve kirli olduğunu ve nihai kemale varmak için uzun bir tenasüh zinciri boyunca ilerlemesi gerektiği düşüncesini reddetmiştir. O, Kuran'daki “Şüphesiz biz insanı en güzel bir

¹¹³Mesnevi, C. I. B. 1290-3.

Burada koyun, insanın, kurt da fani cihanın sembolüdür. İnsan mükerrem bir mahlûk olduğu halde fani cihana gönül veriyor, hâlbuki cihan bir kurt gibi insanın düşmanıdır. Şefik Can bir yazarın rubaisinde tercüme ettiği durumu şu şekilde aynen ele almıştır: “Birbirine muhalif, serkeş dört unsur bir araya gelmişler. Birkaç gün beraber yaşayalım demişler ve insan vücudunda yerleşmişler. Birbirine düşman olan bu unsurlar, rahat durmazlar. Huyları gereği bunlar birbirine düşünce ve bunlardan biri ötekilerini alt edince tatlı can ten kafesini bırakır, geldiği yere gider.”

¹¹⁴Mesnevi, C. I. B. 1290-4.

¹¹⁵Zafer Erginli, “Mesnevi Perspektifinden Madde ve Mana Arasında İnsan Gerçeği”, *Çanakkale Onsekiz Mart İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 2006, s. 258.; Mevlana Celaleddin Rumi, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, C. VI., B. 656-657, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.

¹¹⁶Mesnevi, C. II. B. 810.

biçimde yarattık.”¹¹⁷ ayetini kendisine felsefe edinmiştir.¹¹⁸ Mevlana’ya göre insan, doğuştan günahsız ve masum doğmakta, büyüdükçe ve zaman geçtikçe çevrenin de etkisiyle birtakım karakteristik özellikler edinmektedir. Masum bir şekilde dünyaya gelen insan; ailenin etkisi, alınan eğitim ve çağın koşulları ile birlikte ne yazık ki ahlâki bakımdan olumsuz özelliklere de sahip olabilmektedir. Dolayısıyla toplumların ahlâklı olması insanın daha az kötü davranışlar edinmesini sağlar.

2.2.Gizemli Bir Varlık Olarak İnsan

Mevlana’ya göre insan, bütün varlıklar içinde sırrı çözilemeyen en gizemli varlıktır. Düşünür, insan varlığındaki gizemi gözle görülemeyen cinler ile karşılaştırır. Onun varlığından haberdar olanların gözünde insan, cinlere oranla yüzlerce kat daha gizemlidir.¹¹⁹ Periler gizlidir. Ortada görünmezler. Fakat insan, manası yüzünden perilerden de daha gizlidir.¹²⁰ İnsan değerli ve karmaşık bir varlık olduğundan, kendi varlığını dünyada tam olarak sergileyememektedir. İnsanda mutlaka eksik kalan, çözümlenemeyen, tam olarak anlaşılamayan yönler bulunmaktadır. İnsanı bütün varlıklar arasında gizemli yapan en önemli farkı, onun akılla ve bilme yetisiyle dünyaya gelmesidir. Çünkü diğer canlılar mekanik ve anlaşılabilir eylemlerde bulunurken, insan daha bilinçli ve karmaşık eylemlerde bulunur. Bu da onu gizemli yapar.

İnsan ruhu ile ilgili olarak “De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.”¹²¹ ayeti bu gizliliğe işaret eden bir durumdur.¹²² Tanrı’nın himayesinde olan insan ruhunun gizemini, yine aynı surette bulunan bir başka insan çözemez. O, kendi felsefi düşüncesi çerçevesinde bir başka insanı açıklamaya çalışsa da yine onun eksik, çözülmeye muhtaç tarafları kalır. İnsanı bir başka insan çözemez. Her ne kadar insanın gizemlerini çözmeye çalışsa da kişi başarılı olamaz.

İnsan, Tanrı tarafından yaratılan en eşsiz varlıktır. Mevlana’ya göre insan, her iki âlemden hem dünyadan hem de arştan üstündür. Dolayısıyla insanın değerini düşünceyle açıklamak eksik kalır. Onun değeri düşüncelerle açıklanamayacak kadar

¹¹⁷Tin Suresi 95/4.

¹¹⁸Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001, s. 236.

¹¹⁹Osman Nuri Küçük, *Fusûsu’l-Hikem ve Mesnevi’de İnsan-ı Kamil*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s. 105.

¹²⁰Mesnevi, C. III. B. 4255-6.

¹²¹İsra 17/84.

¹²²Osman Nuri Küçük, *Fusûsu’l-Hikem ve Mesnevi’de İnsan-ı Kamil*, s. 105.

büyüktür.¹²³ İnsanın gizemli bir varlık oluşunu açıkladıktan sonra onun değerini ve Mevlana tarafından nasıl değerlendirildiğini incelemek gerekmektedir.

2.3.Çok Değerli Bir Varlık Olarak İnsan

Mevlana'ya göre insan çok değerli, kutsal ve önemli bir varlıktır. Tanrı kendi güzelliğini, sıfatını ve büyüklüğünü göstermek amacıyla insanı yaratmıştır. Ona göre kişi Tanrı'dan izler taşıdığı için çok kutsaldır. Bunu şu sözlerle ifade eder: “Dağ, taş, su, ateş, yel bile insana secde etmektedir. Birkaç lüzumsuz münafık secde etmemiş noksan mı gelir insana?”¹²⁴ Onun düşüncesinde insanın değeri arştan ve ferşten üstündür. O, kimsenin hayal edemeyeceği kadar yüce ve büyüktür.¹²⁵ Bunu *Mesnevi*'de şöyle dile getirir: “İnsanın gerçek değerini söylesem, ben de yanarım dünya da. Ama ne yazık ki insan değerini bilmedi, kendini ucuza sattı. İnsan aslında çok değerli bir atlas kumaş iken kendini hırkaya yama yaptı.”¹²⁶ Kendi değerinin bilincinde olmayan insan, ne yazık ki kendisini harcamaktadır.

Bütün insanlar Tanrı'dan birer iz taşıdığı için Mevlana'nın gözünde dindar, dinsiz, kadın, erkek, zengin, fakir herkes saygıyı hak etmektedir. Herkese tek gözle bakmak ve saygı göstermek gerekir. Ayrıca insanlardan şikâyet etmek de çok doğru değildir. Çünkü Mevlana'ya göre, “Yaratıktan şikâyet, Yaratandan şikâyetir.”¹²⁷ İnsan, Tanrı'nın bir yansıması olduğu için ondan şikâyet ettiğimizde Tanrı'dan şikâyet etmiş oluruz. Bu yüzden Tanrı'nın kullarından şikâyet etmek yerine onların kusurlarını hoş görmeli ve bazı şeyleri alttan almak gerekir. İnsan, ancak bu şekilde Tanrı'nın gözünde daha saygın bir yer edinir.

Mevlana, iyi huyu, merhameti, kibarlığı ve yüceliği ile bütün insanlara örnek bir kişiliktir. O, yüz sene evvel bütün dünyada kölelerin, cariyelerin hayvan gibi alınıp satıldığı bir dönemde “Bende köle yaratmayan bir Tanrı'ya iman var.” inancını benimsemiş ve bütün insanların eşit olduğu sonucuna varmıştır. Onun nezdinde köle,

¹²³Osman Nuri Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, s. 110.

¹²⁴Mevlana Celalettin, *Fihî Mafih*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul, 1959, s. 226.

¹²⁵Yılmaz, “Mevlana ve Mesajı”, s. 14.

¹²⁶Mesnevi, C. III. B. 1000-1001.; Mesnevi, C. VI. B. 1005-1007.

¹²⁷Mevlana Celalettin, *Mektuplar*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1963, s. 136.

cariye, efendi gibi insanları sınıflandıran ve bölen tabirler yoktur.¹²⁸ Ona göre bütün insanlar eşittir.

Bir gün Mevlana'nın kızı Melike Hatun kendi cariyesini azarlarken Mevlana içeri girmiş ve kızına hiddetli şekilde şunları söylemiştir: "Cariyeyi niçin azarlıyorsun? Ne hakla onu incitiyorsun? O, hanım, sen de ona cariye olsaydın ne yapardın? İster misin ki bütün dünyada, Tanrı'dan başka hiç kimsenin köle ve cariyesi yoktur diye bir fetva vereyim. Aslında, kölelerin ve cariyelerin hepsi de bizim kardeşlerimiz ve hemşirelerimizdir."¹²⁹ Bu sözden sonra Melike Hatun özür dilemiş ve cariyeyi azat etmiştir.

Mevlana sadece yoksullara, kölelere, cariyelere değil herkese, hatta hayvanlara bile acıyor ve onların yardımına koşuyordu.¹³⁰ Bütün canlıları eşit değerde gören Mevlana, onlardan merhametini esirgememektedir. Yardıma ihtiyacı olan kişilere yardım edip onları zor durumdan kurtararak herkese örnek olabilecek bir tavır sergilemektedir. Şeyh Nefiseddin bununla ilgili şöyle bir anı anlatmaktadır:

Bir gün Mevlana hazretleri bana "İki dirhemlik çörek al, bana getir." diye buyurdu. Gittim derhal çörekleri aldım, getirdim. Mevlana çörekleri benden aldı ve bir mendile koyup gitti. Ben, yavaş yavaş onun arkasından yürüyordum. Nihayet Mevlana bir harabeye vardı. Orada, dişi bir köpeğin yavrulmuş olduğunu gördüm. Mevlana çöreklerin hepsini köpeğe doğradı, verdi. Ben, bu büyük velinin bu merhametinden ötürü şaşırıp kalmıştım. Mevlana "Yedi gün, yedi gecedir, bu zavallı köpek bir şey yememiştir. Yavruları yüzünden de buradan ayrılamıyordu." diye buyurdu.¹³¹

Çoğu zaman insana gösterilmeyen merhamet Mevlana tarafından bir hayvana gösterilmiştir. Çünkü onun gözünde Tanrı tarafından yaratılan bütün canlılar korunmaya muhtaç ve sevimliye değerlidir.

Ona göre herkes birer potansiyel Müslümandır. Her bir insan yücedir ve ölümden ya da fitneden kurtarılmalıdır. Öyle ki darağacına çekilecek bir Rum gencinin üzerine cübbesini atarak onu ölümden kurtarmıştır.¹³² Mevlana'da insan ayrımı yoktur. Bütün insanlar birdir ve her biri kendi içinde Müslüman olma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla o başka dinlerden ve milletlerden olan

¹²⁸Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 86.

¹²⁹Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 86.

¹³⁰Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 86.

¹³¹Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 86.

¹³²Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1985, s. 196.

insanlara da Müslümanlık hoşgörüsü sergilemiş ve İslamiyet'i çok güzel bir şekilde temsil etmiştir. Rum gencini ölümden kurtarması, onun sonsuz hoşgörülü olduğuna dair küçük bir örnektir. İnsanın ne kadar değerli ve saygıya layık olduğunu gösteren şu örnek dikkat çekicidir: Sema meclisine katılmak isteyen bir sarhoşu itip kakarak horlayanlara “Şarabı o içmiş, ama siz sarhoş olmuştunuz.” diyerek karşı çıkmış ve sarhoş da olsa insana saygı duymak gerektiğini ve insanın değerli bir varlık olduğunu ifade etmiştir.¹³³

Birisi bir şeyhi; "Kötü adamdır, doğru yolda değildir." diye suçladı.

Şarap içer, ikiyüzlüdür. Habistir, pistir. Böyle bir adam müridlerini nasıl kurtaracak? dedi.

Bir başkası da şeyhi kınayan adama; "Dikkat et, aklını başına al!" dedi. "Büyükler hakkında kötü zanda bulunmak doğru değildir."

Söylediğin huylar ondan uzak olduğu gibi, o da o huylardan beridir. Bir sel suyu ile onun duruluğu bulanmaz.

Bir Hakk adamına böyle bir iftirada bulunma; bu senin hayalinden doğmuştur. Sayfayı çevir, yani bu düşüncenden vazgeç!

Söylediklerin gerçek değil ya, olsa bile, ey uçamayıp toprakta kalan kuş! Uçsuz bucaksız denizin pislikten korkuşu olur mu?¹³⁴

İnsan sarhoş olduğu için ayıplanmamalıdır. Ona da saygı duyarak ve onu anlamaya çalışarak, o insan Hakk yoluna döndürülmelidir. Bunu yaparken de insanın tavırları, değerleri ve alışkanlıkları ile alay edilmemesi gerekir. Sarhoş insana yapılan kötü muamele, onu daha da doğru yoldan sapmaya itmektedir. Çünkü insan sarhoş da olsa, hiçbir şekilde kötü muameleyi hak etmemektedir. Diğer yandan sarhoş insan ile ona kötü davranan insan arasında bir nitelik farkı olmaz. Sarhoşa kızmak değil, sarhoş eden maddeye kızmak gerekir.

Mevlana'nın insanı ele alışı eşitlikçi temelde değerlendirilebilir. Çünkü o, kimsenin kimseden üstün olmadığını yıllar öncesinden dile getirmiştir. Herkes, Tanrı'nın bir kulu olması sebebiyle eşittir. Bütün insanlara sevgi dolu ve saygı çerçevesinde bakmak gerekir. Çünkü bir başka anlamda insanı sevmek Tanrı'yı sevmektir. Yunus Emre'nin de dediği gibi “Yaratılanı severim Yaratandan ötürü.”¹³⁵

¹³³Yılmaz, “Mevlana ve Mesajı”, s. 15.

¹³⁴Mesnevi, C. II. B. 3303-3308.

¹³⁵Yunus Emre ve İnsan Sevgisi/ www.fetvalar.com

İnsanları severim çünkü onları sevdiğim Tanrı yaratmıştır, şeklinde bu söz açıklanabilir.

Düşünür, insanları din ve inançlarından dolayı küçümsememeyi, Yahudi, Hristiyan ve Tanrı'yı tanımayan kâfirlere bile hakaret etmemeyi, onlara kötü sözler söylememeyi öğütler. Çünkü şu anda kâfir olan bir insanın yarın ne olacağı bilinemez. Belki de belli bir zaman sonra Müslüman olabilir. İnsanın ömrünün ne zaman ve ne şekilde biteceğini Tanrı'dan başkası bilemeyeceğine göre, Mevlana insanlık gereği herkese karşı alçakgönüllü davranmamız gerektiğini tavsiye eder.¹³⁶

Hoşgörü içinde yaşamamız gerektiğini söyleyen düşünür, karşılaştığı şu durumla insanlara ders vermiştir. Bir gün kavga eden iki kişiden biri öbürüne:

-“Çok konuşuyorsun, bir sus söyle” diye dayatınca, Mevlana araya girerek şunları söyledi:

-“Sen ne söyleyeceksen bana söyle. Benimle didiş. Sen bin söyle, benden bir bile duymayacaksın.” Bu sözler üzerine kavga edenler utanıp barıştı.¹³⁷

Yukarıdaki olaydan da anlaşılacağı üzere onun insan anlayışı kaynağını Tanrı'dan alan sevgi temeli üzerine kurulmuştur. Birbirini seven insanların olduğu bir dünyada kötülükler yer almayacağı için daha mutlu ve huzurlu bir dünya ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla insanların kalbinde öncelikle sevgi olduğu sürece diğer erdemli tutumlar kendiliğinden gelecektir. Sevgi dolu insan kusurları hoş görür, başkaları ile iyi anlaşır, kimsenin sırrını ortaya dökmez ve herkese karşı yardım eder. Ayrıca dinlemenin konuşmaktan daha önemli olduğunu belirtmiştir. Her insanın konuşabileceğini ancak dinleyecek kadar sabırlı olmayacağını yukarıdaki sözleriyle ifade etmiştir.

Mevlana'ya göre bütün dinler birdir. Ayrılık gidiş tarzında ve ibadet şeklindedir.¹³⁸ Hiçbir dinin diğerinden bir farkı ve üstünlüğü yoktur. Bütün dinler insanları Tanrı'ya ulaştırır. Temelde dinler bozulmadan önce tevhit inancına dayanmaktaydı. Dinler ve ibadetler Tanrı'ya ulaşma yolunda sadece birer araçtırlar. Bazı düşünürler Mevlana'yı dinler üstü hümanist bir konuma yerleştirirken Nurettin Topçu bu konuda şunları söylemektedir: “Mevlana'nın şahsiyeti hangi cephesiyle

¹³⁶Mesnevi, C. VI. B. 2450-2452.

¹³⁷Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s. 194.

¹³⁸Mesnevi, C. I. B. 500.

alınırsa alınsın, o bir din adamıdır. Dindardır, bir İslam velisidir ve onun şahsiyetinin intifa merkezi ilahi ve İslami aşktan başka bir şey değildir.”¹³⁹ Onun insan sevgisini önceleyen anlayışının yanında, temelinde İslam ahlâkı vardır ve bunu dinsizlikle ya da dinler üstüyle açıklamak eksik ve yanlış olmaktadır.

Mevlana insan tanımını ortaya koyarken hem meleğin hem de hayvanın niteliklerini ele alarak, insanda her iki varlıktan da yansımalar olduğunu iddia etmiştir. İnsan, hem hayatını yönlendirecek bir iradeye sahiptir hem de tutku ve ihtiraslarla dolu bir varlıktır. Bu iki durumun bileşkesi insanın dünyadaki yerini konumlandırmasına yardımcı olmuştur. Mevlana bu durumu Mesnevi’de şu sözlerle ifade eder: Tanrı evrendeki varlıkları üç çeşit olarak yarattı. İlki meleklerdir ve bunlarda akıl, bilgelik, cömertlik gibi erdemler bulunmakla beraber, bunlar Tanrı’ya secde etmekten başka bir şey yapmazlar. Onlar, Tanrı aşkı ile donanmıştır. Kötülük nedir, bilmezler. İkinci varlık türü ise akıldan yoksun olup ot ile beslenen, ahlâki değerlerden haberi olmayan hayvanlardır. Üçüncü varlık türü de yarı melek yarı hayvan olan insanlardır. İnsanlar iki zıt huya sahiptir. Hem tertemiz vicdana sahipken hem de zaman zaman kötülük yapabilmektedir. Akıl ve şehvet ile uğraşan kişi dünyada rahat bir yaşam sürememektedir.¹⁴⁰

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere Mevlana’ya göre insan, fizik ve metafizik âlemin tam ortasındadır. İnsan, her iki dünyadan da izler taşımaktadır. Fiziki dünya ile ilgili yönü onun hayvanlık tarafını oluşturur. Şehvet ve arzular ile dolu bu taraf anlık ihtiyaç ve isteklerini gidermeyi sağlar. İnsanın gerçek özü ise onun manevi yönünü oluşturur. Bu yönü ise Mevlana, metafizik âlemle ilişkilendiriyor. İnsanın meleklik yönünü oluşturan bu tarafta ilim, hikmet, aşk ve Tanrı vardır.¹⁴¹ Düşünür varlıkları melek, hayvan ve insan olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Ancak insanı da kendi içinde yine üçe ayırmıştır. *Fihi Ma Fih* adlı eserinde bu konuya ilişkin şunları söyler:

İnsanın üç hali vardır: Birincisi, insan Allah’ın etrafında dolaşmaz, kadın, erkek, mal, çocuk, taş, toprak çeşidinden her şeye hizmet eder, tapınır. Allah’a ibadet etmez. İkinci halde, o insanda bir bilgi ma’rifet hasıl olunca Allah’tan başkasına hizmet etmez. Üçüncü halde ise, bu ikinci halden uzaklaşıp susar, ne “Allah’ın hizmetini yerine

¹³⁹Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2001, s. 118.

¹⁴⁰Mesnevi, C. IV. B.1497-1500.

¹⁴¹Halim Gül, *Mesnevi’de Tasavvufî Tefsir*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, ss. 262-263.

getiriyorum” der, ne de “getirmiyorum”. Her iki mertebenin dışına çıkmış olur.¹⁴²

Birinci tip insanlar Tanrı’ya inanmayan, materyalizme önem veren kâfirlerdir. Dünyadaki tek gayesi mal, mülk edinmek olan ve sadece bu dünya sınırları içinde yaşayanlar için ebedi yaşam diye bir şey yoktur. Ölüm geldiğinde hayatın da tamamıyla son bulduğunu düşünürler. İkinci tip insanlar Mevlana’da kâmil insan diye nitelendirilen olgun, bilgili ve kendisini Tanrı’ya adanmış kimselerdir. Bu gruptaki bireylerin tek gayesi öğrenmek ve Tanrı yolunda yaşamını sürdürmektir. Ebedi yaşam ölümden sonra da devam edecektir. Son gruptakiler ise felsefede agnostikler olarak tanınan Tanrı’nın varlığına veya yokluğuna ilişkin herhangi bir bilginin, temellendirmenin olamayacağını savunan kişilerdir. Bu gruptakiler her iki sınıflandırmanın da dışında duran tarafsız kimselerdir.

Mevlana’nın insanı, hem hayatını kontrol edebilecek bilinçli bir tarafa sahip olan akıldan oluşmakta hem de zaman zaman duygularına yenik düşebilecek tutkudan ve şehvetten oluşmaktadır. İnsan, akı ve tutkuları arasında kaldığı için bu dünyada çile çekmekte ve mutlu olamamaktadır. Ancak insanı gerçek kimliğe ulaştıran ve onu bu dünyada mutlu, huzurlu yaşamaya iten tutum ahlâki tavırlar ve sonunda kavuşulan Tanrı sevgisidir. Tanrı sevgisini kalbinde yaşayan insanlar akıl ve şehvet arasında kalmak yerine, gönüllerde taht kurarlar.

Düşünüre göre kendi suretini aynada görmek isteyen Yaradan, insanı birbirine zıt eğilimlerle yaratarak, onu nefsiyle mücadele içinde olmayı gerektiren bir varoluşun içine koymuştur. Bu mücadele insanı onu diğer canlılardan ayırt eden insanileşme, ham durumdan yanma ve pişme mertebelerine ulaştıran bir yolculuğa sürüklemiştir. Meleklerin özünde mücadele etmeyi gerektiren zıtlıklar bulunmadığı için onların böyle bir manevi yolculuk yapma şansları yoktur. Bir tek insan, dünyaya geldiğinde gösterdiği tepkilerle neredeyse hayvanla özdeş tavırlar sergilerken, nefsiyle mücadele sonucu gitgide manevi açıdan derinleşip, özünden bir parça bulduğu için Tanrı’ya yakın olma şansı bulmuştur. Bu durum insanı meleklerden daha üstün kılan yönüdür. Mevlana’nın Mesnevi’de uzun uzadıya vurguladığı insan, derinliğinin ve gizeminin gücünü buradan almaktadır.

¹⁴²Halim Gül, *Mesnevi’de Tasavvufî Tefsir*, s. 266.

3.Mevlana'ya Göre İnsanı Oluşturan Unsurlar

3.1.Benlik Kavramı ve Ruh-Beden Ayrımı

Mevlana'nın insan tasavvurunun anlaşılabilmesi için önce onun benlik kavramından ne anladığına bakmak gerekmektedir. Benlik algısı, bir kimsenin çeşitli özelliklerin kendisinde bulunuş derecesi hakkındaki değerlendirmelerinin tümünü; kendisini nasıl gördüğünü ve şahsiyetine nasıl değer biçtiğini ifade etmektedir. William James, ben bilincinin oluşumunu heykeltıraşın heykel yapma sürecine benzetir. Bu sürecin sonunda herkes kendine özgü bir ben bilincine sahip olur.¹⁴³ Mevlana da bu düşünceye bağlı olarak insanın olgunlaşma, kendisini geliştirme sonucunda nasıl bir bilince sahip olduğuna ve kişinin dışarıdan nasıl görüldüğüne bakar. İnsanın kendisi hakkındaki düşünceleri onun benlik algısını yansıtır.

Benlik algısından kastedilen, insanın kendisini nasıl ve neden ibaret gördüğüdür. Tasavvuf, insanı olduğu gibi kabul etmekten ziyade, onu iyiye, daha iyiye doğru değiştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlar. Bu, bir nevi benlik inşasıdır. Mevlana'nın benlik algısında, kişinin ideal anlamda nasıl olması gerektiğini içeren hususlar yer alır.¹⁴⁴ Mevlana, insanlara kendi varlıklarını keşfetmelerini önerir. Bunu önermesinin en temel nedeni onların kendi değerlerinin ve benliklerinin farkında olmamalarıdır. Mevlana'ya göre insan ancak kendisindeki cevheri keşfettiğinde ideal insan olma amacına ulaşır. Dolayısıyla Mevlana, öncelikle bütün insanlara kendi varoluşunu ve varlığının anlamını sorgulama yollarını gösterir.¹⁴⁵

Ayrıca Mevlana'ya göre kişi, ancak Tanrı ile bir aşk ilişkisi kurarsa ideal benliğine ulaşır.¹⁴⁶ Kişi Tanrı'yı öyle sevmeli ki adeta bütün benliği ile O'nunla bütünleşmelidir. İnsan ancak Tanrı'ya yaklaşıp ve O'nun varlığını kendi içinde hissederek mükemmel hale gelebilir. Kendi içinde Tanrı'yı tam anlamıyla bulan kişi ideal benliğe ulaşmış olur. Bu süreç kolay ve kısa olmayıp, zorlu yollardan geçmeyi ve pek çok sorunu kendi içinde halletmeyi gerektirmektedir.

¹⁴³ Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 40.; William James, *The Principles of Psychology*, New York: Dover Publications, 1950, ss. 288-289.

¹⁴⁴ Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 45.

¹⁴⁵ Hamdi Kızıler, "Mevlana'ya Göre İnsan ve Değeri", *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlana Özel Sayısı)*, 14, 2005, s. 475.

¹⁴⁶ Abdullah Durakoğlu, "Mevlana ve Marcel'de İnsan Varlığı", *Akademik Bakış Dergisi*, 37, 2013, s. 1.

Psikoloji bilimindeki ideal benlik kişinin olmak istediği ve kendisini nerede görmek istediği yerdir. Gerçek benlik ise kişinin mevcut durumda ne tür bir karakteristiğe sahip olduğu ve hangi kişilik özelliklerine göre davranışta bulunduğudır. İki benlik arasındaki uçurum fazla olursa psikolojik anlamda sorunlar var demektir. Ancak tasavvufta kişinin ideal benliği ne kadar yüksekse ve ona ulaşmak ne kadar zorsa, kişinin bu yolda çektiği zorluklarla olgunlaşması o kadar anlamlı olur. Kişinin kâmil insan olma olgunluğuna ulaşmasının yolu ideal benliğini yüksek tutmasından geçmektedir.

Müslümanlıkla bağdaşmayan hareketlerde bulunan kişi, kendisine ideal benlik olarak Hz. Peygamber'i ya da onun örnek kişiliğini sergileyen başkasını rehber edinirse, bu durum tasavvuf açısından büyük önem arz eder. Mevlana da insanı olduğu gibi değil olması gerektiği gibi ele alır. Onun benlik algısını gerçek benlik değil, ideal benlik oluşturur. İdeal benlik örnekleri de peygamberler, veliler ve kâmil insanlardır. Kişi bu insanlar gibi olmak istediğinde, gerçek ideal benliğe ulaşma yolunda olumlu adımlar atmış demektir.

Mevlana bedene çok fazla anlam atfetmemiş, asıl önemi ruha, maneviyata vermiştir. O, insanı Descartes düalizminde olduğu gibi ruh ve beden şeklindeki bir ayrım ile ele almıştır.¹⁴⁷ Ruh, bedensiz iş göremez. Beden de ruhsuz olunca soğur, donar. Bedenin meydandadır, görünüyor, fakat ruhun gizlidir. Dünyadaki bütün işler, sebepler, birbirine zıt bu iki varlığın birleşmesi ile düzene girer. Çünkü ne ruh bedensiz iş görebilir, ne de beden ruhsuz parmağını bile kımlıdatamaz.¹⁴⁸ İnsan, görüldüğünden daha çok görünmedikleri ile incelenmelidir. Beden bozulmaya, yok olmaya, değişmeye mahkûm olduğundan insanın bütünlüğü açısından gölgeden bir farkı yoktur. Asıl gerçek olan, değişmeyen, kişinin benliğini oluşturan ve ona canlılık veren ruhtur. Ruh, insanı harekete geçirir ve kişiyi diğer insanlardan daha özel kılar. Mevlana'nın ruh-beden ayrımında ruh daha ayrıcalıklı ve özel bir konum edinmiştir.

İnsan varlığına dair geleneksel olarak yapılan ruh-beden ayrımı, Mevlana'nın insanın benlik algısı ve imgesi ile ilgili görüşüne de yansımıştır. Buna göre insan varlığında bu âlemi algılamaya yönelik olduğu varsayılan ve beden/ten/cisim olarak adlandırılan maddi yönünden kaynaklanan bir benlik algısı da bulunmaktadır. Bu,

¹⁴⁷Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 45.

¹⁴⁸Mesnevi, C. II. B. 4324-4325.

ben bilincini oluşturan mevcut duyularımızın algılamalarıdır. Duyularımız ise, yaşamımızı rahat bir şekilde sürdürebilmemiz için birçok şeyi dışlayarak, algılanan bilinç düzeyine indirgenmiş bir bilinç çıkarmaktadır. Bu bağlamda insanın düşünce biçimlerini ve benlik kavramını koruyan bir egodan söz edilmektedir. Ego, çoğunlukla düzenli ve sistemli zihni gerçeklerle bulandırmamak için kendisinden şüphe edilmeyecek doğrulara bile kendisini kapatmaktadır.¹⁴⁹

Mevlana'ya göre insan, ruhu sayesinde diğer varlıklardan üstün ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. İnsan ruhu sayesinde Tanrı'dan bir parça taşır. Kişi, ruhunu ön plana çıkardığı zaman bedensel arzularına önem vermez ve bu şekilde Tanrı ile iman ilişkisi kurar.¹⁵⁰ Mevlana, bedensel varlığın önemli olmadığına *Mesnevi*'deki şu sözlerle dikkat çeker:

*Artık anladın bildin ki, biz şu bedenden ibaret değiliz. Biz şu bedeninin ötesinde Allah ile beraber yaşıyoruz.*¹⁵¹

Ey görünüşte bir zerre olan varlık! Zuhâl yıldızına bak! Sen topal bir karıncasın, git de Süleyman'ı gör.

*Sen şu görünen bedenden ibaret değilsin. Sen manevi, ruhani bir gözsün, bir görüşsün. Eğer sen, sende bulunanı, sende bulunan canı görebilsen, bedenden de, cisimden de kurtulursun.*¹⁵²

İnsan bedenine dinamiklik kazandıran ve onu aktif bir hale getiren unsur ruhtur. “Bedene güzellik veren ruhtur. Mevlana'ya göre, bedenın değersizliğı en iyi ölüm halinde anlaşılabilir.”¹⁵³ Tek başına bedenın bir işe yaramadığını düşünen Mevlana'ya göre beden ancak ruh ile birlikte değer kazanır. Tanrı, bedeni insanlara bu dünyada imtihan amacıyla bir araç olarak göndermiştir. Zira insanların bu dünyada ruhlarının nereye yöneldiklerini anlaması için bedenlere de sahip olması gerekmektedir.¹⁵⁴ İnsanın bedenine tabi olduğu ancak ona tapmadığı sürece insan Tanrı inancı ile mutlu bir şekilde yaşayabilmektedir.

Bedenin gündelik ihtiyaçları karşılayan yapıp etmeleri dışında çok fazla bir rolü yoktur. Ruhunu besleyip Tanrı inancı ile doyurduğunda o, diğer insanlar

¹⁴⁹Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 46.; Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, Orhan Düz (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s. 64.

¹⁵⁰Durakoğlu, “Mevlana ve Marcel’de İnsan Varlığı”, s. 5.

¹⁵¹Mesnevi, C. V. B. 3340.

Bu beyitte “Her nerde bulunursanız bulunun Allah sizinle beraberdir.” ayetine gönderme vardır.

¹⁵²Mesnevi, C. VI. B. 810.

¹⁵³Durakoğlu, “Mevlana ve Marcel’de İnsan Varlığı”, s. 6.

¹⁵⁴Mustafa Ergün, *İnsan ve Eğitimi-Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri)*, Ankara: Ocak Yayıncılık, 1993, s. 32.

arasında çok önemli bir yere sahip olacaktır. Mevlana, bedenın bile her hücresinin Tanrı'yı çağırıştırıldığını söylemektedir. Sonuç olarak Mevlana ruh-beden ayrımında ruha daha fazla değeri verir ve ruhun bir anlamda yaratıcı ile benzer özellikler taşıdığını ifade eder.

3.2.Zihin ve Gönül

Zihin ve düşünce sadece akılla, duylarla ve dünya ile ilgili alanı çağırıştırırken; gönül ise Mevlana'ya göre insanın metafizik ile ilgili ve zihinden daha kapsamlı alanı çağırştırmaktadır.¹⁵⁵ Her iki kavram da Mevlana için büyük önem taşımaktadır. Ancak insanın metafizik âlem ile kurduğu ilişki daha önemli olduğundan Mevlana'da gönül daha özel bir yere sahiptir. Zihne, beyne, akla ve düşünceye yüklenen bütün anlamlar düşünür tarafından gönülde karşılığını bulmaktadır.

İslam dininde olumlu düşüncenin karşılığı *hüsni zan* olup bunun tam tersi yani olumsuz düşüncenin karşılığı da *sui zandır*. Mevlana, sui zannın insanın hakikati kavramasında önünde büyük bir engel olduğunu söyler. “Kötü zann insana pek büyük bir engeldir. Aşılmaz bir settir.”¹⁵⁶ Olumsuz düşünmek hem insanın hayatını kötü etkiler hem de onun sonsuz mutluluğa ulaşmasına engel olur. İnsanlar olayları, eşyaları ve tanıdıklarını farklı anlamlarla değerlendirmek yerine onları olduğu gibi görmelidir. Olduğu gibi gören insan daha objektif düşünür ve bu şekilde değerlendirmeler yapar. Ancak olaylara önyargı ile yaklaşınca hem objektif değerlendirme olmaz hem de durum sanıldığı gibi değilse önyargıyla yaklaşan kişi zor durumda kalabilir. Dolayısıyla hem İslam inancı hem de insanlık gereği suizan yapmak yerine daha hoşgörülü ve iyimser davranmak gerekir.

Mevlana'ya göre insan, çevresindeki herhangi bir şeyi güzel, çirkin, iyi veya kötü diye değerlendirirken; bu değerlendirmede o şeyin neliğinden ziyade kişinin yüklediği anlam ya da bakış açısı etkili olmaktadır. Yani bir şeye atfettiğimiz güzellik, çirkinlik gibi özellikler aslında bizdeki bakış açısının ondaki yansımasıdır.

¹⁵⁵Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 452.

¹⁵⁶Mesnevi, C. II. B. 2024.

Bu bakış açısının merkezi ise gönüldür. Gönül, Mevlana'da güzelliğin ilk ve asıl kaynağı olması sebebiyle çok önemli bir cevherdir.¹⁵⁷

İnsan nasıl bir kimliğe sahipse çevresindeki olayları ve insanları değerlendirmesi de o bakış etrafında şekillenir. İyi olan insan iyi görür; ya da kötü olan insan kötü görür. Gönülde saklı olan cevherler bizim çevremizi nasıl gördüğümüzü belirler. Psikolojide bunun karşılığı olarak kullanılan savunma mekanizmalarından biri olan “yansıtma” da Mevlana'daki düşünceye aynen karşılık gelmektedir. Örneğin sürekli yalan söyleyen birisi çevresindeki insanların yalancı olduğunu ya da hırsızlık yaparak hayatını sürdüren bir başkası çevresindeki herkesin hırsızlık yaptığını düşünür. Mevlana da aynı düşünceye sahiptir. Yüreği sevgi dolu bir insan her şeye sevgiyle yaklaşır ve bütün insanların da öyle olduğunu düşünür. Dolayısıyla insanların bakış açısı ne kadar olumlu olursa hem kişisel ahlâk kendiliğinden oluşur hem de toplumdaki güzelliklerin artar ve kötülükler azalır.

Mevlana'ya göre gönül, âlemi değerlendirmede merkezi fonksiyona sahip olduğundan, güzel şeyler görmek isteyen kişi kendi bakış açısını ve gönlünü yeniden gözden geçirmelidir. Kişi, manevi gelişimine katkıda bulunmak istiyorsa bakış açısını düzenlemelidir.¹⁵⁸ Bu düzenleme, kişinin hem ahlâki hem de toplumsal gelişimine katkıda bulunacaktır.

Senin dünyayı görüşün, anlayışın kişiliğine göredir; pak ve tertemiz olan velileri görüp tanımana, senin kirli duyguların engel olmaktadır!

Bir zaman duygunu apaçık görüş suyuyla yıka, arıt; şunu bil ki, sufilerin çamaşır yıkamaları da böyledir!

Sen kirli duygulardan temizlenirsen, gözündeki gaflet perdesini kaldırırlar, pak ve saf olan velilerin ruhları, sana kendilerini duyururlar, hissettirirler!¹⁵⁹

Mevlana *Divan-ı Kebir*'deki gazelinde zihin tarlasındaki zararlı otların, gönlün çevresini sarmadan koparılması gerektiğini¹⁶⁰ şöyle ifade eder: “Gönlümde eğri bir huy varsa, çek çıkar at onu... Bahçıvan da eğri dalı koparıp atar.”¹⁶¹ Kötü huylar şekillenip olgunlaşmadan fark edilip ve gönülden çıkarılırsa daha ileriki

¹⁵⁷Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 452.

¹⁵⁸Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 454.

¹⁵⁹Mesnevi, C. IV. B. 2384.

¹⁶⁰Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 455.

¹⁶¹Mevlana Celaleddin, *Divan-ı Kebir VII*, s. 222.

zamanlarda ortaya çıkabilecek çok büyük kötülükler engellenmiş olur. Nasıl ki bahçeyi saran zararlı otlar daha küçükken fark edilip temizlenir de bahçede sağlıklı sebze ve meyveler yetişirse; insanın da kalbinde filizlenmeye başlayan kötü huy ve alışkanlıklar erkenden fark edilip terk edilirse, o insan da bahçede yetişen sağlıklı bitkiler gibi toplumda ahlâklılı, dürüst ve iyi bir birey olur.

İnsanlar düşüncelerinin, zihinlerinin yönlendiricisi olmak yerine onları yönlendiren kişiler olmalıdır. Bu bağlamda Mevlana zihni binaya, düşünceleri ise bu binanın taşlarına benzetir. Kişi de düşüncelerini tasarlayarak, kendi zihin binasının mahkûmu değil, mimarı olmalıdır.¹⁶² Düşüncelerinin altında ezilmek, onun kölesi olmak yerine düşüncelere hükmedip, onların üstünde olmak gerekir.

*Ben; yeryüzünde seninle bir yerde oturuyorum ama öyle iken
Zühal yıldızı gibi yedinci kat göğün üstünde koşmadayım.*

*Aslında seninle oturan ben değilim, benim gölgem, benim gölge
varlığımdır. Benim mertebem, düşüncelerin de üstündedir.*

*Çünkü ben; düşüncelerden geçmişim, düşüncenin dışında,
ötesinde dolaşmaktayım.*

*Ben, düşüncenin emri altında değilim, o benim emrim altındadır.
Çünkü binayı yapan mimar, binaya emir verir, binada buyruk yürütür.
Bina, mimarın emri altındadır.¹⁶³*

*Bütün insanlar; düşüncelerin esiri olduklarından gönülleri
hastadır, gamlara düşmüşlerdir.¹⁶⁴*

Duyusal dünyada hırsının kurbanı olan, her düşündüğünü gerçekleştirmek için uğraşan insan her çareye başvurur. Çünkü o insan düşüncesinin kölesi olmuştur ve kendini her düşündüğünü yapmak zorunda hisseder. Bunun için daha fazla kazanmak, hırs yapmak, başkalarını sömürmek gibi akıl almaz yollara sapar. Bu yolda uğraşırken hem yorulup perişan olur hem de istekleri gerçekleşecek mi gerçekleşmeyecek mi diye vicdanen huzursuzluk yaşar. Dünya nimetlerine kapılıp düşüncelerinin kölesi oldu mu işte o zaman insan kendi hayatını mahveder. Çünkü insan, verilenle yetinip şükretmek yerine hep sonsuz isteklerin peşinden koşup ömrünü tüketecektir. Oysa dünya sınırları içinde insanların istekleri, arzuları bitmez.

¹⁶² Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, s. 456.

¹⁶³ Basit insanlar düşüncenin emri altında kalır. Kâmil insan ise; Hakk'ta fani olduğundan, adeta bütün kâinatın aklının mümessilidir. Düşüncenin altında kalmak şöyle dursun, bütün düşünceler ondan doğmaktadır. Nasıl bina mimarın emri altında ise, bütün kâinatta olan biten şeyler de, onun emri altındadır. Her hadiseye, her şeye emir veren odur. Mevlana, *Mesnevi*, Şefik Can (çev.) İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, C. II. s. 524.

¹⁶⁴ *Mesnevi*, C. II. B. 3555

İnsan doyumsuz bir varlık olduğundan çok istediği bir şeyi elde ettikten sonra başka bir şey isteyecektir. Ona ulaştıktan sonra bir başkası derken hep hırsının kurbanı olacaktır. Mevlana'nın da dediği gibi böyle yorucu dünya nimetlerinin peşinde koşmak yerine kişinin düşüncelerinin de üstünde gerçek bir âşık veya olgun insan olması gerekir.

3.3.Akıl

Mevlana'ya göre gönlün bir diğer unsuru maddi dünyanın kanunları ile şekillenen ve bu kanunlar arasındaki bağlantıları inceleyen akıldır. Gönlümüzün metafizik ile ilgili kısmı Tanrı ile şekillendiği ve Tanrı ile dolduğu için o manevi alanda etkili iken, akıl sadece maddi dünyada etkili olmaktadır.¹⁶⁵ İnsanların gündelik hayatta yapıp etmeleri ve dünyada yaşamlarını sürdürmeleri, günlük ihtiyaçlarını karşılamaları için akıl gereklidir. Ancak manevi huzura ermede, Tanrı'ya ulaşmada tek başına yeterli olmadığı için burada gönül kapısı önem kazanmaktadır. Gönüle, tasavvuf düşüncesinde manevi akıl da denmektedir.

Sınırlı bir kapasiteye sahip olmasına rağmen akıl, Tanrı tarafından verilen ilahi bir lütuftur. O, ilk olarak anlamamızı, kavramamızı, düşünmemizi sağlayan bir anahtar aynı zamanda dinin temelidir. Mevlana'ya göre akıl, Tanrı'nın yarattığı en üstün manevi varlıktır ve altın taç olarak nitelendirilmektedir.¹⁶⁶ Her iki âlemden önce yaratılan varlık akıldır.¹⁶⁷ İnsan da buna sahip tek varlık olduğu için hem yüce hem değerlidir.¹⁶⁸

Mevlana, akıllı külli ve cüz'i olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Külli akıl, bütün evrenin görünüşünden ibarettir. Mevlana, külli akıllı Tanrı, melekler, Hz. Peygamber ve ondan ilham alan peygamberler ve velilerin ruhu için kullanır. Cüz'i akıl ise insan aklına karşılık gelmektedir.¹⁶⁹ Mevlana, Mesnevi'de külli ve cüz'i akıl için şunları

¹⁶⁵Ergün, *İnsan ve Eğitimi-Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri)*, s. 113.

¹⁶⁶İsmail Yakıt, *Mevlana'da Aşk Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, s. 44.; Mevlana, *Divan-ı Kebir*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev. ve haz.), C. VII. B. 4257, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 331.

¹⁶⁷Mesnevi, C. VI. B. 1941.

¹⁶⁸Mevlana, *Fihri Ma Fih*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009, s. 66.

¹⁶⁹Mesnevi, C. II. B. 980.; C. IV. B. 1258.; C. V. B. 3230-3235.

söylemektedir: “Cüz’i ve eksik olan akıl, bazen şaşırır kalır, bazen de baş aşağı düşer. Külli ve tam olan akıl ise zamanın hadiselerinden emindir, kurtulmuştur.”¹⁷⁰

Düşünüre göre külli akıl, cüz’i akla göre daha değerlidir. Çünkü cüz’i akıl kaynağını külli akıldan almaktadır. Bu ayrımda Mevlana’nın cüz’i akla hiç önem vermediği ve onu kullanmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Zira cüz’i akıl, basit görünse de kimi zaman örnek alınmalıdır.¹⁷¹ Bunun sebebi ise, cüz’i aklın hayvani istek ve arzuların önüne set çekme, onları kontrol altına alma gücüne sahip olmasıdır.

Mevlana, külli aklın doğru olduğunu bilmediği yola adım atmayacağını belirtmektedir. Cüz’i akıl, külli akıldan ışık almaktadır fakat ilahi gerçekliği bütünüyle kavramada yeterli değildir. Çünkü o defterleri baştanbaşa karalar durur. Külli akıl, bütün âlemi ayla doldurur, ışıklandırır. O, karadan da kurtulmuştur aktan da. O’nun ayının ışığı hem gönüllere hem de bütün insanlara yayılmaktadır. Cüz’i akıl, kara ile akı Kadir’den bir yıldız gibi parlayıp âlemi aydınlatan Kadir Gecesinden elde edilmektedir. Tenin değeri canla, canın değeri ise canın ışığıyla aydınlanmaktadır.¹⁷²

Aklın ne kadar önemli olduğunu Mevlana, şu sözleriyle vurgulamaktadır: “Elinde akıl mumu olan ışığı bırakır da dumanın peşine düşer mi?”¹⁷³ Aklını kullanan insan kötülük yapmaktan uzak durur. Kendisini dışarıdan gelebilecek tehlikelere ve saldırılara karşı daha rahat korur. Aynı zamanda akıl Mevlana’ya göre insanı kötü huylardan, zararlı alışkanlıklardan, nefisten uzaklaştırır ve insanın kendisine zarar verebilecek isteklerden vazgeçmesini sağlar.¹⁷⁴

Mevlana, aklın melek cinsinden olduğunu, nefsin ise şeytana yardım ettiğini Mesnevi’de şu sözlerle belirtmektedir:

Melek ile akıl bir cevherden, bir mayadandır. Fakat ilahi hikmet yüzünden görünüşte iki oldular, iki surete büründüler.

Melek kuş gibi kanat sahibi oldu. Akıl ise kanatları terk etti, irfan nuruna büründü, yüceldikçe yüceldi.

Şüphesiz ki melek ile akıl, birbirinin yardımcısıdır. Her ikisinin de hakikati bir olduğu için birbirine arka oldular.

¹⁷⁰Mesnevi, C. III. B. 1145.

¹⁷¹Mevlana, *Divan-ı Kebir*, C. VI. B. 1032.

¹⁷²Mesnevi, C. IV. B. 2178-2181.

¹⁷³Mevlana, *Divan-ı Kebir*, C. III. B. 995.

¹⁷⁴Mesnevi, C. IV. B. 1983-1989.

Melek de, akıl da Hakk'ı bulmuştur. Her ikisi de Âdem'e yardımında bulunmuş, her ikisi de Âdem'e secde etmiştir.

*Nefis ile şeytan ta ezelden bir oldukları için, şeytan Âdem (a.s.)'a düşman olmuş, haset etmiştir.*¹⁷⁵

İyiliğin, güzelliğin sembolü olan melek ile aklın bir bütün haline gelmesi insan yaşamını kolaylaştırmaktadır. İnsana ahlâki bakımdan olgunluk ve iyilik sağlamaktadır. Nefis ise şeytanın bir elçisidir. Dolayısıyla akıl nefisle aynı zamanda da şeytanla mücadele etmektedir.

Akla çok fazla önem veren Mevlana, aynı zamanda onu eleştirmektedir. Ona göre akıl, insanların duyular dünyasında kullandığı önemli bir araç olsa da kişinin kendisine bir rehber veya kılavuz edinmeden tek başına hedefe varması mümkün değildir. Dolayısıyla Mevlana, aklın bazı yerlerde tek başına yeterli olamadığını vurgulamaktadır. Ona göre, aklın en yetersiz ve çaresiz olduğu alan metafiziktir.¹⁷⁶ Çünkü orada akıl yetersiz kalır ve insan inanmaktan başka bir şey yapamaz.

Mevlana akli duyular dünyasında, maddi dünyada aktif olmaya davet ederken, akıl metafizik alanda yetersiz olduğundan onun orada durması gerektiğini belirtmektedir. O, gökyüzünün halini yeryüzüyle kıyaslamanın doğru olmadığını dile getirmektedir. Ona göre insanlar, aklın bu kadar yetersiz olduğunun farkında olmazlarsa onun bir rehber eşliğinde yönlendirici rolünü kaybederler. Dolayısıyla salt akla önem veren rasyonalist filozoflar gibi büyük bir hataya düşerler.¹⁷⁷ Mevlana'ya göre aklın işlevi maddi dünyayı tanımaktır. Ancak maddi dünyanın ötesine akılla gidilememektedir. Maddelerin ötesindeki gerçekliği bilme imkânı aşkla olur. Akıl, tek tek eşyaları kavrasa da ilahi gerçekliği anlama konusunda insana yardımcı olmaktadır. Akıl ve bilgi insanın özünü oluşturmaktadır. Çünkü akıl insanın eşyaya bakış açısını ve yaklaşma tarzını oluşturur, ona yön verir. Yani insanın insan olmasındaki en önemli unsur akıldır.¹⁷⁸ Akla çok fazla misyon yükleyen Mevlana, metafizik hakikatler olduğunda aklın yetersiz kaldığını, ilahi hakikatlerin ancak aşkla kavranabileceğini söylemektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁵Mesnevi, C. III. B. 3194-3197.

¹⁷⁶Yakıt, *Mevlana'da Aşk Felsefesi*, s. 47-48.

¹⁷⁷Cevdet Kılıç, "Mevlana'nın Düşünce Dünyasında Felsefe ve Filozoflar", *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlana Özel Sayısı)*, 20, 2007, 187-188.; Mesnevi, C. I. B. 3438.

¹⁷⁸Mesnevi, C. II, B. 277.; Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Van: Bilge Adam Yayınları, 2005, s. 89.

¹⁷⁹Mesnevi, C. I. B. 20.

Saf akla önem veren ve akıldan şaşmayan insanlar sadece duyular dünyası çerçevesi içinde yaşar. Maddi dünya kalıcı olmadığından insan da sadece aklına önem verecek şekilde yaşarsa öldükten sonra ebedi âlemde mutluluğu tadamayacaktır. Metafizik dünya bilimden, akıldan apayrı bir yer olup orada sadece gönülden inanılan güzellikler, iyilikler vardır. Tanrı ile kurulan bağın maddi dünyada bir karşılığı yoktur. Onu akıl ile anlamak ve temellendirmek imkânsızdır. Dolayısıyla Tanrı'nın yer aldığı âleme yolculuk yaparken aklı dışarıda bırakmak gerekir. Bir başka akıl olan kalp ve gönülle yolculuğa çıkmak gerekir.

İnsan aklının belli bir noktadan sonra yetersizliği üzerinde duran Mevlana, salt bilimsel bilgilerin kendi başına kimseye bir yarar sağlamayacağını iddia etmektedir. Ona göre akıl yolu ile elde edilen bilgiler sadece dünya sınırları içinde kalmakta ve içinde bulunan nesnelere ait olmaktadır. Dolayısıyla bu bilgileri Tanrı yolunda ve ona ulaşmak için kullanmak isteyen bir kimseye bu bilgiler yarar sağlamaz. Bilimsel bilgiler, Tanrı'nın kâinata yayılan ilim, hikmet ve kudretini anlama açısından faydalı olsa da insanı gönül ehli, Tanrı dostu yapmaya yetmez. Oysa Tanrı'ya ulaşmak gönül ehli olmaktan geçer. Bu nedenle aklın ürünü olan bilimler, Tanrı'ya ulaşmak ve O'nunla gönül bağı kurmak açısından yeterli değildir.¹⁸⁰

3.4.Özgürlük

İnsanın sahip olduğu ve onu var eden en önemli özelliklerden birinin özgürlük olduğunu söyleyen Mevlana, bu kavramı daha çok seçme ve seçebilme gücü anlamında kullanır. Ona göre, insan bir eylemi gerçekleştirirken Tanrı tarafından kudret sahibi kılınmıştır. Bu sebeple insanların seçme özgürlüklerine sahip olduğu söylenebilir. Tanrı, yaratıklar arasında bu gücü sadece insana vermiştir.¹⁸¹ Mevlana'ya göre, bunun tersini iddia etmek, bütün kötülüklerin Tanrı'dan geldiğini ima etmek anlamına gelir.¹⁸² Çünkü Tanrı bizlere verdiği irade ile bizlerin iyiyi veya kötüyü seçmesine imkân tanımıştır. Bunu inkâr etmek bütün kötülüklerin nedeni olarak Tanrı'yı sorumlu tutmak demektir.

¹⁸⁰Kılıç, "Mevlana'nın Düşünce Dünyasında Felsefe ve Filozoflar", s. 192.

¹⁸¹Ramazan Altıntaş, "Mevlana'da İrade Hürriyeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2004, s. 3.

¹⁸²Durakoğlu, "Mevlana ve Marcel'de İnsan Varlığı", s. 11.

Tanrı bizlere seçme özgürlüğü vermiştir. Ancak yaptığımız her seçimin sorumlusu da O değildir. İnsanlar özgür seçimlerinin sorumluluğunu üstlendikleri takdirde özgür olurlar ve Tanrı'nın rızasını kazanırlar. Mevlana, insanın özgür seçiminin sonucunun O'na bağlanamayacağını Mesnevi'de şu şekilde anlatır: “Bir hırsız gece bekçisine dedi ki: ‘Efendim, yaptığım iş ile ben, Allah’ın takdirini yerine getiriyorum. Yani alın yazıma göre yaşıyorum.’ Bekçi; ‘Ey benim iki gözümün nuru! Benim seni yakalamam da Allah’ın takdiri iledir.’ dedi.”¹⁸³

Yukarıdaki hikâyede de görüldüğü gibi hırsız yaptığı işin Tanrı tarafından verilen bir kader olduğuna inanmakta ve yaşamında seçme özgürlüğünün olmadığını iddia etmektedir. İnsanların yaşamları boyunca yaptığı her bir kötülük kader değildir. Tanrı bizlere seçme özgürlüğü vermiştir ve biz insanlar da bunu erdemli yolda kullanmakla sorumluyuz. Hırsız yaptığı işi Tanrı'nın takdiri olarak görürken, bekçi de ona karşılık onu yakalamanın Tanrı'nın bir takdiri olarak görmektedir. Konu ile ilgili olarak Mesnevi'de geçen bir başka hikâyeye de şöyledir: “Birisi bir dükkândan bir turp aşırda; ‘Ey akıllı kişi, bu turpu çalışım da, Allah’ın takdiridir.’ dese; Sen de onun başına, iki üç küçük yumruk vurur; ‘Bu da Allah’ın takdiridir.’ dersen, turpu yerine koy!”¹⁸⁴

Bilindiği üzere İslam dini kadere iman etmeyi gerektirir. Kadercilik anlayışını savunan bazı kişiler, buna dayanarak insanın özgür olmadığını iddia ederler. Mevlana bu düşünceye karşı çıkarak, kadere iman etmenin İslamiyet'te en çok yanlış anlaşılan konulardan biri olduğunu söyler.¹⁸⁵ Mesnevi'de kadere iman etmeye dair şunları söyler:

Ey oğul! Kadere inanan hiç olmazsa duyguyu inkâr etmez; zaten Allah'ın işi duyguya sığmaz ki!

Büyük Allah'ın fiilini inkâr eden kimse, delilin delalet ettiği şeyi de inkâr ediyor demektir!

Kaderrîye inancında olan; ‘Duman var, ateş yok; mum ışığı, mum olmaksızın da ışıktır!’ demektir!

Cebriye mezhebinde olan ise, ateşi görüyor da, inkâr etmek için; ‘Ateş yoktur!’ diyor!

¹⁸³Mesnevi, C. V. B. 2960-4,5.

¹⁸⁴Mesnevi, C.V. B.3060.

¹⁸⁵Ergün, “İnsan ve Eğitimi- Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri)”, s. 119.

*O kadar inkâr yoluna sapmış ki, ateş elbisesini yakıyor da hala; 'Ateş yoktur!' diyor; elbisesini dikeyor da hala; 'İplik yok!' diye söyleniyor!*¹⁸⁶

Sözün hülasası şu ki: Cebr davasını gütmek, sofistlik (=Şüphecilik)tir! Bu yüzden bu hal, ateşe tapmaktan da beterdir!

Ateşe tapan; 'Âlem vardır, Rabb yoktur! Rabb olmadığı için de, Ya Rabbi! Diyene cevap verilmez!' der.

Cebriye inancında olan kişi ise; 'Bu dünya hiç yoktur!' der. Sofist (=Şüpheci) ise tereddütler, şüpheler içinde kıvranıp durur!

Cümle âlem; 'Şunu getirme, bunu yapma, bunu yap!' diye ihtiyarı ikrar eyler!

*Fakat Cebriye inancında olan; 'Emir ve nehiy diye bir şey yoktur!' diye söylenir durur! Ona göre, ihtiyar da yoktur; buna inanmak da hatadır!*¹⁸⁷

Mevlana'nın yukarıda bahsettiği cebirciler, insanın yaptığı her şeyi Tanrı'nın yaptırdığını ve dolayısıyla insanın iradesiz bir varlık olarak yaşayıp gittiğini savunmaktadırlar. Cebirciler yanlış bir kadercilik anlayışına sahip olduklarından, Tanrı'ya inanmamaktan daha kötü bir iş yapmaktadırlar. O, insanın özgür seçim hakkının delilinin de duygular olduğunu söylemektedir.¹⁸⁸

Mevlana, özgür olmayı dünya nimetlerinden uzak durmak olarak niteler. Ona göre dünya aslanı av ve rızık ararken, Tanrı aslanı ise hürlik ve ölüm. Ölüm ve özgürlük Mevlana tarafından aynı anlamda kullanılmıştır. Ölümü istemek, dünyaya sırt çevirmektir, onu önemsememektir. İçinde Tanrı aşkını yaşayan kişiye hazineler de verilse o kişi özgürdür.¹⁸⁹

Mevlana, insanın özgürlüğünü ancak içindeki şehveti yenince, ona galip gelince mümkün olduğunu düşünmektedir. Ona göre şehvet, insanları dükkâna, alışverişe, mahsule ve yiyeceğe çeken zincir gibidir. Bu zincir, korkudan ve şaşkınlıktan meydana gelmektedir. Özgürlük, Mevlana'ya göre iradeye bağlıdır. İrade elde olmadığı sürece özgürlük de yoktur.¹⁹⁰

Mevlana'nın kader anlayışı İslamiyet'teki ile örtüşmektedir. Tanrı'nın insan hayatında olacakları önceden bilmesi, insanın iradesiz olduğu anlamına gelmemektedir. İnsan özgür iradesini her durumda ve olayda kullanmakta, Tanrı da

¹⁸⁶Mesnevi, C.V. B. 3010.

¹⁸⁷Mesnevi, C.V. B.3015.

¹⁸⁸Ergün, "İnsan ve Eğitimi- Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri)", s. 119.

¹⁸⁹Mustafa Çevik, *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, s. 119.

¹⁹⁰Mustafa Çevik, *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, s. 120.

bunları önceden bilmektedir. Lakin Tanrı'nın olacakları bilmesi demek, insanın hayatına karışacağı anlamına gelmemektedir.

3.5. Sevgi ve Aşk

Aşk insanı var eden en önemli unsurdur. Mevlana *Mesnevi*'nin giriş kısmında aşka dair şunları söyler: “İnsanı insan yapan aşktır. Aşk insanı hırstan, kibirden, ayıptan ve kötülüklerden korur. İnsan aşk sayesinde birey olmaktan kurtulur. Ey sevdası güzel aşkımız, neşelen, sevin, mutlu ol. Ey bütün hastalıklarımızın hekimi, kibirlerimizin dermanı sensin. Aşk insana Eflatun'un felsefe ile Galinos'un tıpla yapamadığı ruhani ve cismani etkiyi yapacak güçtedir.”¹⁹¹

Burada aşk, mecazi ve hakiki olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Mecazi aşk, maddi ve cismanidir. Kadın ve erkeğin birbirinden hoşlanması, birbirini beğenmesidir. Hakiki aşk ise Hakk'a karşı duyulan yoğun sevgi halidir. Mecazi aşk yaratılmışlara karşı duyulan iken; hakiki aşk ise yaradana karşı duyulan aşktır. Mecazi aşk, fanidir ve gelip geçicidir. Hakiki aşk ise sonsuzdur. Veliler, şehvetle kirlenmeyen mecazi aşkın da değersiz ve boş olmadığını, insanı hakiki aşka ulaştırabileceğini söylemişlerdir. Mecazi aşkı, hakiki aşka ulaşmada bir köprü olarak görmüşlerdir.¹⁹² Mevlana, *Mesnevi*'de bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Âşıklık ister nefsanî olsun, ister rûhânî olsun, sonunda bizi ötelere götürecek bir rehber, bir kılavuzdur.”¹⁹³

Mevlana, dinamik ve aktif bir hayat tarzını benimsemiş, hayatın içinde yaşamış bir mutasavvıftır. Bu bağlamda, insanın kendisini toplumdan soyutlayarak yaşamasına karşı çıkar. İnsanların da kendisi gibi bizzat hayatın içinde bulunmalarını ister. Onun tasavvuf anlayışında amaç, kulluk ve yokluk şeklinde açıklanabilir. Gerçek padişahlık, hakiki varlık mertebesine ulaşmaktır. Düşününün tasavvuf düşüncesinin temelleri aşk merkezine oturmaktadır. Ona göre varlığın, yaratılışın, hayatın anlamı aşktır. Aşk ise, kimseye ihtiyacı olmayan Tanrı'nın sıfatlarındandır.¹⁹⁴ *Mesnevi*'de Tanrı'dan başkasına aşık olmanın anlamsız olduğu şu

¹⁹¹Mesnevi, C. I. B. 22-24.

¹⁹²Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 188.

¹⁹³Mesnevi, C.I. B. 111.

¹⁹⁴Yalçın Çetinkaya, “Mevlana'da Aşk ve Musiki”, *Mevlana Araştırmaları 4*, Adnan Karaismailoğlu (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, s. 39.

şekilde dile getirilmiştir: “Gerçekten de aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Allah’ın sıfatlarındandır. Ondan başkasına aşık olmak geçici bir hevestir.”¹⁹⁵

Mevlana’ya göre, insan sevgi sayesinde kendisinin, çevresindekilerin ve Tanrı’nın varlığını, muhteşemliğini keşfeder. İnsanlara aşkla bakan kişide kötülükler olmayacağından çevresinde yayacağı pozitif enerji onu daha da fazla mutlu eder. Aşk, aslında her şeyde güzellikleri görmek ve olaylara, insanlara hep hoşgörü ile bakmak demektir. Gönül gözünü açan insan, kimsenin keşfetmediği bambaşka âlemlere gider. Orada gerçek mutluluğu tadar. Mevlana şöyle der:

Şunu iyi bil ki, kâinatta var olan her şey, sevgilinin tecellisinden ibarettir, onun yarattıklarıdır. Onun kudretini, yaratma gücünü göstermektedir. Aslında, âşık bir perdedir. Var olan, diri olan ancak sevgilidir. Âşık ise bir ölüdür. Var gibi görünen bir yoktur.

*Bu hakikati sezemeyen, ilahi aşka meyli, isteği olmayan kimse, kanatsız bir kuş gibidir. Vay onun haline, yazıklar olsun ona...*¹⁹⁶

Düşünürün sevgili diye bahsettiği evrenin yaratıcısı, her şeyin sahibi olan Tanrı’dır. Çevremizde baktığımız her şeyde O’nun bir yansımasını görmekteyiz. Var olan her şey O’nun ne kadar güçlü, muhteşem ve kusursuz olduğunu gösterir. Âşık yani insan dünyada belli bir süre kalan ve Mevlana’nın da dediği gibi var gibi görünen bir yoktur. Bedenen olarak varlığını kanıtlayan insan ruhu ile tam olarak varlığını ortaya koyamamaktadır. İnsanın ruhu ile kendini bulması için onun sonsuz ilahi aşka yönelmesi gerekir. İlahi aşka yönelmeyen insan canlı ama ölü bir insandır. Dolayısıyla kişi kendi benliğinden sıyrılıp tamamen Tanrı’ya yönelmelidir.

Mevlana’nın tasavvuf argümanlarıyla bahsettiği kozmoloji Platon ve İbn Sina’nın felsefelerinde benzerlik taşımaktadır. Ancak Mevlana’da aşk bizzat tecrübe edilerek anlam bulan bir yaşantıdır. Dolayısıyla aşkı düşüncenin ve dilin sınırları içinde arayıp bulmak mümkün değildir. Aşk yokluk denizi olup, orada dil ve akıl çaresizdir. Akıl düşünemez, dil onun sırrından bahsedemez, aşkın sırları mahrem olmayana gizlidir, kapalıdır. Nasıl ki ateş, yün, pamuk içinde gizlenemiyorsa aşk da öyledir. O bütün varlıklarda, olaylarda meydana çıkmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁵Mesnevi, C. VI. B. 971.

¹⁹⁶Mesnevi, C.I. B. 30-31.

¹⁹⁷Mesnevi, C. III. B. 4720-4749; Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, ss. 94-95.

Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana'daki aşkın yaratıcının vasıflarından biri olduğunu söyler. İnsan, neyi veya kimi severse sevsin, bu sevgi gerçek varlııdır. Dolayısıyla Mevlana, insanı gerçek aşka götüreceği için geçici ve beşeri aşkı da hoş görmektedir. Ona göre hiçbir şey tam olarak hayır olmadığı gibi şer de değildir. Her birinin yerine göre faydası ve zararı vardır. Ancak Mevlana, gayri tabii sevginin karşısında durmaktadır. Bu sevgiyi yaşayan insanları şiddetle kınar.¹⁹⁸

Aşk, Mevlana'da Tanrı aşkı olup, âşık ise Tanrı'yı seven, O'nun varlığını kendi içinde hissedenden kişi demektir. Aşk metafizik âlemi çağrıştırıp, kimsenin giremeyeceği aklın bile dışarıda olacağı alana karşılık gelirken, âşık ise bu âlemin bedende vücut bulmuş, ete kemiğe bürünmüş şeklidir. Mevlana *Mesnevi*'de aşk ve âşıklık adlı başlıkta bu duruma dair şunları söyler:

Âşık'ın hastalığı, derdi, diğer bütün hastalıklardan ayrıdır. Aşk, Allah'ın sırlarını belli eden bir strlab, bir vasıtaadır.

Âşıklık ister nefşani olsun, ister ruhani olsun, sonunda bizi ötelere götürecek bir rehber, bir kılavuzdur.

Aşkı anlatmak, açıklamak için ne söylersem söyleyeyim, kendim aşka gelince, aşkı hissedince söylediklerimden utanırım.

Her ne kadar, dil ile açıklanması, anlatılması pek parlak ve aydınlatıcı da olsa, aşkın dile düşmemesi, söylenmemiş kalması ve gönülde duyulması daha parlaktır.

Her bahsi yazmakta koşup duran kalem, aşk bahsine gelince dayanamadı. Ortasından yarıldı.¹⁹⁹

Mevlana'ya göre âşık insanın hastalığı diğer bütün hastalıklardan çok farklı ve önemlidir. Çünkü diğer hastalıklar, dünya sınırları içinde kalarak dünyadan ve içindeki olaylardan kaynaklanmaktadır. Oysaki âşığın hastalığı bu dünya ile ilişkili olmayıp tamamıyla Tanrı'ya duyulan zlem ve O'na hissedilen derin bir sevgiyle alakalıdır. Dünyevi hastalıklarla mücadele eden kişiler iyileştikleri anda başka hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalırlar. Hem fizyolojik hem psikolojik olarak pek çok sorunla uğraşırlar. Hastalıklar çeşitlidir ve beden ldğu zaman da bunlar sona erer.

Oysa Tanrı'ya karşı hissedilen aşk ve bu aşkın derinliğini ifade edemeyip onu hastalık boyutunda tanımlayan kişinin derdi tektir. O, metafizik âlemde başka hastalıklara kapılmadan sadece Tanrı'nın varlığını, birliğini, güzelliğini ve sıfatlarını

¹⁹⁸Abdlbaki Gölpınarlı, *Mevlana*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, ss. 45-46.

¹⁹⁹Mesnevi, C. I. B. 110.

içinde hissetmek için mücadele eden bir kuldur. Bizleri sonsuz âleme, güzelliğe yani cennete taşıyacak olan işte bu tarifi imkânsız aşktır. İnsan bu aşk sayesinde hem duyuşal dünyasını güzelleştirir hem de öte dünyada sonsuz bir âleme yolculuk yapar.

Seçil Büker ve Aydan Özsoy'un yapmış olduğu çalışmaya göre, Mevlana'nın tasavvufu, aşk ve cezbe evreninde kurulmuştur. O, sonsuz hoşgörüsü ile kötüyü sevgiye dönüştürmektedir. O, anlatmak istediğini mantıksal çıkarımlarla açıklamak yerine, bir öykü ya da atasözü ile güzelce ifade ediyor. İnsanlara sessizce hoşgörünün, aşkın, sevginin gücünü aşıyor. Gönülden gönüllere seslenerek, müritlerin bilinçaltına bu mesajlar ulaştırılıyor. Mevlana için önemli olan akıl değil, duygu ve oluşur.²⁰⁰ Çünkü akıl, her şeyi mantık çerçevesinde açıklar. Oysaki dünyada aklın erişemeyeceği ve anlayamayacağı durumlar da vardır. Duygular ve metafizik âlemden akıldan ziyade, gönül daha önemlidir. Kalp, insanı mantıkla oyalamak yerine, onu duygularıyla anlamaya çalışır. Dolayısıyla Mevlana duygulara hitap ettiğı için bir gönül eridir.

O, aşka sahip olan kişinin korkudan uzak durduğunu şu şekilde ifade eder: “Aşka düşen kişide, zerre kadar korku yoktur: Aşk mezhebinde her şey aşka kurbandır! Aşk Allah'ın vasfıdır. Fakat korku; midesine ve şehvetine esir olmuş kulun sıfatıdır!”²⁰¹ Mevlana'ya göre korku ile insan hiçbir yere varamaz. Âşık kimsenin yüreğinde korku yerine sevgi vardır. Mevlana, Tanrı korkusundan ziyade sevgisini daha çok benimsemektedir. Çünkü aşk yüce yaratıcının bir özelliğidir.

Düşünür aynı zamanda aşkın her ne kadar anlatılmasının iyi olduğunu söylese de aynı zamanda anlatılmamasının, insanın kalbinde, gönlünde kalmasının daha iyi olduğunu düşünmektedir. Çünkü hem bu aşkın tarifinin kelimelerde karşılığı yoktur hem de başkaları ile paylaşıldığında değerinden bir şeyler kaybedebilir. Ayrıca bazı insanlar bu durumu anlamayabilir de. Dolayısıyla Tanrı ile yaşanan aşk ve O'na karşı duyulan bağlılık kişinin gönlünde kalmalıdır. Mevlana bu durumu kalem metaforu ile de ifade etmektedir. Her olayı yazan kalemin, aşka geldiğinde ortadan yarılmasının nedeni hem aşkın kelimelerde karşılığının olmaması hem de o aşkın büyüklüğünün karşısında kalemin ne yapacağını şaşırmasıdır. Mevlana dünyadaki

²⁰⁰Seçil Büker ve Aydan Özsoy, *Gönülden Gönüle Mevlana İmgesi*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2009, s. 31.

²⁰¹Mesnevi, C. V. B. 2185.

aşklara dair de şunları söyler: “Sadece dış güzelliğe dayanan mecazi aşklar, gerçek aşk değildir. Hevesten ibarettir. Böyle aşkların sonu utanç verici olur.”²⁰²

Kişinin aşık olduğu halde nefesine hâkim olması ve şehvetini yenmesi, onu şehitlik mertebesine ulaştırmaktadır. Mevlana, hiddet ve şiddet gibi duyguların insanı şaşı yaptığını ve ruhun yolunu değiştirdiğini söylemektedir. Aynı zamanda bu duygular kişiye zarar vermekte ve onu doğru yoldan uzaklaştırmaktadır.²⁰³ Mecazi aşk kontrol altına alınmazsa, kişiyi Tanrı’ya ibadet etmekten uzaklaştırır. O kişinin dünyada mutsuz bir yaşam sürmesine neden olur. Bedeni zevkler, gayrimeşru bir duruma sebep olduğunda, kişide vicdan azabı meydana gelir.²⁰⁴

Dünyada insani aşkı ele aldığımızda kişinin karşı cinste aradığı tek özellik dış güzellik ise o aşkta mutlu bir birliktelik meydana gelmez. Çünkü fiziki güzelliğe aldanan kişi o gençliğin ve güzelliğin geçici olduğunun farkında değildir. Oysa iyi ahlâk sahibi, düzgün kişiliği olan, Tanrı aşkıyla yaşayan ve çevresinde de sevilen birine duyulan aşk dünyada yaşanabilecek en güzel aşklardan biridir. Zira bizim kültürümüzde de bu duruma dair güzel bir söz vardır: Güzele kırk günde doyulur da güzel huyluya kırk yılda doyulmaz. Fiziki anlamda güzel bir insana hissettiğinin aşk olduğunu düşünen kişi, o güzelliğe alışınca, ondan hevesini alınca başka insanlara yönelmeye başlar. Bu aradığı sahte aşk ömrünün sonuna kadar devam eder. Oysa güzel huylu insana duyulan aşk ve sadakat hem kişinin hayatını zenginleştirir hem de onu ölünceye kadar mutlu bir insan yapar. Dolayısıyla dünyevi aşkta önemli olan dış güzellik değil, iç güzelliiktir.

Duyusal alandaki aşk ile metafizik aşk arasında ayırım yapan Mevlana tercihini Tanrı aşkıdan yana kullanmaktadır. Bunu da şu sözlerle ifade etmektedir: “Fakat gerçek aşk, ölümsüz olan aşk, Allah aşkı, ruhta olsun, gözde olsun, her an goncadan daha taze olarak durur. O, ölümsüz olan, baki olan Allah aşkını seç ki, o canına can katan mana şarabını sana lütfetsin, seni yaşatsın.”²⁰⁵

Mevlana’ya göre Tanrı’dan başkasına aşık olmak geçici bir hevestir. Yaradılışın sebebi, bütün hastalıkların hekimi, kibirlenmenin, bencilliğin, kötülüğün

²⁰²Mesnevi, C. I. B. 115-2.

²⁰³Mesnevi, C. I. B. 333.

²⁰⁴Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 189.

²⁰⁵Mesnevi, C. I. B. 218-219.

devası, elemelerin merhemi aşktır.²⁰⁶ Dünyaya geliş gayemiz, yaşama amacımız ve yine döneceğimiz yer Tanrı olduğundan O'ndan başkasını sevmek ve başkasına âşık olmak belli bir süre devam eden hevesten başka bir şey değildir. Gerçek, yüce ve tek varlık Tanrı olduğundan bütün kalbimizle O'na yönelmeliyiz.

Kalıcı olmayan güzellikleri sevmek insana geçici dünyada gerçek aşkı tattırmaz. “Fani olan, devamsız olan şeylere gönül vermek ne kadar manasızdır, boştur. Mevsimler, güzellikler, hep gelip geçicidir.”²⁰⁷ Dünyevi aşk sadece duysal alanla sınırlı kaldığından kişiler öldüğünde aşk biter ve anlamını yitirir. İnsanlar dünyevi aşka kapıldığı zaman hayatlarının her anında mutlu olmazlar. Çünkü insan değişken bir varlık olduğu için bireyler zaman zaman tartışmakta, kavga etmekte ve aşklarına zarar vermektedirler. Oysa Tanrı'ya duyulan aşkta tartışma, kavga, anlaşmazlık, çekişme ve rekabet yoktur. Orada saf iyilik ve güzellik olduğu için kişiyi her an mutlu etmekte ve hayattaki yerini, gayesini daha da anlamlı hale getirmektedir. Hem dünyevi aşktan vazgeçmeyen hem de Tanrı aşkından bağını koparmak istemeyen biri için tercih yapmaktan ziyade her ikisi arasında denge kurması daha doğru olur. Dünyada âşık olduğu insana Tanrı'nın yarattığı bir kul olarak bakıp ve ondaki güzellikleri gören kişi için yaşam daha anlamlı hale gelir. Ancak Mevlana için asıl kalıcı olan aşk Tanrı aşkı olduğundan insanlar da bu sonsuz güzelliğe yönelmelidir. Gölpınarlı'nın ifadesiyle:

*Şeriattaki Tanrı korkusu ve müminin korkuyla ümit arasındaki hali yerine Tanrı aşkını getiren ve bu aşkla kulu Tanrılaştıran Mevlana, mecazi sevgiyi de, insanı gerçek sevgiye götürdüğü için hoş görmekle beraber onca mecazi aşk ancak gerçeğe bir ulaşma vasıtası olduğu için ve belki de beşeri zaafı unutmadığından hoş görülmedir.*²⁰⁸

Klasik şeriattaki Tanrı korkusu yerine Mevlana, Tanrı aşkını koymuştur. O, olumsuz tutumları ve özellikleri bir yana bırakarak Tanrı'yı sevmeyi amaç koşturmuştur. Mecaзи aşka kapılan insan, bunun aracılığı ile gerçek aşka ulaşacağından Mevlana tarafından hor görülmemiş ve hoş karşılanmıştır. Kişi sevdiği sayesinde gerçek aşka ulaşmanın kapılarını aralar ve ebedi huzura kavuşur.

²⁰⁶ Ahmet Selahaddin Hidayetoğlu, *Hazreti Mevlana, Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1995, ss. 37-38.

²⁰⁷ Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 190.

²⁰⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999, s. 209.

Her şeyin olduğu gibi aşkın da kaynağı Tanrı olduğundan insan O'na yönelmelidir. Tanrı'ya yönelen ve O'nu içinde bulan insan kötülüklerden uzaklaşıp güzellikleri görmeye başlar. Bu şekilde insan, kendi özündeki güzelliği kavrayarak ham durumdan olgun duruma geçer. Tanrı'ya yönelmek yerine, yönünü dünya nimetlerine çeviren, mal, mülk, şan, şöhret ve makam peşinde koşan insanlar gerçek aşkı yaşayamadıklarından güzel ahlâk sahibi olamazlar. Bu sebeple aşk, ahlâki ve toplumsal anlamda da olumlu gelişmeleri sağlamaktadır.²⁰⁹

Mevlana'ya göre aşk, insanları daha fedakâr hale getirirken aynı zamanda da toplumda olumlu değişmelere önderlik etmektedir. Kişiler arası kırgınlıklar sona erer, küsler barışır, insanlar birbirine yardım eder, bencillik ve nankörlük azalır. Bu şekilde sosyal ahlâk kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Mevlana'ya göre aşk, insanı hem uyumlu hem de mutlu kılar. Aşk insanı, öncelikle kendi özüyle, sonra ailesiyle, çevresiyle ve içinde bulunduğu toplumla en sonunda ise Tanrı ile uyumlu hale getirir. Bu uyumlarla insan, daha ahlâklı hale gelir.²¹⁰

En önemli duygunun aşk olduğu şu sözlerle dile getirilir: “Aşka düşmeyen kişi, kanatsız kuşa benzer ve bu sevgi, insanı insan eden, onu hırstan, kibirden, varlıktan ve benlikten kurtaracak tek ilaçtır; insan ferdiyetten onunla kurtulur.”²¹¹ İnsan kendi varlığının farkına varmak için aşık olmalıdır. Aşk insanı bencillikten kurtarır ve kişinin yaşadığı dünyada daha anlamlı bir hayata sahip olmasına yardımcı olur. Nasıl ki kuşu var eden şey kanatları ise, insanı da insan yapan şey de aşktır.

3.6.Nefs

Tasavvufta nefis; kişinin istek, arzu, nefret, hırs, vs. yönünü oluşturan negatif bir anlam içermektedir. Nefs, insana hem takvayı hem de kötülüğü ilham etmektedir. Kuran'da geçen ayetler de başta olmak üzere nefis için “insanın kötü içsel istek ve dürtüleri”²¹² tanımı yapılmıştır. O, insanın manevi gelişmesi ve olgunlaşması önündeki en büyük engellerden biridir. Dolayısıyla insan da onun isteklerine ters yönde hareket etmelidir.²¹³ Nefs, ruhun bedene girmesiyle insan benliğini oluşturan

²⁰⁹Yakıt, *Mevlana'da Aşk Felsefesi*, s. 142-144.

²¹⁰Yakıt, *Mevlana'da Aşk Felsefesi*, s. 144.

²¹¹Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana*, s. 46.

²¹²Yusuf/53; Maide/80

²¹³Musa Kaval, “Mevlana'nın Mesnevisi'nde Nefis Kavramı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2011, s. 149.; Şems, 91/7-8.

üçüncü bir hâl olarak ortaya çıkmaktadır. Yani o, ruh ile bedene izafe edilen bir arazdır. Dolayısıyla, insanın nefsi onun varlığını değil, insanın varoluşunu temsil eder. Varoluş, doğumdan ölüme kadar devam etmektedir. Bu sebeple insan bu maddi dünyada nefsini taşıdığı sürece tam kemale erişmemektedir.²¹⁴

Nefsin sabit bir halde durması söz konusu değildir. O, iyilik ve kötülük arasında sürekli gidip gelmektedir. Bu nedenle, kendisi dışında kendisine etki eden unsurların sürekli etkisi altındadır. Kimi zaman iyi unsurların kimi zaman da kötü unsurların etkisini üzerinde hissetmektedir. Nefs, sabit bir halde bulunmadığı için onu kendisi ile tanımlamak çok zordur. Bu nedenle, onu ruh ve beden ile tanımlamaktayız. Nefsin varlıkta kendisini göstermesi kendi zatı aracılığı ile değildir.²¹⁵ O, kendisini ruh ve beden aracılığı ile herhangi bir varlıkta konumlandırmaktadır.

Ölüm ile beraber beden ve ruh birbirinden ayrıldığından nefis kendi varoluşunu kaybetmektedir. “Ölümü tadan ve hisseden nefstir.”²¹⁶ Her nefsin ölümü tadacağı yönündeki hüküm bu ayet ile ilgilidir. Ölümden sonra kişi yeniden dirildiğinde, yani ruh ve beden tekrar bir araya geldiğinde nefis yeniden varoluş alanına çıkmaktadır. Bu yeniden varoluş ile birlikte neler yapıp neler yapmadığını itiraf ederek ebedi varoluş hayatının nasıl olacağını ve nasıl bir hayata sahip olacağını belirlemektedir.²¹⁷ “Allah nefisleri öldürür.”²¹⁸ ya da “Her nefis ölümü tadacaktır.”²¹⁹ şeklindeki ayetler ölümle beraber beden veya ruhun değil, nefsin öldüğünden bahsetmektedir.²²⁰ Bu durum, insanın varoluşunu sergileyen şeyin ruh ya da beden değil nefis olduğunu göstermektedir.

İnsan yaşamının her anında nefsiyle bir uğraş vermekte ve onu yenmenin, isteklerine karşı durabilmenin çabası içerisinde.²²¹ Nefsinin isteklerine ve arzularına göre hareket eden insan manevi yönden olgunlaşmaz; dünya nimetlerinin aldıcılığı ile anlık hazlar elde etmek amacıyla maddi dünyanın peşinden koşar.

²¹⁴Gülbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, Ankara: DİB Yayınları, 2015, ss. 43-44.

²¹⁵Gülbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, s. 45.

²¹⁶Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57; Zümer, 39/42.

²¹⁷Gülbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, s. 45.

²¹⁸Zümer, 39/42.

²¹⁹Al-i İmran, 3/85.

²²⁰Gülbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, s. 45.

²²¹İhsan Soysaldı, “Mevlana’nın Mesnevisi’nde Nefis Kavramı”, *Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildiriler 1*, Şanlıurfa, (26-28 Ekim), 2007, s. 163.

Duyusal dünyada nefsin istekleri hiçbir zaman bitmez. O, sürekli insana bir şeyleri arzulamasını ve onlara ulaşması için çabalamasını ister. Bu şekilde insan manevi yönden olgunlaşamayacağından kişi duyusal dünyada nefsinin köreltmesidir.

Mevlana nefsi yıkılması gereken bir puta benzetir ve *Mesnevi*'de bu konuya dair şunları söyler:

Bütün putların anası, sizin nefsinizin putudur. Hariçte görülen putlar, birer yalandır, hâlbuki nefis putu bir ejderhadır.

Nefis, çakmak taşı ile demirdir. Put ise, çakmak taşından sıçrayan kıvılcımdır. O kıvılcım su ile söner.

Kıvılcım söner ama çakmak taşı ile demir su ile söndürülebilir mi? İnsanoğlu bu ikisi kendisi ile beraber oldukça nasıl emin olabilir?

*Çakmak taşı ile demirin ateşi, kendi içlerinde gizlenmiştir. Onların içine su girmez ki ateşi söndürsün.*²²²

Nefis, bir put gibi bütün insanların içlerini sarmıştır. Onun daha fazla büyümesine, olgunlaşmasına izin vermeden onu hemen yok etmek gerekir. İnsan sahip olduğu diğer olumsuz özelliklerden kurtulmak isterken hep nefis engeli ile karşılaşmaktadır. Bütün olumsuz özelliklerin kaynağı nefistir. Bu engeli aşabilen bir insan Tanrı katında daha çok sevilen bir kul olur. Ancak bunu gerçekleştirmek için çok zorlu bir mücadeleye ihtiyaç vardır.

Nefsin insan aklının üstüne çıkıp ona galip gelmesi, o kişinin davranışlarının artık kontrolden çıkmasına neden olmaktadır. Kişi açıklanamayacak şekilde akla mantığa aykırı hareketler sergilemeye başlar. Nefis çoğu kez insana aldatıcı hileler ve tuzaklar kurar. Yapacağı kötü işleri ona masum bir şekilde gösterir ve insan bundan şüphe duymaz. İnsan her zaman tek başına nefsiyle başa çıkamadığı durumlarda başka birisinin aklına danışmalı ve ondan yardım almalıdır.²²³ Aksi takdirde insan nefsine yenik düşmeye ve hatalar yapmaya devam eder. Bunu önlemenin en iyi yolu güvenilir ve akıllı bir kimseden yardım istemektir. Güvenilir kişinin tavsiyelerine uymak kişiyi hata yapmaktan kurtarır.

Hız. Peygamber'in hadislerinde belirttiği gibi nefisle savaşmak düşmanla savaşmaktan daha zordur. Dünyada onunla mücadele etmek, insanın dünya sınavını ve sosyal ilişkilerinde başarılı olmasını doğrudan etkilemektedir. Nefsine sahip çıkıp

²²²Mesnevi, C. I. B. 370-2.

²²³İhsan Soysaldı, "Mevlana'nın Mesnevisi'nde Nefis Kavramı", s. 165.

ona söz geçirebilen kişi, başkalarıyla daha sağlıklı ve dengeli bir iletişim kurar. Karşılaşacağı yanlış davranışlara karşı daha sabırlı olur. Kimseyi kırmaz, küçük maddi menfaatler uğruna insanları incitmez. Kendisinden daha çok başka kardeşini düşünür.²²⁴ Putu yıkmak kolay iken nefis putunu yıkmamanın zor olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

Put, testide gizli duran kara sudur. Sen nefsi, bu gizli kara suyun kaynağı bil...

O yontulmamış put, çamurlu, kirli kara bir sele benzer. Put yontan nefis ise ana yoldaki çeşmedir.

Bir taş parçası yüz testiği kırar. Fakat çeşmenin suyu durup dinlenmeden akar.

Put kırmak kolaydır, hem de pek kolay, fakat nefis putunu kırmayı kolay sanmak, bilgisizliktir, bilgisizlik.²²⁵

Mevlana'ya göre insanın nefisini köreltmesi pek kolay bir iş değildir. Öyle ki insanın nefisine hâkim olabileceğini düşünmesi bilgisizliktir. Onunla mücadele etmek insanın maddi dünyada en çok zorlanacağı alanlardan biridir.

Nefsin, her anda bir hilesi vardır ki, onun her hilesi ile isyan denizinde yüzlerce Firavun ile o Firavuna uyanlar batmaktadır.

Sen, kurtulmak istiyorsan, Musa'nın Rabbi' ne ve Musa'ya sığın. Benliğe kapılıp, firavunluk ederek imanını kaybetme.

Ey kardeş! Sen Allah'ın emrine ve aziz Peygamberimizin sünnetine uy da, ten Ebu Cehli'nden ve nefsanî isteklerden kurtul!...²²⁶

Bu bağlamda kişi nefisini terbiye edip ölmeden önce kendi iradesi ile ölürse ve onu ruhun emrine geçirirse gerçek bir hayata kavuşmuş olur.²²⁷ İnsanın ölmeden önce ölmesi demek aslında nefisini köreltmesi, gücünü zayıflatması, bu dünya için değil de öte dünya için yaşaması anlamlarına gelmektedir. Kendi iraden ile ölmek, kendi isteğınle nefsinin gücünü azaltmak demektir. Tasavvuf düşüncesinde insanı Tanrı yolunda gitmekten alıkoyan en büyük engel nefis olduğundan onunla başa çıkmak gerekmektedir.

Kuran'da nefsin insanlar için büyük tehlike arz ettiğine dair bazı ayetler vardır. Örneğin “Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya

²²⁴İhsan Soysaldı, “Mevlana'nın Mesnevisi'nde Nefis Kavramı”, s. 166.

²²⁵Mesnevi, C. I. B. 775.

²²⁶Mesnevi, C. I. B. 780.

²²⁷Halim Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, s. 128.

hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”²²⁸ Dünyada insanların aslında yaşamak için duyduğu ihtiyaçların dışında lüks içinde yaşamaları için var olan unsurlar, insanlar tarafında gerekli ve hoş olarak algılanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte her geçen gün var olan ürünlerin yenisi çıkmakta ve insanlara alması gerekliliği gibi bir algı yaratılmaktadır. Nefs, yeni çıkan ürünleri arzulamakta ve insan; hayatını, zamanını bunları elde etmek için harcamaktadır. Dünya nimetlerinin peşinde koşarak Tanrı'dan uzaklaşan insanlar aynı zamanda sahte ve anlık mutluluklar, doyumlar elde etmektedir. Oysa kişi yaşamak için lazım olan ihtiyaçlarının dışında dine, Tanrı'ya yönelse ebedi hayatta ebedi mutluluğu yakalayacaktır. Bunun da yolu nefse hâkim olmaktan, onunla baş etmekten geçer.

Mevlana'ya göre gerçek hayat ahirette olacağı için maddi dünyada boş ve geçici heveslerden uzaklaşıp, nefsi kontrol etmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde kişi hem Tanrı hem de insanlar tarafından sevilen bir birey haline gelir. Nefisle mücadele etmek iradeye çok zor gelse de ebedi mutluluğu amaçlayan kişi bu yolda vazgeçmemelidir.

3.7.Ölüm

İnsanlık tarihi açısından en çok düşünülen ve tartışılan konulardan birisi de ölümdür. “Bazı düşünürler hayatın gerçek anlam ve değerinin ölümle kazanıldığını belirterek, ölümü kötü olarak değil iyi bir olgu olarak tanımlamaktadırlar.”²²⁹ Ölüm, Mevlana tarafından bu şekilde olumlu yani iyi bir olgu olarak ele alınmıştır. Ruhun yok olması, bedenin işlevini yitirmesi, bilincin yıkılması, kimliğin yok olması... gibi pek çok şekilde ifade edilen ölüm, Mevlana açısından iki şekilde ifade edilmiştir: Doğal ölüm ve iradi ölüm. Düşünür bu iki sınıflandırmadan hareketle ölüme dair düşüncelerini şu şekilde ortaya koymuştur:

3.7.1.Doğal Ölüm

Klasik anlamda ölüm dendiği zaman herkes doğal ölümü anlamaktadır. Doğal ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve bilincin yok olması demektir. İnsanın beden ve

²²⁸ Al-i İmran Suresi 14. ayet

²²⁹ Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, “Mevlana Düşüncesinde Bir ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 2007, s. 10.

ruhen dünyadan soyutlanması ve benliğini yitirmesi anlamlarına gelen ölüm, evrensel bir olgu olduğundan ona yüklenen anlamlar farklı olsa da bütün canlılar için her yerde varlığını korumaktadır. İnsan dışındaki canlılar için ölüm, yok olma anlamına gelirken; insanlar için öyle değildir. Tanrı'ya inanan insan için ölüm, yeni bir hayatın başlangıcı anlamına gelirken, inanmayan için ise yaşamın sonu anlamına gelmektedir.

Mevlana'ya göre doğal ölüm, bu hayattan ayrılıp ölümün olmadığı farklı ve ebedi bir hayata ulaşmak demektir. Maddi, geçici bir hayattan sonsuz ve hiç değişmeyen bir hayata geçiş, ölümdür. Sonsuz hayatın başlangıcı kıyamet günü ile olur. Ölüm ile kıyamet günü arasında geçen zaman Mevlana tarafından uyku olarak nitelendirilmektedir. Ölüm uykusuna yatmak ise insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir. Bu uykuda bütün organlar işlevsiz, sabit dururken; ruh ise varlığını sürdürmektedir.²³⁰

O, *Mesnevi*'de uyku ve ölüm arasındaki kurduğu bağı şu şekilde dile getirmektedir: “Bizim uykumuz da ölümün kardeşi. Bu sebeple sen bu kardeşi gör, bu kardeşten öbür kardeşi anla.”²³¹ Ona göre uyuyup uyanma, ölüm ile ölümden sonra dirilmeye bir işarettir.²³² Mevlana için insanın sabahleyin uykudan uyanması mahşer günü dirilmenin bir örneğidir. “Sabah uyanınca aklımız nasıl bedenimize geliyorsa, herkesin canı da öyle bedenine girer.”²³³ diyen Mevlana için küçük dirilme duysal dünyada uykudan uyanmak iken büyük dirilme ise mahşerde ruhun tekrar bedene girmesidir.²³⁴ Uyku küçük ölüm iken, ruhun bedenden ayrılması büyük ölümdür. Dolayısıyla maddi dünyada günlük olarak tattığımız küçük ölüm aslında büyük ölüme bir hazırlıktır.

İnsan isteği, iradesi dışında gerçekleşen doğal ölüm, maddi dünyadan ahiret dünyasına bir geçiştir. Bütün canlılar doğal ölümü tadacaktır. Ancak canlılar arasında ölüm bilincine sahip tek canlı insan olduğundan ahirette de yaptıklarının hesabını verecek olan canlı yine insandır. Hesap verme işlemi kıyametin kopması ile

²³⁰Meliha Anbarcıoğlu, “Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Hayat ve Ölüm Hakkındaki Düşünceleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2/3, 1977, s. 15.

²³¹Mesnevi, C. IV. B. 3062.

²³²Mesnevi, C. IV. B. 1787.

²³³Mesnevi, C. V. B. 1774.

²³⁴Mesnevi, C. V. B. 1788.

başlamaktadır. Kıyamete kadar geçen zaman Mevlana tarafından uyku hali olarak nitelendirildiğinden nitekim zorlu bir hesap verme süreci başlayacağından insanın hesap vermeden önce dinlendiğini söylemek de yanlış olmaz.

İnsanın ölümsüz olmasının tek yolu ölmektir. Ölüm sonsuz bir yaşamın başlangıcı olarak görülmektedir. Mevlana'ya göre o dirilme ile el ele yürümektedir. Onun görünüşünün ölüm, içyüzünün ise yaşayış, aynı şekilde görünüşte sonu gelmez ve gizli âlemde ise devam eden bir yaşayış olduğunu düşünmektedir.²³⁵ Düşünür ölümü şu şekilde ele almaktadır:

Kuşa, kafesi bırakıp uçmak nasıl hoş, nasıl tatlı geliyorsa, bana da ölmek, bu dünyadan geçmek, öyle hoş, öyle tatlı geliyor.

Kafeste bulunan bir kuş, kafesi ile beraber bahçeye götürülse, orada bulunan gülleri, ağaçları görür.

Bu sırada kafesin dışındaki kuşlar, uçuşur dururlar. Kafesteki mahpus kuşa hoşça hürriyet hikâyeleri söylerler.

Kafesteki kuş onları duyar, o güzelim yeşilliği görür de, ne iştihası kalır, ne sabrı, ne kararı.²³⁶

Mevlana ölüme öyle güzel anlam yüklemiş ki onu kafesinden uçmak isteyen kuşa, bedeninden ayrılmak isteyen ruha benzetmiş. Nasıl ki kuş kafesin dışındaki güzellikleri görüp içinde hapsediği ufacık kafesten ayrılmak isterse, ruh da beden ve maddi dünyanın dışındaki sonsuz cennet güzelliklerini görüp hapsediği bedenden çıkmak ister. İnsan dünyada Tanrı'nın istediği şekilde yaşayıp sonunda mükâfat olarak ödüllendirileceği cenneti hayal ederse ona ölüm korkunç gelmez.

Sonuç olarak doğal ölüm, ölümsüz bir hayata geçiş ve gerçek bir sevgiliye kavuşmadan ibarettir.²³⁷ Gerçek sevgilin maddi dünya için buyurduğu kurallara uyan birine göre ölüm gerçek anlamda bir bitiş değil, daha güzel ve sonsuz bir dünya için bir geçiştir. Ancak kurallara uymayan, nefesine göre hareket eden biri için de zorlu bir mücadele ve sonu gelmeyecek bir ceza yeridir. Dolayısıyla Tanrı'nın buyruklarına göre hareket etmek aynı zamanda insanı ölmekten alıkoyan bir durumdur.

²³⁵Mesnevi, C. I. B. 3940.

²³⁶Mesnevi, C. III. B. 3951-3954.

²³⁷Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, "Mevlana Düşüncesinde Bir Ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İrâdi ve Doğal Ölüm", s. 17.

3.7.2.İradi Ölüm

İradi ölüm kişinin kendi isteği, iradesi ile nefsinin uzun emellerden, bedenini şehvi arzularından uzaklaştırması, yani ölmeden önce ölmesi demektir.²³⁸ Doğal ölüm insan isteği dışında gerçekleşirken, iradi ölüm ise tamamen insan iradesine bağlıdır. Kişinin kendi isteği ile Tanrı'nın emirlerine ters gelen şehvetten ve arzudan uzaklaşması, iradeyi kontrol altına alması, ölmeden önce ölmesi demektir. Mevlana Mesnevi'de "Ne mutlu o kişiye ki, ölümden önce öldü de, onun ruhu bu bağın hakikatinden koku aldı."²³⁹ demiştir.

Ölmeden önce ölmek, insanın dünya ile bağını tamamen koparması ve Tanrı'nın isteklerine göre yaşaması demektir. İnsanın dünya ile bağını koparması demek, Tanrı'nın insanların nefisten, kötülükten, şehvetten, hıstan ve arzudan uzak durmalarını istemesinden kaynaklanan bir durumdur. Dolayısıyla insan, ölmeden bu durumları gerçekleştirirse iradi anlamda ölmüş demektir. Çünkü burada hiçbir baskı söz konusu olmayıp, tamamıyla insanın kendi isteği ve tercihi etkili olmaktadır.

Mevlana'ya göre hayat değersizdir. Onu değerli yapmanın tek yolu Tanrı ve insan sevgisinden geçmektedir. Mevlana *Fih Ma Fih* adlı eserinde Tanrı aşkının her şeyin içinde var olduğunu ve insanın kendisini yaratan varlığı sevmesi, ona bağlılık duyması gerektiğini söyler. Çünkü her şeyin sonu O'na varmakta ve insan yaratılan her şeyi de O'nun eseri olduğu için sevmektedir. İnsan her şeyi Tanrı için sever ve bu sevgi, aşk Tanrı'da son bulursa sonunda Tanrı'nın kendisine ulaşır.²⁴⁰

Kişinin maddi dünyada mutlu ve olgun olmasının yolu aşktan geçmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu aşk Tanrı'ya ve onun yarattıklarına ondan ötürü duyulan bir aşktır. Aşka ulaşmak çok zorlu bir süreç olduğundan bu yol Mevlana'ya göre insanı canlı tutmaktadır. Maddi değerlere verilen önem insanı aşktan uzaklaştıracağından duysal dünyaya ait olan her şey insana ayak bağı olarak görülmektedir. Hatta Mevlana *Mesnevi*'de insanlara bağlarını çözüp özgür olmalarını ve altın, gümüşün esiri olmaktan uzaklaşmalarını tavsiye etmektedir.²⁴¹

²³⁸Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, "Mevlana Düşüncesinde Bir ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm", s. 10.

²³⁹Mesnevi, C. IV. B. 1372.

²⁴⁰Mevlana, *Fih Ma Fih*, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 109.

²⁴¹Mesnevi, C. I. B. 19.

İslam tasavvuf düşüncesinde manevi hayattaki yolculuğa verilen isim ruhun seyr-i sulûk seyridir. Çünkü ruh sürekli bir değişim ve oluşum içindedir. İnsanın duyusal dünyada ortaya çıkardığı manevi değerlerle de ruh değişmektedir. Bu, iradi ölüm anlamına gelmektedir. Hayatımızdaki olumsuz durumlar, acılar, üzüntüler ve hastalıklar aslında bizlere birer uyarı niteliğinde olup dünyanın ne kadar değersiz ve geçici olduğunu anlatmaktadır. İnsanların bu olumsuz olaylara isyan etmeden, sabırla direnmesi ve mücadele etmesi, onları Tanrı'ya yöneltmektedir. Bundan dolayı Mevlana, insana ömrünü olmayacak hayaller ve istekler peşinde tüketmemesi gerektiğini söyler.²⁴²

Dünyada insanın hayalleri gerçekleşebilir olsa da sınırlı insan hayatına sınırsız hayaller yetmemektedir. İnsan, ömrünün sonuna kadar gerçekleşebilir veya gerçekleşemez bir sürü hayalin peşinden koşmaktadır. Ancak insan, yaşamın sonuna geldiğinde peşinden koştuğu hayallerin boş ve öte dünyada onun için faydasız olduğunu anlamaktadır. Dolayısıyla çok geç olmadan bazı şeyleri fark edip, dünya nimetlerinden uzaklaşmakta fayda vardır. Dünya nimetlerinden uzaklaşan insan olgun olma yolunda adım atar ve Tanrı'ya yönelir. Daha sonra dünyadaki her şeyin O'ndan geldiğini düşünerek hiçbir şeye isyan etmez. Karşılaştığı olumsuz olaylara sabırla ve hoşgörü ile yaklaşır. İsyan etmeden iyilikle o olumsuz durumlarla baş etmeyi öğrenir. Bu şekilde dünyada ömrünü geçiren kişi için ölüm çok acı bir durum olmaktan çıkmaktadır.

Mevlana'ya göre ruhun aslına dönmesi, Tanrı'ya kavuşması anlamına gelmektedir. Kişi, duyusal dünyada Tanrı ile beraber olduğu sürece ölüm, Tanrı'ya açılan bir perde veya kapı gibidir. Sevgiliye kavuşma isteği, bir an önce bu perdenin veya kapının açılmasını zorunlu kılmaktadır. Hayatta olmak Tanrı'dan ayrılış travması ise, O'na kavuşmak hem derin bir mutluluk hem de ölümsüzlüktür. Görüldüğü üzere ölmek, aslında Mevlana için ebedi sevgiliye kavuşmaktır.²⁴³

İradi ölüm, doğal ölümden daha anlamlı ve değerli olduğundan Mevlana açısından yapılması gereken tek şey dünyanın maddi değerlerinden uzaklaşp

²⁴²Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, "Mevlana Düşüncesinde Bir ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm", ss. 11-12.

²⁴³Hüseyin Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999, s. 197.

ölümsüz sevgiliye ulaşmaktır. Ancak bu şekilde insan hayatı daha yaşanılabilir ve çekilir hale gelir hem de ölümün kasvetli ve korkutucu etkisi ortadan kalkar.

4.Kâmil İnsan Anlayışı

4.1.Tasavvufta Kâmil İnsan

Mevlana'nın felsefesinin kökeninde İslam'ın ruhu yatar. İnsan anlayışı da aynı şekilde bu ruhtan izler taşır. Mevlana'nın kâmil insanına geçmeden önce tasavvufta kâmil insanın ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır.

Tasavvuf düşüncesinde kâmil insan; iyi söz, iyi hareket, iyi ahlâk ve bilgi sahibi, şeriat, tarikat, marifet ve hakikatte tam olan insana denmiştir. Kâmil insan din ve diyanet adına insanlara örnek olan bir kişiliktir.²⁴⁴ Kendisinde bi'l-kuvve bulunan özellikleri açığa çıkartan ve Tanrı'nın isim ve sıfatlarına en iyi şekilde layık olan kişiye denir.²⁴⁵ O, içindeki cevheri açığa çıkarır ve onu pratik yaşantısında sergiler. Tanrı'nın bütün isimlerine ve sahip olduğu sıfatlara en mükemmel şekilde uyarak yaşayan kâmil insan, Tanrı'nın nezdinde en değerli şahıstır.

Tasavvufta insan davranışları ahlâki bakımdan incelenmiştir ve Türk İslam düşüncesinde de mükemmel insan tasavvuru “insan-ı kâmil” kavramıyla ifade edilmiştir.²⁴⁶ “İnsan-ı kâmil, tasavvuf düşüncesinde, en yüce basamağa erişmiş, kemale ermiş, ruhsal bakımdan olgunluk katına ulaşmış; bütün varlık alanının kendisinde dile geldiğini kavrayan; kendi geçici varlığından sıyrılarak Tanrı'da sonsuzluğa varan kimse”.²⁴⁷

Muhammed İkbâl'e göre kâmil insan, diğer insanlardan farklı özellikleri, üstün yaşam tarzı, toplumda yenilikler oluşturması, toplumları yönlendirmesi gibi insanlara liderlik eden karakteristik tutumuyla inkılapçı bir kişiliktir. Onun fikirleri, düşünceleri yaşama yeni amaçlar katar. Tarihin gidişatını insanlık için istediği yöne

²⁴⁴ Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbâl*, Ankara: Fecr Yayınları, 2014, s. 152.; Abdülhakim Yüce, “Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlana”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 14, 2005, s. 64.; Hüseyin Atay, “İslamda Olgun İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 1967, s. 159.

²⁴⁵ Bülent Akot, “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kamil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 24(1), 2013, 62.

²⁴⁶ Kemal Sözen, “Sinan b. Sabit'in Mükemmel İnsan Tasavvuru”, *Şanlıurfa I. Uluslararası Katılımlı, Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okul Sempozyumu, Bildiriler*, C.1, 2006, s. 398.

²⁴⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 926.

çevirir.²⁴⁸ Devrimci bir kişiliğe sahip olan kâmil insan, insanların aydınlanması için bir ışık görevini görür. Onların yolunu aydınlatmaya ve onları yönlendirmeye çalışır.

Murtaza Mutahhari'ye göre İslam'da onu tanımanın iki yolu vardır. Birinci yol: Kuran ve hadislerde onun hangi özellikleriyle ortaya koyulduğuna bakmak gerekir. İkinci yol: İnsanlar arasında sağlam olduğuna inandığımız kimseleri tanımak gerekir. Bu kişiler, Kuran'da ve hadislerde belirtildiği gibi yaşamın tam da içinde olan kâmil insandır. O, bizzat hayatın içinde İslam'ın dediği şekilde yaşamış, gerçek kişidir.²⁴⁹

Azizüddin Nesefî (öl. 1300)'ye göre kâmil insan şariat, tarikat ve hakikatte tam ve birlik olan insandır. Böyle bir insanın dört özelliği de tamdır; iyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlâk ve bilgi.²⁵⁰ İnsanın kâmil olabilmesinin en temel koşulu öncelikle onun iyi ahlâklı, erdemli ve iyi bir insan olmasıdır. Ancak kişi eylemde bulunurken evrensel olabilecek şekilde eylemeli ve davranışlarından bütün insanlar etkilenmelidir.

Kenan Gürsoy'a göre kişinin evrenselleşmesi ve kâmil insan yolunda yürüebilmesi için, içinde bulunduğu kültürden hareketle ahlâkı sorumluluk bilinciyle yaşaması gerekir.²⁵¹ Kişi Tanrı'nın isteklerine uygun şekilde ahlâkı tam olarak kendi içinde benimsemelidir. Dünyada pek çok kötülüğe sabretmek ve onların karşısında sabırlı bir tutum sergilemek insanın kâmil olabilmesinin yolunu açmaktadır. Nejdet Durak'ın ifadesiyle:

Yunus Emre'nin "bir ben var benden içeri" deyişinde dile getirdiği insanın egoizmini dile getiren 'benlik' insanın kendi değerini, asıl özü yakalamasına, ayna görevini yerine getirmesine engel teşkil etmektedir. Bu manada 'kâmil insan, tasavvuf düşüncesinde saf bir güç istenci (kudret idaresi) şeklinde, sadece kendine mahkûm (ama yine de mahkûm) bir üst insan olmaktan çok her an kendini asıl varlığını ve hakikatini bulduğu aşkın değer alanına doğru yeniden aşp, gerçek erdemi kendisi karşısında vermekte olduğu mücadele sonucu, ancak

²⁴⁸Khatoon Jamilah, "İkbal'in İnsan-ı Kâmil", Celal Türer (çev.), *Kitap Dergisi*, 10/72, 1995, s. 57.

²⁴⁹Murtaza Mutahhari, *İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012, ss. 18-19.

²⁵⁰Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kamil*, Mehmet Kanar (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990, s. 14.

²⁵¹Kenan Gürsoy, *Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar*, Semih Yücel (hızl.), İstanbul: Sufi Kitap, 2008, s. 47.

*tanrısal sıfatların kendinden aksedebileceği bir saf ayna olmakta bulan, bir insanlık mahiyetidir.*²⁵²

Görüldüğü üzere hem tasavvuf düşüncesinde hem de felsefi düşüncede insanın en çok ahlâki yönüne ve Tanrı ile kurduğu bağa dikkat çekilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi insanın kendisini aşmasını engelleyen benliğinden kurtulması gerekir. Kişinin, bir üst kimliğe aklın yeterli olmadığı ve sadece kendi kendisiyle rekabet halinde olduğu metafizik âleme hareket etmesi gerekmektedir.

Tasavvufta kâmil insan Tanrı'yı İslamiyet açısından başkalarına yansıtan ve dünyada Tanrı'nın bir örneği olan demektir. Bütün evreni kendi içinde barındıran ve hep iyi olana doğru koşan kişi yaratıcının sevdiği kişilerdendir. “Kişinin yetkinleşmesi, insan-ı kâmil olması ‘*kâinat aynasının cilası*’, ‘*kâinat aynası*’ gibi anlamlara gelmektedir.”²⁵³

Kuran’a göre insanı çamurdan yoğurup yaratan Allah, ona kendi nefsinden ruh üflemiştir.²⁵⁴ İnsan bu şekilde hem maddesel hem de Tanrısal bileşkelere sahiptir. İnsan her haliyle Tanrı'nın yarattığı en mükemmel ve akıllı varlıktır. İnsan O'nun nefsiyle hayat bulmuştur. İnsan bu bağlamda Tanrı'nın niteliklerini yansıtan bir ayna gibidir. Tanrı, “Âdem'i kendi suretinde yaratmış”²⁵⁵ Bu açıdan ele alındığında Hz. Âdem, kâmil insanın ilk örneğidir. Tanrı onu yeryüzünde halife kılmıştır.²⁵⁶ Hz. Âdem hem ilk insan hem ilk peygamber olmasından ötürü bütün insanlar arasında çok özel bir yere sahiptir. Tanrı, kendi sıfatlarını ilk peygamber, ilk halife ve ilk insan olan Hz. Âdem’de ortaya çıkardığı için, o aynı zamanda ilk kâmil insandır.

Bütün insanlık Hz. Âdem’den çıktığı için tasavvuf anlayışında o kâmil insan olarak kabul edilse de daha sonra detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağım üzere Mevlana’da kâmil insan örneği Hz. Peygamber’dir. Bütün insanlara yol gösteren, hiç yokken ahlâki sistemlerin yaratıcısı olan Hz. Âdem dünyada her şeyin ilki olduğu için Tanrı'nın duyusal âlemde küçük bir örneğidir. Bütün insanlığın kendisinden türemesi ve her şeyin ilki, başlangıcı olması dünyada sadece ona ait bir durumdur.

²⁵²Nejdet Durak, “İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak ‘İnsan-ı Kamil’ Anlayışı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7/2, 2010, ss. 110-111.

²⁵³Nejdet Durak, İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak ‘İnsan-ı Kamil’ Anlayışı, s. 112.

²⁵⁴Hicr 15/28-29.; Sad 38/72.

²⁵⁵Buhari: İsti’zan 1; Müslim: Bir 115.

²⁵⁶Nejdet Durak, İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak ‘İnsan-ı Kamil’ Anlayışı, s. 116.

Tasavvufi gelenek içerisinde kâmil insan öğretisinin temel kaynakları Kuran ayetleri ve hadislerdir. Pek çok düşünür bu kaynaklardan hareketle kâmil insan anlayışını oluşturmuştur.²⁵⁷ Mevlana'da da durum aynıdır. "Mevlana'da insanın yeri Tanrı'nın yanındır. Aslında bu görüş tüm tasavvuf düşüncesini kapsar."²⁵⁸

Genel olarak tasavvufta insan Tanrı'dan izler taşır ve kâmil insan da Tanrı'ya ulaşmak için ahlâklı ve bilgili tavırlar sergiler. Kuran ayetlerini, hadisleri tam anlamıyla bilip buna göre erdemli tavırlar sergileyen, yeryüzünde Tanrı'nın bir örneğini sergileyen insan, kâmil insandır. Tasavvuf anlayışında bedenin her bir organı Tanrı'yı çağırmaktadır. Kâmil insan da her durumda Tanrı'ya daha yakın olacağı için üstinsan rolüne bürünmektedir.

4.2.Mevlana'ya Göre Kâmil İnsan

Günümüzde ideal insan olarak nitelendirilen kâmil insan Mevlana'nın eserlerinde sıkça geçen ve Mevlana'nın da çok önem verdiği konulardan biridir. Ona göre kâmil insan, aşk ve sevgi yönünden donanımlıdır. Bu kavramı öncelikle uğruna evrenin yaratıldığı insan olan Hz. Peygamber için kullanmaktadır. Ayrıca Mevlana, peygamberin yüceliği karşısında Cebrail'in bile kendinden geçip gideceğini belirtir.²⁵⁹ Hz. Peygamber olmasaydı gökyüzü karanlıklar içinde kalırdı, denizler bu kadar heybetli, yeryüzü bu denli güzel, muhteşem ve zenginlikler ile dolu olmazdı.²⁶⁰ Dolayısıyla kâmil insan mertebesinin asıl sahibi Hz. Muhammed'dir.²⁶¹

Kâmil insanı aşk ve sevgi yönünden ele alan Mevlana, onu fiziki âlemle metafizik âlemin arasına yerleştirir. İnsanın gerçek tarafı fiziksel değil, manevi yönüdür. O, Tanrı ile yarattığı varlıklar arasında bir aracıdır. *Mesnevi*'de ayrıca, kâinatın kalbi olarak ifade edilmiştir.²⁶² Kâmil insan, kâinatın bütün güzelliklerini kalbinde barındıran ve Tanrı'ya en yakın kişidir.

Mevlana eserlerinde insanlık vasfının özünün âşık-ma'suk ilişkisiyle yani hem Tanrı'yı seven hem de Tanrı tarafından sevilen karşılıklı bir etkileşimle oluştuğunu söyler: "Kimi âşık görürsen, bil ki o, mâ şûktur. Yani seven kişi aynı

²⁵⁷Nejdet Durak, *İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak 'İnsan-ı Kâmil' Anlayışı*, s. 108.

²⁵⁸Nezih Uzel, *Mevlana ve İnsan*, İstanbul: Elif Kitabevi Milenyum Yayınları, 2009, s. 94.

²⁵⁹*Mesnevi*, C. IV. B. 3800.

²⁶⁰*Mesnevi*, C. VI. B. 2109-2111.

²⁶¹Osman Nuri Küçük, *Füsusu'l Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, s. 17.

²⁶²İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993, s. 32.

zamanda sevgilidir. Çünkü seven kişi, bir bakımdan âşık ise, bir bakımdan da ma'şuktur.”²⁶³ Kâmil insan, bu aşkı bütünüyle benliğinde bulan ve ona göre yaşayan kişidir. Dolayısıyla o, hem Tanrı'yı seven hem de Tanrı tarafından sevilen kişidir. Aşk ve sevgi yönü kendisinde ağır basan kâmil insan, kendisini bedensel ve ruhsal olarak insan suretinde yaratan Tanrı ile kurduğu psikolojik birliğin bilinciyle dolu, tamamıyla ruhsal boyutun zirvesine ulaşmış insandır.²⁶⁴

Mevlana'ya göre o, bir Hakk eri'dir ve duyusal dünyada mutlak olanın bir yansımasıdır. Bu olgunluğa ve yüksekliğe ulaşan Hakk eri, bütün benliklerin, beşer yargıların ve maddesel boyutun çok üzerindedir.²⁶⁵ Kâmil insan düşüncesi insanı hem fiziksel hem de metafiziksel boyutlarıyla içine alan evrensel bir insan mahiyetindedir. Onu sadece cisim ve beden olarak görmek doğru değildir. O, can ve özdür.²⁶⁶ Daha çok metafiziksel âlemin en üst tabakasına ulaşmış, maddi dünyadan tamamen uzaklaşmış, kendisini Tanrı'ya bırakan ve O'nda bulan kâmil insan maddi dünyada da Tanrı'nın bir örneğini yansıtmaktadır.

Mevlana'nın Tanrı'nın bir örneğinin yeryüzünde olması gerektiğini ifade eden bir örnek vardır. O da şöyledir: “Mevlana'nın çevresinde bir Rum delikanlısı vardır. Bu genç, Mevlana'ya Tanrı dediği için suç duyurusuyla kadının önüne çıkarılmıştır. Kadı “Sen ne demek istedin?” diye sorar. Rum genç Süryanos da şöyle cevap verir:

-Haşa ben Mevlana'ya Tanrı demedim, Tanrı'yı yaratandır dedim...

Kadı, Rum delikanlıyı aklından şüphesi var diye bıraktı. Süryanos da koşa koşa Mevlana'nın yanına gitti ve başından geçenleri tek tek anlattı. Mevlana da şöyle cevap vermiştir:

-Git söyle o kadıya yazıklar olsun ona eğer o da Tanrı olmadıysa...²⁶⁷

Örnekte de görüldüğü gibi insanın Tanrı olması elbette metaforik bir durumdur. Ancak burada bahsedilen insanın O'nun bütün iyi sıfatlarını kendi içinde yaşaması ve kendi benliğinde Tanrı ile bir bütün olması gerektiğidir. Tanrı ile

²⁶³ Mesnevi, C. I. B. 1740.

²⁶⁴ İsmail Yakıt, “Mevlana'da Akıl ve Aklın Kritiği”, *Selçuk Üniversitesi 8. Milli Mevlana Kongresi Tebliğleri*, Konya, 6-7 Mayıs 1996, ss. 41-42.

²⁶⁵ Yüksek Yazıcı, *Gönüller Sultanı Mevlana*, İstanbul: Kavim Yayınları, 2007, s. 178.

²⁶⁶ İsmail Yakıt, “Mevlana'da Akıl ve Aklın Kritiği”, s. 32.; Mesnevi, C. II. B. 3187.

²⁶⁷ Nezh Uzel, *Mevlana ve İnsan*, s. 39.

arasında en ufak bir engelin ve mesafenin bulunmaması kişinin metafizik âlemde en üst basamağa ulaştığını göstermektedir. O’nu kendi içinde bulan kişi affedici, cesur, cömert, yardımsever ve iyi kalplidir. Böyle sıfatlara sahip olan kişi Tanrı’nın bir örneğini yansıtmaktadır.

Mevlana’ya göre yegâne varlık Tanrı ve diğer bütün varlıklar da Tanrı’dan çıkmıştır. Bu sebeple Tanrı dışındaki hiçbir varlık gerçek değildir. İnsanın Tanrı’ya rağmen herhangi bir varlık iddiasında bulunması, onun hakikati henüz ve tam olarak kavrayamadığını göstermektedir. Bu durum ise insanın özüne, kendisine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Oysa insan, kendisinin bir varlık olduğu iddiasından vazgeçerek Tanrı ile birlikte bir bütün olmalı başka bir ifade ile Tanrı’da yok olmalıdır.²⁶⁸

Ayrıca Mevlana *Mesnevi*’de kâmil insan ile ilgili bölümde şunları söylemektedir: “Onu, can olarak gör; ona; “can beyi” de! Onu beden, cisim olarak görme; onu, öz bil, iç olarak tanı; onu, etten ve kemikten ibaret sanma! İnsana, lanetlenmiş İblis’in gözü ile bakma; onun aslı, sadece topraktır sanma! Güneşin yol arkadaşına “yarasa” deme; kendisine secde edileni, secde eden sanma!”²⁶⁹

Hz. Peygamber de bedensel varlığı ile bu dünyada yer edinmiş olsa da onu kâmil insan yapan yanı özünde sahip olduğu niteliklerdir. Hayatını kaybetmiş olsa da O, bütün insanlara örnek olarak aslında varlığını sürdürmektedir. Çünkü O, sadece etten ve kemikten ibaret değildir. Hz. Peygamber gibi Hakk yolunda yürüyen başka insanlar da bu mertebeye ulaşabilmektedir. Yeter ki Tanrı ile bir bütün olsunlar ve O’nun varlığını kendi benliğinde görebilsinler. Kâmil insan şu özelliklere sahiptir: “Bunlar, akislere benzer ama akis değildir; bunlar, akis şeklindeki Hakk’ın görünüşleridir!”²⁷⁰ “O, bir güneş görmüştür; cansız ve donmuş bir halde kalmıştır! O, gül bağı olmuştur; onun şırlağan yağı vasfı kalmamıştır! Hakk abdalı da, geçici, fani varlığını değiştiren, artık, halktan sayılmaz; bu bahsi geç, üzerinde fazla durma!”²⁷¹

²⁶⁸Mustafa Tekin, “Mevlana Celaleddin-i Rumi’de Din ve Yabancılaşma”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2010, ss. 110-112.; Mesnevi, C. I. B. 3052.

²⁶⁹Mesnevi, C. VI. B. 3187.

²⁷⁰Kamil insanın vücudunda zuhura gelen ilahi sıfatlar, Rabbanî vasıflar akislere benzer ama onlar akis değildir; onlarda görülenler, ilahi tecellilerdir! Mevlana, Mesnevi, Şefik Can (çev.), s. 570.

²⁷¹Mesnevi, C. VI. B. 3190.

Kâmil insan nur yüzüyle, örnek tavırlarıyla, Hakk’a yakınlığı ile toplumdan ayrılmış kişidir. Hakk ile bütünleştğinde onun cansız beden varlığı anlamını yitirip üstün bir varlık konumuna yükselmektedir. İslam ahlâkını tam anlamıyla içselleştirip ve ona uygun olarak yaşayan kâmil insan, sıradan bir insan değildir. İnsanlık mertebelerinin en üstüne çıkmış ve toplumlara örnek bir birey haline gelmiştir. Kâmil insanın yeri Tanrı’nın yanıdır. Tanrı’ya ne kadar yakınlaşırsa kişinin kâmil insan olma derecesi de o kadar artmaktadır.

Mevlana’ya göre “Kâmil insana hizmet, Hakk’a hizmettir; kâmil insanı görmek, ilahi nuru görmek, ilahi nurla aydınlanmak demektir!”²⁷² Çünkü manevi anlamda Tanrı’nın yanına ulaşabilmiş bir insan Hakk nezdinde çok değerlidir. Toplumda onlarla tanışıp sohbet edenler hem psikolojik açıdan rahatlamış olduklarını hem de yepyeni değerlerle karşılaştıklarını düşünürler. Onlarda var olan nur da, toplumdaki insanlar tarafından hemen fark edilmektedir. Kişi, sıradan insandan çok daha farklı bir kişiyle tanıştığını düşünmektedir.

Kâmil insanların ışık saçtığını Mevlana şu sözlerle ifade etmektedir: “Hele şu pencere yok mu; o, kendiliğinden ışık saçmada, kendiliğinden parlamadadır! Onun parıltısı, güneşin iğreti ışığından değildir! (Pencere, kâmil insandır!)”²⁷³ Tanrı’nın yanına ulaşabilmiş kâmil insanın ışık saçmak, toplumda parlamak için hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü o en büyük ışığı kendi içinde bulmuştur ve bunu yansıtmak için de başka bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Zira Tanrı’nın ışığı kâmil insan için yeterlidir.

Tanrı, kâmil insanın kalbini ilahi zat ve isimlerin tecellisine ayna kılmıştır. İlk olarak kâmil insana daha sonra da onun aracılığıyla evrene tecelli etmiştir. Bu durum bir aynaya yansıyan nurun onun karşısında bulunan diğer bir aynaya aksetmesine benzer.²⁷⁴ Bu şekilde kâmil insandan başlayan bu nurlanma bütün evrene tecelli eder. Bu nurlanmadan pay alabilen insanlar da dünyada gerçek mutluluğu tatmış olacaktır. Kişi, gönül gözünü açarak, hakikatin ne olduğunu kavrayacak ve dünyadaki gerçek amacının ne olduğuna karar verecektir. Tanrı evrendeki her şeyi kâmil insandan sebeple yapmaktadır. Mevlana *Mesnevi*’de şöyle der:

²⁷²Mesnevi, C. VI. B. 3196-2.

²⁷³Mesnevi, C. VI. B. 3196-3.

²⁷⁴Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın (çev.), İstanbul: İfav Yayınları, 1994, s. 129.

*Gönül sahibi, altı yüzlü ayna gibidir. Allah, altı yöne de o aynadan bakar.*²⁷⁵

Ama altı yönde bulunanlara, Allah o gönül sahibi, yani kâmil insan olmadıkça bakmaz.

Eğer Cenab-ı Hakk, birinin istediğini reddederse, o gönül sahibi için reddeder. Kabul eyleyecek olursa, yine o gönül sahibi için kabul eder.

Cenab-ı Hakk, o olmadıkça hiç kimseye nimet vermez. Ben Hakk'a ulaşan, kavuşan kişinin halinden pek az bir şey söylüyorum.

*Allah iyiliği, ihsanı, başışı onun avucuna koyar da, acıdığı kişilere, onun avucu ile verir.*²⁷⁶

Gönül sahibi kâmil insan Tanrı katında o kadar değerlidir ki dünyada olup bitenler hep onun aracılığı ile gerçekleşmektedir. Çünkü Tanrı yanında olan ve en sevdiği kulu için insanların isteklerini gerçekleştirmektedir. Zira “Kâmil insan izzete, yüceliğe mazhardır. O Hakk’ın sevgilisidir. O bütün melekleri geride bırakmış, ileri geçmiştir.”²⁷⁷ Varlık mertebelerinin en üstüne çıkmıştır. “Kâmil insan bugünümüzün de padişahıdır, yarınımızın da.”²⁷⁸ O, hayatını kaybetse bile örnek yaşayışıyla, sahip olduğu bilgi ve Tanrı ile olan beraberliği ile insanlara tüm zamanlar boyu örnek olacaktır.

4.2.1. Mevlana’ya Göre Kâmil İnsanın Özellikleri

Mevlana Mesnevi’de bazı özellikler sıralamıştır: Kalp gözü açık olan kâmil insanın gelecekle ilgili birtakım öngörülleri vardır: O, ecel gününe kadar, başına gelecekleri bilir, görür. Hatta o Tanrı’dan korkan, sakınan er, yalnız kendi halini görmez. Doğuda ve Batıdakilerin de ne olacaklarını ve yaşamda ne ile karşılaşacaklarını görür.²⁷⁹ Tanrı’nın istediği şekilde yaşadığından ve bütün benliğiyle O’nun yanında olduğundan kâmil insan başına gelecek olayları hisseder ve bilir.

O, kendi huylarının elbisesinden kurtulmuş ve canı beşeri kötülüklerden soyunarak, canına can katan sevgilisine, en sevdiğine kavuşmuştur.²⁸⁰ Dünyevi, olumsuz huylarından arınık bir şekilde sevgilinin yanında yer almıştır. Sevgili diye

²⁷⁵Altı yön; sağ, sol, üst, alt, ön, arka’dır. İnsan-ı kâmil, Tanrı’nın kendi işlerini onun vasıtasıyla gördüğü dünyanın gözüdür. Tanrı her şeyden münezzehtir. Mesnevi, C. V. B. 874.

²⁷⁶Mesnevi, C. V. B. 874-879

²⁷⁷Mesnevi, C. VI. B. 487.

²⁷⁸Mesnevi, C. VI. B. 491.

²⁷⁹Mesnevi, C. IV. B. 3394-3396.

²⁸⁰Mesnevi, C. V. B. 3613.

bahsettiği varlık ise Tanrı'dır. Tanrı'nın karşısına en saf ve en masum şekilde çıkmak için, bütün kötü huylarını terk etmiştir. "Kâmil insanın beşeriyet hali ilahi nur ve Rabbani tecelli ile yok olmuştur!"²⁸¹ Tanrı'nın güzelliği ve nuru ile birlikte kâmil insanda dünyaya ait olan beşeriyet hali ortadan kalkmıştır. Bedensel varlığı nurlanmış ve insanlar tarafından fark edilir bir hale bürünmüştür. Tanrı'da kaybolan kâmil insan, artık bedenine değil, ruhuna özen göstermeye başlamıştır.

Düşünür, *Mesnevi*'de şunları söyler: "Bütün varlıkların en güzeli, en üstünü olan insan-ı kâmilin gönlü, nasıl olur da Allah'ın evi olmaz? Başka insanlar, dünyevi ve uhrevi bir ihtiyaç için Kâbe'ye giderler. Hâlbuki kâmil insan, daima orada hazır bulunur. Kâmil insan için Kâbe'nin kapısı daima açıktır."²⁸² O, tüm benliğiyle Tanrı'yı kendi içinde hissettiği için Kâbe'nin evi gibi aynı maneviyata sahiptir. Dolayısıyla kâmil insan, her an Kâbe'dedir ve gönlü, kalbi hep oraya dönüktür.

O, mademki kâinatın bütün hakikatlerini kapsıyorsa, o halde kâinatın bütün hakikatlerine vakıf olmak durumundadır. Çünkü onun için bütün varlıklar hem suret hem mana yönünden kâmil insanın nazargâhıdır.²⁸³ O, evrendeki bütün gerçeklikleri bilmektedir. Hakikâtlerin özüne herkesten daha çok hâkimdir. Metafizik âlemden bu âleme intikal eden bütün hadiseler, gerçekleşmeden önce kâmil insanın kalbinde peyda olmaktadır. Bundan dolayı mutasavvıflar, ilk akıllı kudretin mazharı, kâmil insanı da ilmin mazharı kabul eder.²⁸⁴ Bütün ilimin, bilimin ve olayların kudretine o sahiptir. Bu özelliği ile bütün insanlardan manevi yönden derece olarak üstte yer alır.

Kısaca "ideal insan, -kâmil insan- güzel ahlâkın, faziletin, hak ve hukukun, adaletin, iyi, güzel ve doğru olan şeylerin yerleşmesine gayret gösterir."²⁸⁵ Mevlana'nın da sözünü ettiği gibi o, Tanrı katında en güzel yere sahip olan, bütün insanlığa örnek olacak şekilde davranan kimsedir. Dünyaya ait olan bütün sınırlardan kendini soyutlayarak var olan her şeyi aynı ölçüde görmektedir. Aile yaşantısı, gündelik hayatı ve sosyal yaşamı herkese örnek olacak düzeydedir. Hem nezaket kurallarına uyar hem de nezaketini ibadetle tamamlar. Her türlü örnek yaşamıyla

²⁸¹Mesnevi, C. VI. B. 3212.

²⁸²Mesnevi, C. VI. B. 868-869.

²⁸³Azizüddin Nesefî, *İnsan-ı Kamil Tasavvufta İnsan Meselesi*, s. 5.

²⁸⁴Azizüddin Nesefî, *İnsan-ı Kamil Tasavvufta İnsan Meselesi*, s. 137.

²⁸⁵İsmet Altıkardeş, *İdeal Kişilik Modeli Olarak İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 36.

herkese anne babasından daha yakındır. Dolayısıyla kâmil insan, Tanrı'ya layık olacak şekilde davranan değerli bir insandır.

4.2.2. Kâmil İnsanın Evrensel Nitelikleri

4.2.2.1. Ney Metaforu

Mevlana, Mesnevi'nin ilk 18 beyitinde neyden bahsetmektedir. Aslında ney ile insanın ve onun ideal mahiyeti sembolize edilmiştir.²⁸⁶

Şu Ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikâyet etmededir.

Ney kendine has bir dille, hal dili ile diyor ki: "Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, feryadımdan, duygulu olan erkek de, kadın da inlemekte, ağlamaktadır. Şu var ki beni dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz.

Benim feryadımı duyamaz. Beni anlamak, beni duymak için, ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralanmış, içli bir insan isterim ki, acılarımı, dertlerimi ona anlatayım.

*Aslından, vatanından ayrı düşmüş, oradan uzaklaşmış kişi, orada geçirmiş olduğu mutlu zamanı arar, o zamanı tekrar yaşamak ister, ayrıldığı sevgiliye tekrar kavuşmak arzu eder.*²⁸⁷

Pek çok Mevlevi düşünürüne göre ney doğrudan kâmil insandır. Kamışlıktan koparılacak yapılan ney, her nefeste vatanından, yurdundan ayrı düşmenin ıstırabını yaşamaktadır. İnsan da geldiği sonsuz âlemin özlemine çekmektedir. Ruh, bedende hapsedildiğinden her an koparılıp geldiği ulvi âlemin hasretiyle yanmaktadır. Ney metaforu ile aslında anlatılmak istenen; "insanın bu âlemdeki varoluşunun nedenini açıklayabilecek bir şekilde, birlik kamışından kesilmiş, kendi varlığından geçmiş, gerçek varlıkla var olmuş insan yani kâmil insandır."²⁸⁸

İnsan sonsuz âlemde sonlu âleme geçtiğinden beri acı çekmektedir. Nasıl ki ney kamışından ayrılıp, sürekli ayrılıktan şikâyet ediyorsa, kâmil insan da bu fiziksel ve sınırlı dünyada anavatanından ayrı düşmenin üzüntüsünü sürekli yaşamaktadır. O, tekrar geldiği yere dönmek ve gerçek sevgiliye ulaşmak ister. Kendisini de ancak

²⁸⁶İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013, s. 42.

²⁸⁷Mesnevi C. I. B. 1-4.

Ney, nefsanî arzularından kurtulmuş, nefsinin yok etmiş, ilahî sevgi ile dolmuş kâmil insanın sembolüdür. Ney, kamışlıktan ayrı düştüğü için inlemektedir. İnsan da, ezel âleminde, ruh âleminde dünyaya sürgün edilmiştir. Hakk'tan ayrı düştüğü için muzdariptir. Dünyada yaşadığı müddetçe, acılar, hastalıklar, belalar içinde çırpındıkça insan, ruh âlemindeki mutluluğunun özlemini duyacak, yabancı olduğu ve sürgün gibi yaşadığı dünyadan kurtuluş yollarını arayacaktır.

²⁸⁸İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, ss. 42-43.

onun gibi bu acıyı tadan ve gerçek sevgilinin hasretiyle yanan birisinin anlayabileceğini düşünür.

O, her toplulukta inlemiş ve ağlamıştır. Huysuz insanlarla da, iyi insanlarla da oturup kalkmıştır.²⁸⁹ Herkes kendi anlayış ve düşüncesine göre onunla arkadaş, dost olmuştur. Ancak hiç kimse onun gönlündeki sırları araştırmamış ve öğrenmemiştir.²⁹⁰ Oysa onun sırrı feryadından çok da farklı ve uzak değildi. Ama herkesin onu anlayacak bir gücü ve kalbi yoktur.²⁹¹ Ten candan, can da tenden ayrı ve gizli değildir. Ancak kimseye canı görmek izni verilmemiştir.²⁹² Ney'in sesi gönlü yakan bir aşk ateşidir. Kimde bu ateş yoksa o, maddi varlığından kurtulsun, yok olsun.²⁹³

Hayatında bir kere olsun ney sesine şahit olmuş bir kişi, ondaki acıyı, ıstırapı, özlemi fark etmiştir. Kâmil insan da ıstırap doludur. Çünkü o gerçek vatanından ayrı düşmüş ve kimsenin onu anlayamadığı, gönlündeki sırlarını açamadığı bir sahte dünyaya gelmiştir. Onun buradaki tek gayesi geldiği yere geri dönmek ve Tanrı'ya kavuşmaktır:

Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindendir. Hakikat şarabında bulunan, insanı mest eden hal de, aşk coşkuluğundandır.

Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşısıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, bizim Hakk'a kavuşmamıza engel olan perdelerimizi yırtmıştır.

Ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri, ney gibi bir dostu, ney gibi bir aşık kim görmüştür?

Ney, kanlarla dolu bir yoldan, aşk yolundan bahsetmektedir. O, sevgi yüzünden çöllere düşen Mecnun'un aşk hikâyelerini anlatmaktadır.

*Bize, hak yolunu gösteren gerçek aşkın mahremi, dostu, aklını yitirmiş âşıklardan başkası değildir. Konuşan dile, kulaktan gayri müşteri, talib yoktur.*²⁹⁴

Neyin sesindeki aşk ateşi, kâmil insanın gönlünü kaplayan Tanrı aşkıdır. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın can yoldaşı, arkadaşı olurken; kâmil insan da yine onun gibi sevgilisinden ayrılmış olanın dostudur. Kâmil insanı yine onun gibi olan bir

²⁸⁹Mesnevi, C. I. B. 5.

²⁹⁰Mesnevi, C. I. B. 6.

²⁹¹Mesnevi, C. I. B. 7.

²⁹²Mesnevi, C. I. B. 8.

²⁹³Mesnevi, C. I. B. 9.

²⁹⁴Mesnevi, C. I. B. 10-14.

başka kâmil insan anlayabilir. Tanrı sevgisini içselleştirmiş ve hayatını Tanrı'ya kavuşmaya adanmış insanları kendilerinden başkası anlayamaz. O, sadece olumlu sıfatların temsilcisi değildir. Kötü huyları olsa bile bunları kendi içinde öldürebilir. Kötü huyları yok eden, iyi huyları yücelten o, gönlündeki aşk ateşiyle yanar durur.

Ney, ebced hesabıyla kâmil insanı dolayısıyla Hz. Peygamber'i ortaya çıkarmaktadır. Mesnevi'yi ayrıntılı şekilde inceleyen kişilere göre bunu yapmak çok zor değildir. İsmail Yakıt'a göre bu durum şu şekilde açıklanmaktadır:

Eski Mesnevi şarihlerine göre ney, ebced hesabıyla da insanı daha doğrusu kâmil insanı vermektedir. Şöyle ki: Ebced hesabıyla Âdem ile Havva'nın sayı değerleri toplamı 60'tır. Bu izdivaçtan doğan netice-i suret "sin"dir. Nitekim Kur'an'da "Yasin" (=Ey sin = ey insan = ey Muhammed) olarak tefsir edilmektedir. Sin'in sayı değeri 60'tır. Âdem ile Havva kelimelerinin de 60'tır. "Ney" kelimesi de 60 etmektedir. Şu halde ney'den kasıt bazı Mevlevi büyüklerince Âdem ile Havva'dır. Neyistandan kasıt cennet olmuş oluyor. Ney'in 60 etmesi, "sin" harfinin de 60 etmesi ve "sin" in de Hz. Muhammed'in ismi olması ney=Muhammed veya "insan-ı kâmil" şeklinde yorumlanmış ve sembol olmuştur.²⁹⁵

Mevlana, nitelik olarak kâmil insan kavramı ile Hz. Peygamber'den söz etmiştir. Bu durum nicelik olarak da ney metaforu ile ebced hesabı yardımıyla Hz. Peygamber'e karşılık gelmiştir. Bu bağlamda Mevlana, hem nitelik hem de nicelik olarak kâmil insandan Hz. Peygamber'in anlaşılmasını istemiştir.

4.2.2.2.Âşık-Ma'şuk İlişkisi

Mevlana'ya göre ideal mahiyeti içinde taşıyan kâmil insan hem âşık hem de ma'şuk'tur. Yani hem Tanrı'yı seven hem de Tanrı tarafından sevilen bir kişi demektir. Mevlana burada aşk felsefesi oluşturmaya çalışmıştır.²⁹⁶ Daha önce de bahsedildiği gibi kâmil insanın aşkı insani değil ilahidir. Gerçek insanın özünü de bu aşk oluşturmaktadır. Kendi içinde Tanrı aşkını bulan kişinin bu aşkı karşılıksız kalmaz ve o da Tanrı tarafından sevilen bir kişi olur.

Kâmil insan diğer insanlardan şu özelliği ile farklılık gösterir: "Her şeyi aramadıkça bulamazsın. Yalnız bu dost müstesna, çünkü onu bulamadıkça aramazsın."²⁹⁷ Kâmil insan, dostunu yani Tanrı'yı önce kendi benliğinde bulmalı ki daha sonra arasın. İnsanın Tanrı'ya her açıdan yönelmesi ve kendisini onunla bir

²⁹⁵İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 43.

²⁹⁶İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 45.

²⁹⁷Mevlana, *Fihri Mafih*, Meliha Ülker Anbarcıoğlu (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1990, s. 289.

bütün halinde görmesi dünyevi hayatının daha huzurlu ve mutlu geçmesini sağlar. Mevlana'ya göre gerçekten yok oluş Hakk'ta yok oluşturmaz. Bu durumu Mesnevi'de şöyle dile getirir:

O kâmil insan olduğu ve tam manasıyla Hakk'ta yok olduğu için, bütün ruhlar onun dileğine uyarlar, bütün bedenler onun buyruğuna girerler.

Cenab-ı Hakk buyuruyor ki: “Bizim lütfumuzun mağlubu olan, iradesiz, ihtiyatsız ve aciz kalmış değildir. Belki sevgimizle daha güçlenmiş, dilediğini yapar hale gelmiştir.

Zaten dilediğini yapmanın sonu da insanın bu mertebeye gelmesi, dilediğini yapmanın yok olması, böylece bütün emelleri, istekleri gönlünden uzaklaştırmasıdır.

Yani insanın yapma gücünün Allah'ın iradesinde kaybolmasıdır.”²⁹⁸

Tanrı aşkıyla yaşayan insan ideal özüne kavuştuğunda bundan sonra iradesini tam olarak kullanmadan hayatını Tanrı'nın isteklerine göre yaşayacaktır. Kendi yapma, isteme, karar verme gücü Tanrı'da kaybolan kâmil insan, nefsin isteklerine uymayıp tamamıyla Tanrı iradesi ile yaşamını sürdürecektir. Dolayısıyla maddi dünyada diğer insanlar, onu örnek alıp onun izinden gitmek isteyecektir. Çünkü insanın tek gayesi Tanrı aşkını hissetmek ve O'na kavuşmaktır. Kâmil insan bu aşkı kendi benliğinde bulduğu için diğer insanlar tarafından takdir edilen ve örnek alınan bir konumdadır.

Mevlana âşıklara ders verenin, onların kitap, defter ve ezberlerinin sevgilinin yüzü olduğunu söyler.²⁹⁹ Nasıl ki bir şey öğrenmek amacıyla okula gidip, öğretmenlerden ders alan ve kitap, defter yardımıyla kendini geliştiren insanlar varsa; kâmil insanların yani âşıkların da kendilerini tasavvufî anlamda geliştirmeye yardımcı olan bir rehberleri vardır. Bu rehber de sevgilinin yani Tanrı'nın yüzüdür. “Onlar görünüşte sessizdirler. Ağızlarını kapamış, susmaktadırlar. Fakat gönüllerinden birbiri üstüne attıkları naralar ta ilahi arşa, ezeli sevgilinin tahtına kadar yükselir durur.”³⁰⁰ Kâmil insanı dinamik kılan tarafı onun gönlünden sevgiliye ulaşan ve sıradan insanların duyamayacağı naralardır. Aşkın tam anlamıyla tarifi olmadığından ona, Tanrı ile insanın arasında geçen yoğun etkileşim hali ya da kâmil insanın bütün yönleriyle yüzünü Tanrı'ya dönmesi demek yanlış olmaz.

²⁹⁸Mesnevi, C. IV. B. 400-403.

²⁹⁹Mesnevi, C. III. B. 3847.

³⁰⁰Mesnevi, C. III. B. 3850.

Aşkî tam olarak yaşayan kâmil insanın bu aşkı karşılıksız kalmaz ve Tanrı da ona âşıktır. Dolayısıyla âşık, sevgiliden gelen her şeye sabreder ve isyan etmez. Güzel şeyler geldiği zaman da şımarık tavırlar sergilemez. Aşkını kendi içinde yaşayarak, sükûnet halinde bir iç huzura ulaşır. Âşık'ın yani kâmil insanın en büyük amacı da sevgilisine kavuşmaktır. Kendini yaratan varlığa kavuşturan kâmil insan, fiziki dünyada her şeyi bir kenara bırakmıştır. O, yaratıcısıyla bütünleşerek tek tek iki varlık olma halinden çıkıp tek bir varlığa bürünmeyi istemektedir.

4.2.2.3.Makro ve Mikro Kozmik Varlık

Kâinat, makrokozmoz olarak ele alınırken bunun bir yansıması da mikrokozmoz olarak kabul edilir. Tasavvuf açısından buna manevi bir tekâmül de eklemek gerekir.³⁰¹ Buna göre evren, makro düzeyde daha kapsamlı bir şekilde kabul görürken; insan ise mikro düzeyde evrenin bir yansıması olarak daha basit şekilde ele alınır. Ancak tasavvuf açısından durum böyle olmayıp insan, makro düzeyde ele alınmaktadır.

İnsan fiziksel varlığı ile dünyada küçük bir yer kaplarken gerçek varlığı ile dünyaya sığamamaktadır. Zira insan görüldüğünden çok daha fazladır. Mevlana, bunu şu şekilde açıklar: “Ey insan, sen görünüşte maddi varlığınla ‘küçük bir alem’sin. Fakat manen, gerçek varlığınla, ‘büyük bir alem’sin.”³⁰²

İnsan çok değerli bir varlık olmakla birlikte, dünyadaki birtakım kötülükler onun içindeki gerçek cevheri bulmasına engel olmaktadır. Mevlana, bu durumu şu şekilde açıklar: “İnsan büyük bir şeydir ve içinde her şey yazılıdır; fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki insan içindeki o ilmi okuyabilsin. Bu perdeler ve karanlıklar,

³⁰¹İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 47.

³⁰²Mevlana, C. IV. B. 521.

“Benim batını varlığımın nurundan başka semavi bir küre yoktur. Orada bir melek vardır ki; benim iradem ile hidayet ve rehberlik eder.”

Hâkim: Hikmetle uğraşan, akıl yolu ile hakikati bulmaya çalışan bilgin, İslam filozofu da diyebiliriz. Onlar insanın sadece maddi varlığını görerek, insanda kâinatı oluşturan bütün maddelerin varlığını müşahade ederek, insana “Kâinatın fihristi.” adeta “küçük bir âlem” demişlerdir. Hâlbuki hakiki iman yolu ile gönül yolu ile arayan “Tanrı hâkimleri” insanın manevi varlığının büyüklüğünü sezmışlerdir. O sebeple insana “büyük âlem” demişlerdir. Hz. Ali; “Ey insan, sen kendini ufak, küçük bir varlık sanıyorsun, hâlbuki sende bütün kâinat gizlenmiştir.” diye buyurdu. Şeyh Galip hazretleri de insana; “Hoşça bak zatına ki zübde-i âlemsin sen.” (=Kendine iyi bak, kendini tanı. Sen bütün âlemin, hulasası, özüsün.) dediği zaman bu görüşü dile getirmiştir.

bu dünyadaki türlü türlü meşguliyetler, insanın dünya işlerinde aldığı çeşitli tedbirleri ve gönlün sonsuz arzularıdır.”³⁰³

Dünya işleri, hırs, şan, şöhret tutkusu ve nefis insanın ne kadar büyük bir âleme sahip olduğunun önündeki engellerden bazılarıdır. İnsan bu olumsuz durumlardan kurtulduğu takdirde hem gönül rahatlığına ulaşır hem de Tanrı’nın rızasını kazanarak dünyada ve ahirette huzura erişir.

4.2.2.4. Ayna Metaforu

Mevlana’ya göre insan nasılsa karşısındakini de öyle görür. Kendi içinde olan güzellikleri ya da çirkinlikleri çevresine yansıtır. Psikoloji biliminde buna yansıtma denilmektedir. Yalan söyleyen insan, herkesin yalan söylediğini düşünür. Hırsızlık yapan herkesin hırsız olduğunu zanneder. Nevzat Tarhan, *Mesnevi Terapi* adlı kitabında bir hikâye ile bu durumu şöyle özetler:

*Bir gün Ebu Cehil, Hz. Peygamber’i gördü ve “Haşimoğullarından bir çirkin belirdi” dedi. Peygamberimiz “Haddini aştin fakat doğru söz söyledin” dedi. Daha sonra, Hz. Ebubekir, Peygamber’i gördü ve “Sen bir güneşsin, parlayarak dünyayı aydınlattın” dedi. Hz. Peygamber ona da “Doğru söyledin ey Ebubekir” dedi. Bu manzaraya tanık olanlar bunun nedenini sordular. Hz. Peygamber “Ben bir aynayım, kim bakarsa bende kendini görür” dedi.*³⁰⁴

Her insan birbirinin aynasıdır. Kişi başkasına baktığında onda kendisini görür. Dolayısıyla başka insanları değerlendirmek, onlar hakkında hüküm vermek tek yönlü olmayıp aynı zamanda insanın kendisini sorgulamasını ve değerlendirmesini gerektirmektedir. İnsanla ilgili yapılan başka bir değerlendirme, insanın kendisiyle ilgili yaptığı değerlendirmedir. Başkasına verilen hükümler, aslında kişinin kendisine verdiği hükümlerdir. Her insan karşısında kendisini göreceğinden, içindeki güzellikler ya da çirkinlikler tekrar kendisine yansıtacaktır.

Mevlana’ya göre insanın başka insandaki güzellikleri görmesi için öncelikle kendisini kötülüklerden ve günahlardan arındırması gerekir. Bu durum kişinin başkasındaki güzellikleri görmeye engeldir. *Mesnevi*’de bununla ilgili şunları söyler: “Ayna niçin yansıtıyor biliyor musun? Çünkü yüzünden pas temizlenmemiş.”³⁰⁵ Aynanın güzel bir şekilde yansıtabilmesi için aynaya bakan kişinin temiz olması

³⁰³Mevlana, *Fihri Mafih*, s. 79.

³⁰⁴Nevzat Tarhan, *Mesnevi Terapi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 93.

³⁰⁵Mesnevi, C. 1. B. 81.

gerekmektedir. Temizlik hem fiziksel hem de ruhsal anlamda düşünülebilir. İslam'ın bir özelliği olarak insan temizliğe önem vermelidir. İbadet yaparken kişi Tanrı huzuruna en güzel giysilerle, temizlenmiş bir şekilde çıkmaktadır. Ruhun temiz olması ise kişinin kötü huylarının olmaması, kalbinin güzelliklerle dolu olması demektir. Kısaca, aynanın güzel yansıtabilmesi için kişinin her iki anlamda da kirlerden arınmış olması gerekir.

4.2.3. Kâmil İnsan Örneği: Hz. Peygamber

Peygamberler, insanlığa Tanrı'nın mesajını getiren elçilerdir. Onlar, getirdikleri mesajı iletmekle kalmaz, aynı zamanda onu yaşayarak örnek olmaya çalışırlar. Bu sebeple, Hz. Aişe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkı sorulduğunda, O'nun ahlâkının Kuran olduğunu belirtmiştir. Yani O'nun Kuran'da belirtilen bütün iyi ve güzel şeyleri yaptığını, kötü ve çirkin şeylerden de kaçındığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber sevgi, iyilik, doğruluk, adalet, şefkat ve merhamet gibi değerleri en güzel şekilde taşımıştır.³⁰⁶

Mevlana kâmil insan tasavvurunu ortaya koyarken ilk örnek olarak Hz. Peygamber'den yola çıkmıştır. Her şeyin o olduğu için yaratıldığı ve ahlâki sıfatları toplumlara örnek olacak şekilde taşıdığı için Hz. Peygamber ilk kâmil insandır. Dünyevi olana kendini adamadığı ve nefsin köreltip sadece Tanrı'nın istediği şekilde yaşadığı için o, olgun insan örneğidir.

Tasavvuftaki kâmil insan tanımı Hz. Peygamber'in özellikleriyle oluşturulmuştur. Her ne kadar O'ndan sonra gelen veliler de birer kâmil insan olsalar da Tanrı'nın bütün isimlerini tam anlamıyla temsil etmezler. Dolayısıyla kâmil insanı simgeleyen, Tanrı'nın bütün isimlerine layık olan ve bütün insanlara her anlamda önderlik eden kişi Hz. Peygamber'dir.³⁰⁷ Tanrı'nın bütün isimlerini tam anlamıyla ilk olarak Hz. Muhammed temsil ettiğinden O'ndan sonra gelenler, bazı durumlarda eksik kalmışlardır.

³⁰⁶Rıfat Atay, "Peygamber Varisi Mevlana: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi", s. 333.; İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte 12*, İstanbul: Akçağ Yayınları, s. 215.; Fazlur Rahman, *İslam*, Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Selçuk Yayınları, 1992, s. 59.; Muhammet Yılmaz, *İnsan ve İslam*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 100.

³⁰⁷İsa Çelik, *Tasavvufî Düşünce ve İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, s. 38.; Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 200.

Mevlana, eserlerinde Hz. Peygamber’le ilgili yaptığı tasvirlerde, âlemlere rahmet olarak gönderilen bu yüce zatın sadece olağanüstü özelliklerini gözler önüne sermekle kalmaz, aynı zamanda insanlık tarihinin en şerefli, mürşidi ve efendisi olan Hz. Muhammed’e karşı olan sevgisini ve bağlılığını çok güzel bir şekilde dile getirir. Mevlana’nın Hz. Peygamber’e olan sevgisi eserlerinin pek çok yerinde mevcuttur.³⁰⁸ Düşünre göre, Hz. Muhammed, Tanrı tarafından insanlığın kurtuluşu için amacıyla gönderilmiştir. Bu yüzden söyledikleri tamamen doğru olup söylediği her şeye candan teslim olmak gerekir. Bu teslimiyeti gösteren kişi, ebediyen mutlu olur.³⁰⁹ Mevlana, Divan-ı Kebir’de Hz. Peygamber’i şu şekilde övmektedir: “Bütün insanlara yol gösterici olarak dünyaya gelen Hz. Peygamber’in yüzünü görmeye ay dayanamamıştır ve ikiye bölünmüştür. Sabah rüzgârının kokusu onun saçlarından gelmekte ve yüzü güneş gibi parlamaktadır. Hz. Peygamber’den başka tarafa bakmak çok gereksizdir. İnsan gözünü O’ndan ayırmamalıdır.”³¹⁰

Hz. Muhammed’in adı kutsal ve mübarektir. Adını alay konusu etmek bağışlanacak bir şey değildir. O’nu alaya alan kişi çarpılır, perişan ve pişman olur. O, yaşantı olarak insanların en güzelidir ve en güzel örneğidir. O’na benzer biri dünyaya gelmemiştir ve gelmeyecektir de.³¹¹ Mevlana bu düşüncesiyle Hz. Muhammed’e kalbinde çok özel bir yer vermiştir. Hz. Peygamber’in güzel ahlâkı karşısında duvar bile başka bir surete bürünür. Çünkü O’nun ahlâkından çok etkilenecek ikiyüzlü davranmaktan vazgeçer. Mevlana bu durumu *Mesnevi*’de şöyle dile getirmektedir: “Hz. Peygamberin sureti, bir duvarın yüzüne vursa, duvarın gönlünden gönül kanı damlar. Onun mübarek sureti, duvara öyle kutlu gelir ki, duvar bile hemen ikiyüzlülükten kurtulur. Temiz ve pak kişilerin bir yüzlü oluşlarına karşı duvarın ikiyüzlü oluşu, onun için ayıptır.”³¹²

Mevlana, *Mesnevi*’de Hz. Peygamber’i her fırsatta övmekte ve O’nun insanlara yol gösterici, örnek bir kişilik olduğunu dile getirmektedir. O’nun izinden giden insanlar hem bu dünyada hem de öte dünyada Hz. Peygamber’in şefaati

³⁰⁸Hasan Alma, “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 319.

³⁰⁹Hasan Alma, “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 325.

³¹⁰Divan-ı Kebir, C. I/1137.

³¹¹Hasan Alma, “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 323.

³¹²Mesnevi, C. IV. B. 3844-3846.

olacaktır. O'nun ettiği dualar kabul olmaktadır. O, bütün insanlar arasında en özel yere sahiptir. Mevlana, *Mesnevi*'de bunula ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

Hz. Muhammed bu dünyada da şefaattçidir, o dünyada da... Bu dünya din dünyasıdır, o dünya ise cennetler dünyasıdır.

Bu dünya onlara yol gösterir, o dünya onlara ay gibi olan yüzünü gösterir.

Onun gizli ve aşikâr adetleri: "Ya Rabbi ümmetime, kavmime doğru yolu göster, onlar gerçekten de bilmiyorlar!" diye dua etmekte.

Onun mübarek nefesi ile iki kapı da açılmıştır. İki dünyada da duası kabul edilmiştir.

*Ona benzer birisi ne gelmiştir, ne gelecektir. Bu sebeple o cömertlikte son peygamber olmuştur.*³¹³

Hz. Peygamber, bütün insanlar için hem bu dünyada hem de öteki dünyada bir kurtarıcıdır. Ancak aslolan öteki dünyadır. Çünkü oradaki cennet dünyası sonsuzdur ve cennete giden insanın her isteği kabul olmaktadır. Kişi, bu dünyadaki yaşantısına göre öte dünyasını belirlemektedir. Hz. Peygamber'in izinden gidip, O'nun tavsiyelerine uyan kişi hem bu dünyada hem de öte dünyada daha huzurlu ve mutlu yaşamaktadır. Hz. Peygamber Tanrı'ya insanlara doğru yolu göstermesi için dua etmektedir. O, hep kendisi için değil daha çok insanlık için Tanrı'ya dua etmektedir. Bu nedenle çok cömerttir ve merhametlidir. Dünyaya Hz. Peygamber gibi bir peygamber gelmemiştir ve gelmeyecektir de. O'nu tanıyan ve izinden giden insanlar çok şanslı olmaktadır.

Mevlana, Hz. Peygamber'e olan sevgisini, bağlılığını O'nun hadislerine uyarak göstermektedir. *Mesnevi*'de O'nunla ilgili yazdığı beyitler O'na karşı sevgisini ve sadakatini açıkça göstermektedir. Hz. Muhammed ölse de Kuran ve İslam dini ölmeyecektir. Tanrı, Kuran'ın insanlar tarafından değiştirilmesine izin vermeyecektir. O, Hz. Peygamber'in şeref ve şanını günden güne arttıracak, adını altın ve gümüş üstüne bastırarak insanlar tarafından saygı duyulmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda O'nun için mescidler, minberler ve mihrablar yaptırılacaktır. İslam dini bütün dünyada tanınacak ve bu din hakkında kötü söz söyleyenler Kuran ve hadislere el uzatamayacaktır. O, mezarında uyusa da nuru her tarafa yayılmıştır.³¹⁴

³¹³Mesnevi, C. VI. B. 167.

³¹⁴Mesnevi, C. III. B. 1197-1221.

Mevlana, Hz. Peygamber'i son peygamber olarak kabul etmekte ve bütün kalbiyle O'na bağlı olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Ben sağ olduğum müddetçe Kuran'ın kölesiyim. Ben Muhammed Muhtar'ın yolunun tozuyum. Benim sözümü bundan başkasını kim naklederse, ben ondan da bizarım, bu sözlerden de bizarım.”³¹⁵ Düşünöre göre, Hz. Muhammed insanlar içinde en güzel ve en ahlâklı olduğu için onun yolundan gitmek ve davranışlarını benimsemek Müslümanlar için farzdır. Çünkü o, insanları şirkten, putlara tapmaktan, cehaletten, zulümden kurtarıp; yerine tevhit inancını, ilmi, hakkı ve adaleti tesis etmiştir.³¹⁶ İnsanlar zorlukla karşılaştıkları durumda Hz. Peygamber'in yaşantısını örnek olarak içine düştükleri çıkmazdan kurtulmalıdırlar: “Muhammed'in sahip olduğu güzel huy ve güzel yaşantı, bizi kapkaranlık gecelerde çaresiz bırakmaz.”³¹⁷ İnsan, ahlâki bakımdan çöküntüye girdiği zaman Hz. Peygamber'in güzel yaşantısını ve sahip olduğu güzel karakteri kendisine örnek almalıdır. O'nun yaşantısını rehber edinen kişi çaresiz kalmaz ve umutsuzluğa düştüğü durumda kendisine bir çıkış yolu bulabilir.

Mevlana'nın, Hz. Muhammed'e olan derin sevgi, saygı ve bağlılığı şu nedenlere dayanmaktadır: “1. İsmi ve hatırı bütünü. 2. Üstün, değerli, saygın ve etkileyici kişiliği, 3. Güzel ahlâkı, ilahi ihsan ve ikrama nail olması, taşıdığı büyük misyon ve mesajının evrenselliği.”³¹⁸ Pek çok velide ayrı ayrı tezahür etmiş hikmetler onda bir bütün halinde bulunur: “Kâmil insan, diğer velilerde parçalar halinde bulunan hikmetleri kendinde birleştirir. Diğer peygamberler tarafından parça parça temsil edilen ilahi hikmet nasıl Hz. Muhammed'in şahsında bir araya gelmişse, aynen bunun gibi diğer velilerin bir parçasını taşıdıkları ilahi hikmet de kâmil insanın şahsında toplanmıştır.”³¹⁹ Murtaza Mutahhari'ye göre Hz. Ali de kâmil insan örneğidir.³²⁰ Her velide kâmil insan olma yolunda bir cevher vardır. Ancak bütün o cevherler tek bir şahısta toplandığı için en büyük kâmil insan O'dur, diyebiliriz.

³¹⁵Divan-ı Kebir, C.II/1331.

³¹⁶Hasan Alma, “Mevlana'nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 326.

³¹⁷Divan-ı Kebir, C.II/655.

³¹⁸İbrahim Emiroğlu, “Mevlana'nın Hz. Muhammed'e Sevgisi ve Bağlılığı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2003, s. 53.

³¹⁹Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana Celaleddin Rumi ve İnsan*, s. 54.

³²⁰Murtaza Mutahhari, *İnsan-ı Kamil*, s. 19.

Tanrı'nın yarattığı varlıklar arasında en mükemmeli insandır. O, insanı kendi suretinde yarattığı için insan, kendisine ayna olmuştur. İnsan dışındaki diğer bütün varlıklar, Tanrı'nın sadece bir ismini veya sıfatını yansıtırken insan, kâmil insan bütün isim ve sıfatlarını yansıtabilmektedir. Bu özellik bütün insanlarda potansiyel olarak olduğu halde bunu gerçekleştirebilen kâmil insandır yani Hz. Peygamberdir.³²¹

Hız. Peygamber'in ölümü ile birlikte kâmil insanın da öldüğünü söylemek yanlış olur. Zira Mevlana, *Mesnevi*'de Hz. Peygamber'den sonra her devirde onu temsil eden, O'nun yaşayışını örnek alıp hayatını ona göre sürdüren ve kâmil insan örneği taşıyan velilerin bulunduğunu söylemektedir: "Peygamberler devri geçtikten ve son peygamber Hz. Muhammed'den sonra, her devirde gelen ve onun yerine geçen bir veli vardır. O veli de, Hz. Peygamber gibi bazı zorluklarla karşılaşır. Sıkıntılar, denemeler geçirir, bu hal kıyamete kadar böyle sürüp gider."³²² Her zaman dünyaya bir peygamber gönderilmeyeceğinden ve son peygamber de Hz. Muhammed olduğundan, O'ndan sonra kâmil insanın gelmeyeceğini söylemek yanlış olur. Çünkü Mevlana'ya göre her devirde Hz. Peygamber'in bir temsilcisi bulunmakta ve çaresiz insanlara yardım etmektedirler. Mevlana'nın veli olarak nitelendirdiği bu insanlar her dönemde varlığını sürdürecektir.

Huyu güzel olan insan devrinde yaşayan o büyük velinin uyarılarına uyar ve kendisini kötülüklerden korur. Fakat mayası bozuk, kalbi kötülüklerle dolu insan ise veliye düşmanlık eder, onunla sürekli kavga eder. Kavga ettiği için de kendisi zararlı çıkar.³²³ Mevlana'ya göre gerçek imam, zorluklardan kaçmayan, her an görevinin başında hazır halde bulunan velidir. O, üstün ve gerçek velinin Hz. Peygamber soyundan gelme zorunluluğu yoktur. Hz. Ömer'in ya da Hz. Ali'nin soyundan da gelebilir.³²⁴

Günümüzde sosyal ve fen bilimlerinin gelişmesi ile birlikte çok farklı insan modelleri ortaya çıkmaktadır. Bilimin gelişmesi insanın yaşayışını değiştirmekte, insan tanımını daha da karmaşık hale getirmektedir. Bunun sonucunda ahlâki olarak

³²¹Bülent Akot, "Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kamil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar", s. 63.

³²²Mesnevi, C. II. B. 815.

³²³Mesnevi, C. II. B. 816.

³²⁴Mesnevi, C. II. B. 817.

toplumlarda bir gerileme söz konusudur. İslam dünyasında ahlâki modelin en yetkin temsilcisi Hz. Peygamber'dir. İnsan ilişkilerinde, gündelik hayatta ve ahlâki tutumda Müslümanların kendisine örnek alabileceği tek model O'dur. Müslümanlar, önünde böyle bir modele sahip olduğu için her zaman karşılaştıkları sorunları kolayca çözmektedirler.³²⁵

Hz. Peygamber, bütün insanları ilgilendiren, bütün insanlara örnek olan, yol gösteren, her zaman ve her yerde insanların problemlerine çözüm üreten bir kişiliğe sahiptir. Onun güvenilirlik, merhametlilik, adil olmak, hoşgörülü olmak gibi davranışları temel insan haklarına yönelik evrensel niteliktedir. Onun sahip olduğu değerler bütün insanlarda olması gereken değerler olarak kabul edilmektedir. Onun örnek yaşamı ve erdemli tutumu bütün insanları etkileyecek niteliktedir. Gündelik hayatında yemesi, içmesi, giyimi, kuşamı gibi tutumları ise bulunduğu bölge ile sınırlı kaldığından daha çok yereldir.³²⁶

Tanrı'ya ve kâinatı temsil eden, onların küçük bir örneği ya da yeryüzünde temsilcisi kabul edilen kâmil insan Hz. Muhammed'de tecelli etmiş ve O'nun yerini, derecesini hiçbir veli alamamıştır. Ancak dünyaya başka peygamber gelmeyeceği için O'nun soyundan olan ya da olmayan, O'nun gibi yaşayan veliler her devirde insanlara yol gösterici olacaktır. 13. yüzyılda yaşamış, yazdığı kitapları, düşünceleri ve olgunluğu ile insanlara yol gösterdiğinden, insanı yücelterek onu Tanrı'ya yaklaştıran ve kendisi de halk tarafından o mertebeye ulaştığı için Mevlana da döneminin kâmil insanı ya da velisi olma özelliği taşımaktadır.

5. Mevlana'nın "Kadın" Düşüncesi

Mevlana insan anlayışını oluştururken cinsiyet ayrımı yapmamış ve insana salt insan olmasından ötürü değer vermiştir. O, insanı bir kimlik olarak kabul etmiş ve Tanrı'ya ulaşma yolunda insanın içindeki gerçek potansiyeli ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Her ne kadar Mevlana cinsiyet ayrımı yapmasa da onun felsefesinde kadın farklı ve özel bir konuma sahiptir. Nietzsche de kadına farklı açıdan baktığı için her iki düşünürün de kadın anlayışına değinmek gerekmektedir.

³²⁵Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 60.

³²⁶Muhammet Yılmaz, *İnsan ve İslam*, s. 112.

Evrende her canlı gibi insan iki farklı cins halinde yaratılmıştır. Kadın ve erkek her ne kadar birbirinden farklı olsa da aslında birbirini tamamlayan varlıklardır. Birbirlerine dost ve arkadaş olabilme özelliklerine sahiptirler. Kadın ve erkek birbirine muhtaçtır. Hayatı anlamlı ve yaşanır kılan unsurlardan biri de kadın ve erkeğin birlikte yaşıyor olmasıdır.³²⁷

Mevlana'ya göre kadın ve erkek bir bütünün iki ayrı parçası gibidir. Dolayısıyla o, kadına veya erkeğe önce insan olarak değer vermiştir.³²⁸ Kadın ve erkek havada bulunan azot ve oksijen gibidir. Hava tek başına ne azottur ne de oksijen. Bunların ikisinin birleşimi havayı oluşturmaktadır. Her ikisinin ayrı ayrı değeri ölçülmez. İkisi bir bütün halinde değerlidir. Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların nefes alması için hem oksijene hem de azota gereksinimi vardır. Dolayısıyla kadın-erkek diye bir ayrım olmadığı gibi her iki varlık da birbirini tamamlamaktadır.³²⁹ Doğası gereği hem kadın hem de erkek birbirine bağlı şekilde yaratılmıştır.

Şu şekilde: “Ben Kuran’ın kuluyum, kölesiyim, ben Hazreti Muhammed’in ayağını bastığı yerin toprağıyım.”³³⁰ diyen Mevlana bütün konularda İslam yolunu takip etmiştir. Kadın konusunda da bu geleneğini sürdürmüştür. Onun kadınlara dair düşüncelerinin kalkış noktası Kuranı Kerim ayetleridir. Kuran’da Bakara Suresinin 228’inci ayetinde “Erkeklerin kadınlar üzerine hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır.”³³¹ diye buyrulmaktadır. İslamiyet sadece erkekleri ön plana çıkarmamış, aynı oranda kadınlara da değer vermiştir. Mevlana *Mesnevi*’sinde kadını şu şekilde anlatmaktadır: Tanrı, kadını erkek onunla mutlu olsun, huzura kavuşsun diye yarattı. Hz. Âdem’i Hz. Havva’dan ayrı düşünmek hatadır. Erkek yiğitlikte Hz. Hamza’dan üstün olsa bile evinde kendi kadınının esiridir. Kadın, tatlı dili ve güler yüzü ile erkeğe istediğini yaptırabilmektedir.³³² Mevlana aynı zamanda şunları söylemektedir:

³²⁷Muhammet Yılmaz, *İnsan ve İslam*, s. 188.

³²⁸Kadir Özköse, “Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin Düşüncesinde Kadın”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, s. 53.

³²⁹Şefik Can, *Hız. Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, s. 188.

³³⁰Şefik Can, *Hız. Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, s. 188.

³³¹Şefik Can, *Hız. Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, s. 191.; Bakara/228.

³³²Mesnevi, C. I. B. 2426.

Su ile ateş arasına bir tencere girince, su ateşi söndüremez de ateş suyu yok eder, buhar halinde havaya uçarur.

Görünüşte, su ateşe galip olduğu gibi, sen de kadına galip isen de, iç yüzden ona mağlupsun, çünkü onu istemektesin.

Böyle bir hassa, ancak insanda vardır. Hayvanda ise sevgi azdır. Bu da onun noksan yaradılışındandır.³³³

Mevlana bu sözleri ile kadının Tanrı tarafından erkekler için süslü bir ziynet olarak yaratıldığını, dolayısıyla da erkeklerin kadınlara bir meyil içinde bulunduğunu belirtmektedir. Öyle ki dışarıda her ne kahramanlık yaparlarsa yapsınlar, Hz. Hamza ve Rüstem bile kadınların esiridir. Görünüşte erkekler, kadınlardan daha güçlü olup onları kendi emirleri altına alabilirler. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Mevlana durumu su ve ateş benzetmesi ile açıklamaktadır. Su, ateşe şiddetle saldırınca ona galip gelir. Fakat bir tencereye konup da, ateşin üzerine getirilince o, suyu buharlaştırır. İşte kadın da güzel sözleri ve cilvesi ile ateşin suyu buharlaştırması gibi, erkeği emri altına alır ve ona istediğini yaptırmaktadır. Ancak bu durum insani özellikleri kaybolmamış erkekler için geçerlidir. Çünkü hayvani özelliklere sahip, içinde sevgi barındırmayan erkekler kadınlara galiptirler.³³⁴

Kadınların arka plana atılması, ihmal edilmesi, kaderine terk edilmesi Mevlana tarafından kabul edilebilir bir düşünce değildir. O, toplumun geleceğini kadınların belirlediğini vurgulamıştır. Toplumların ilerlemesinin en büyük etkeninin kadınlar olduğunu dile getirmiştir. Kadının cinsiyetinden ziyade kişiliğini ön plana çıkarmıştır.³³⁵

Düşünüre göre gönül eri kimseler, kadınla inatlaşmaz ve kadına yenilgiyi kabul ederler. Her ne kadar erkek kadından üstün gibi görünse de gerçekte, kadın erkekten üstündür. Kadın güzelliği, zekâsı ve ağlaması ile erkeği kendisine esir eder. Akıllı ve ince ruhlu erkekler, kadınlara karşı daima şefkatli davranır, onları incitmekten çekinir ve onlara sert, kaba davranmaz. İlim, irfan sahibi insanların kadına gösterdiği bu sevgi aslında Hakk'ın nuruna ve Hakk'ın güzelliğine gösterilen

³³³Mesnevi, C. I. B. 2430.

³³⁴Halim Gül, *Mesnevi'de Tasavvufi Tefsir*, ss. 312-313.

³³⁵Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 52.

sevgidir.³³⁶ Tanrı'yı seven kadını da sever. Tanrı'dan korkan, kadına kötü davranmaz ve onu incitmez.

Dünyada insanların çoğalması kadınlara bağlıdır. Kadın, erkekten daha duygulu, sevgi dolu ve şefkatli olmasaydı, dünyada insanlar çoğalmazdı.³³⁷ Mevlana'ya göre kadın yaratılmış değil yaratıcıdır. Kendisini evlilik ve annelik vasfı ile kemale erdirir.³³⁸ Mevlana, *Mesnevi*'de pek çok beyitte anneliği yüceltir. Anneliği, yaratılmış olarak değil yaratıcı olarak görmektedir. Çünkü kadın, dünyaya çocuk getirmesi sebebiyle Mevlana açısından çok değerli ve özel bir konuma sahiptir.³³⁹ Kadın şefkatli bir varlık olduğu için çocuğu aç kalmasın, karnı doysun diye çocuğunun burnunu ovarak onu uyandırmaya çalışır. Çünkü çocuğu aç halde uyumuştur.³⁴⁰ Kadının gönlü çocuğunun aç uyumasına razı değildir. Anne olan herkes kendisinden önce çocuğunu düşünür ve onun temel ihtiyaçlarını karşılayarak toplumda hayırlı bir birey olması için çalışır.

Mevlana kadına övgüler yağdırsa da kimi yerde onu olumsuzlayan değerlendirmelerde de bulunmuştur: Her şeyden önce kadın bir fitne unsurudur. Bazı kadınlar kocaları sayesinde bir varlık kazanır.³⁴¹ Kimi kadınlar da hileleri ile erkeklerin sonunu getirmiş ve onlara maddi anlamda zor zamanlar yaşatmışlardır.³⁴² Kadın, dünya hayatının geçici süslerinden biridir. Erkeklerle çekici ve tutkulu görünmek için yaratılmıştır. Fakat asıl elde edilmesi gereken Tanrı katında olan güzelliştir.³⁴³ Mevlana bu sözleri ile kadınların toplumda sadece bir süs objesi ve estetik unsuru olarak görülmesini eleştirmiştir. Kadının sahip olduğu güzellik zamanla geçicidir. Ancak Tanrı katında sahip olduğu ahlâki güzellik kalıcı degere sahiptir.

Kadın, hem nefs-i emmarenin hem de dünyanın bir sembolüdür. O, insanlık hasletine olduğu kadar nefsanî zaafırlara da sahiptir. Kadınlar dişiliğinden ziyade

³³⁶Mesnevi, C. I. B. 2437.

³³⁷Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 56.

³³⁸Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 51.

³³⁹Mehdi Firdevs-i Meşhedi, "Mevlana'nın Düşüncesinde Kadın", Hasan Almaz (çev.), *Nüsha Dergisi*, 20, 2006, s. 60.; Mesnevi, C.I. B. 2437.

³⁴⁰Mesnevi, C. II. B. 361-362.

³⁴¹Mesnevi, C. VI. B. 3689.

³⁴²Mesnevi, C. V. B. 1203-1204.

³⁴³Mevlana, *Fihri Ma Fih*, ss. 12-13.

kişiliği ile ön planda olması gerekirken, kimi zaman cinselliği ile yer edinmeye çalışmışlar ve kendi değerlerini düşürmüşlerdir. Dolayısıyla Mevlana'ya göre, kadının hem bakışı hem de sesi fitnedir.³⁴⁴ Kişiliği, karakteri ve güzel ahlâkı ile toplumda yer edinmesi gereken kadının fiziki özelliklerini kullanarak uygun olmayacak şekilde davranması düşünür tarafından eleştirilen ve karşı çıkılan bir durumdur.

Bazı düşünörlere göre Mevlana'nın parlak sözleri *Mesnevi*'de göz önünde bulundurulduğunda, ona göre kadınlar kemal noktasında çok fazla bir değere sahip değildir. Mevlana'nın onları değerdendirmesi ise olumsuzdur.³⁴⁵ Kadın yaradılış gereği zayıf, duygusal, şefkatli ve naif bir varlıktır. İnsanın kemale ermesi pek çok zahmeti beraberinde getirmektedir. Bu süreç çok uzun ve yorucu olduğundan sabır gerektirmektedir. Ancak kadın, zorluklar karşısında bir erkek kadar güçlü ve sabırlı olmadığı için kemale erme konusunda erkekten bir adım geridedir. Dolayısıyla Mevlana bu anlamda bazı olumsuz değerdendirmelerde bulunmaktadır.

Mevlana insan felsefesini oluştururken onu yaratılmış varlıkların en değerlisi olarak ele almıştır. İnsanı mistik bir teizmle açıklamaya çalışırken, onun olgunlaşması ve sürekli kendisini geliştirmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Onun insan felsefesinin temelinde bulunan İslam dini, ona düşüncelerini oluşturmada zemin teşkil etmiştir. Kuran, hadisler ve Hz. Peygamber'in yaşantısı insan tasavvurunu oluştururken Mevlana'ya rehberlik etmiştir. Anadolu'nun büyük düşünörü, insanı teizm çerçevesinde ele alırken onun olgunlaşarak kâmil insan olmasını istemiştir. Nietzsche ile ilgili bölümde insan, rasyonel zeminde incelenmiş ve kutsallardan bağımsız bir şekilde ele alınmıştır. Avrupalı düşünörün öncelikle hayatı, insan felsefesi, insan sınıflandırmaları, üstinsan anlayışı ve kadına bakışı bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde incelenecektir.

³⁴⁴Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 61.

³⁴⁵Mehdi Firdevs-i Meşhedi, "Mevlana'nın Düşüncesinde Kadın", Hasan Almaz (çev.), *Nüsha Dergisi*, 20, 2006, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM

NIETZSCHE’NİN İNSAN ANLAYIŞI

1. Wilhelm Friedrich Nietzsche’nin Hayatı ve Eserleri

Nietzsche 15 Ekim 1844’te Almanya’da Röcken’de dünyaya gelmiş ve Lutherci Protestan, dindar bir ailenin çocuğudur. Babası Röcken’de bir papaz, annesi ise bir ev hanımıdır. Babası Karl Ludwig Nietzsche, annesi ise Franziska Nietzsche’dir. O, ailenin ilk çocuğudur ve kendisine Prusya İmparatoru IV. Friedrich Wilhelm’in adı verilmiştir. Çünkü düşünür, bir tesadüf eseri olarak imparatorun doğum gününde dünyaya gelmiştir. Babası da imparatora olan bağlılığından ve doğum günlerinin aynı olması sebebiyle oğluna onun adını vermiştir. Düşünürün çocukluğunun kötü geçmesindeki en büyük etken babasının sağlık durumudur. Babası Karl Ludwig 1849 yılında neredeyse körleşmiş ve hayatını kaybetmiştir. Babası öldükten sonra annesi, halaları ve kız kardeşi ile Naumburg’a taşınmıştır. İlköğretimi burada okuyan düşünür, 1858’de protestan yatılı okulu olan Schulpforta’ya kaydolmuş ve on üç yaşında ilk otobiyografisini yazmıştır. “Hiçbir adalete sığmayan, sayısız çatışma ve acılar iyi bir Tanrı’ya nasıl mal edilebilirdi? Bu kuşku Nietzsche’nin zihninde gelişerek 1861 yılında ilk şiirinin esin kaynağı olmuştur.”³⁴⁶

Ailesinde çok fazla protestan papaz bulunmaktadır. Babası, amcası, büyükbabaları protestan papazlardır. Aile de haklı olarak yeni doğacak çocuğun da kendileri gibi olacağını düşünmüşlerdir. 1864’te papaz olmaya karar veren düşünür,

³⁴⁶Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Mustafa Bahar (çev.), İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003, önsöz; Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, İstanbul: Nemesis Kitap, 2015, s.7; Jules Chaix-Ruy, *Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi*, Berna Serveryan (çev.), İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2001, s. 12.; Paul Strathern, *Doksan Dakikada Nietzsche*, Rüstem Aslan-Mehmet Ukşul (çev.), İstanbul: Gendaş Yayınları, 1997, s. 3.; Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, Ahmet Cevizci (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002, s. 1.

aynı sene Bonn Üniversitesi'nde klasik filoloji okumaya başlamıştır. 1865-1866 yıllarında Leipzig Üniversitesi'nde çalışmaya başlamıştır. Onun dine olan inancında bu dönemlerde bir azalma ve körelme olmuştur. Nietzsche, yirmi bir yaşına kadar böyle bir ortamda ve bu beklentilerin arasında büyümüştür. Ancak papaz olması beklenen düşünür, tam tersi bir tavır sergilemiş ve Hristiyanlığın en büyük düşmanlarından biri haline gelmiştir.³⁴⁷

Nietzsche, babasının erken ölümü yüzünden bir erkek ve baba modeli tanıyamadan büyümek zorunda kalmıştır. Babasından ölümünden sonra aile, babaannenin yaşadığı yer olan Naumburg'a taşınmıştır. O, burada anne, babaanne, iki kız kardeş ve iki haladan oluşan altı kadın tarafından büyütülmüştür. Nietzsche bu kadınların etkisiyle büyüdüğü için ileride daha naif hareketler sergileyecektir ve bu tavırlar arkadaşı Lou Salome tarafından fark edilecektir. Lou Salome onun için şunları söyler: "Tavırlarında büyük bir nezaket ve neredeyse feminen bir uysallık sergilerdi."³⁴⁸ Bu yaşantı filozofun ilerleyen yıllarda kadına olan bakışını belirleyecektir.

Düşünür, Schulpforta'daki eğitimini tamamladıktan sonra diplomasını alarak Bonn Üniversitesi'ne kaydını yaptırmıştır. Başarılı bir öğrenci olan Nietzsche, üniversitede teoloji ve klasik filoloji okumuş ve hocası Ritschl'la beraber Bonn Üniversitesi'nden Leipzig Üniversitesi'ne geçmiştir. 1867'de bir yıllığına Prusya ordusuna çağırılmıştır. Askerliğini tamamladıktan sonra okuluna geri dönmüş ve Schopenhauer'un felsefesiyle, Wagner'ın kendisiyle tanışmıştır. Başarılı olması sebebiyle Basel Üniversitesi'nde klasik filoloji profesörlüğü kadrosu boşalınca hocası Ritschl'in öncülüğünde doktorasını bile tamamlamadan 25 yaşında bu kadroya alınmıştır. 1870 yılında Fransa-Prusya savaşına kendi arzusu ile katılmış, ancak yaralıların taşınması sırasında dizanteri ve difteriye yakalanmış, sağlığı bir daha düzelmek üzere bozulmuştur. Aynı sene Basel'e geri dönerek okulda çalışmaya devam etmiştir. O sırada da *Bir İtiraf* isimli kitabını yazmıştır.³⁴⁹ 1871'de sağlık problemleri yüzünden ağır öğretim yükünü taşımakta zorluk çekmiştir.

³⁴⁷Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 7.; Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 1.

³⁴⁸Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 8.; Paul Strathern, *Doksan Dakikada Nietzsche*, ss. 13-14.

³⁴⁹Jules Chaix-Ruy, *Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi*, s. 19.; Paul Strathern, *Doksan Dakikada Nietzsche*, s. 22.

1873'te ruhsal kişiliğinde bölünme meydana gelmiş ve *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı kitabı da bu zamanlarda ortaya çıkmıştır.³⁵⁰

Nietzsche'nin askere gitmesi kendisini Alman hissetmesi ve bu topluluğa bir aidiyet beslemesi ile açıklanabilir. Çünkü çok kısa bir süre sonra Almanya ve Almanlar hakkında çok aşağılayıcı sözler söyleyecektir.³⁵¹ Düşünür, Basel Üniversitesi'nde çalışmaya başladıktan sonra, bu ülkeye karşı hissettiği görev duygusundan dolayı Alman vatandaşlığından ayrılmıştır. Ancak, İsviçre'nin vatandaşlık verebilmesi için ikamet şartlarını da yerine getirmemiş, bu ülkenin de vatandaşı olmamıştır. Alman vatandaşlığından resmi olarak çıktığı 17 Nisan 1869'dan öldüğü son ana kadar vatansız (heimatlos) olarak yaşamıştır.³⁵²

Sağlığı gittikçe bozulan filozof 1879'da üniversitedeki görevinden istifa etti. On yıl sürecek seyahatlerine başlamıştır. Sadece üzerindeki kıyafetler ve bütün varlığını doldurduğu bir bavulla İtalya, Güney Fransa ve İsviçre'yi dolaşmıştır. Hastalığına rağmen en önemli eserlerini bu dönemde verse de 1889'da zihinsel yetilerini tekrar kullanmamak üzere kaybetmiştir. Günümüzde Nietzsche'nin yanlış yorumlanmasında ve anlaşılmasında en önemli etkisi olan kız kardeşi Elisabeth, ölümüne kadar onun bakımını üstlenmiştir. Düşünür, 25 Ağustos 1900'de hayatını kaybetmiştir.³⁵³ O, papazın olmadığı bir pagan cenazesi istemesine rağmen Hristiyan usullerine göre toprağa verilmiştir.³⁵⁴ Elisabeth ve annesi de şu anda Röcken'de aile mezarlığında yatmaktadır.³⁵⁵

Nihat Keklik'e göre, dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen, 18 yaşına kadar da İncil okuyan ve bu yaştan sonra dine saldıracak ateizme kayan Nietzsche'nin hayatını üç döneme ayırmak mümkündür. İlki dindarlık dönemi olup düşünürün çocukluk ve gençlik yıllarını kapsar. İkincisi ateistlik dönemi olup, onun dine, Hristiyanlığa ve Tanrı'ya saldırdığı dönemdir. Sonuncu dönem ise filozofun

³⁵⁰ Jules Chaix-Ruy, *Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi*, s. 17.

³⁵¹ Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 15.

³⁵² Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 16.

³⁵³ Roy Jackson, *Nietzsche Kilit Fikirler*, Nevra Yaraç (çev.), İstanbul: Optimist Yayınları, 2012, s. VIII.; Nietzsche, *Dionysos Dithyrambosları Bütün Yapıtları 14*, Murat Batmankaya (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2003, önsöz.

³⁵⁴ Roy Jackson, *Nietzsche Kilit Fikirler*, s. XI.

³⁵⁵ Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 43.; Keith Ansell-Pearson, *Kusursuz Nihilist*, Cem Soydemir (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 16.

megalomani hastalığına yakalandığı ve bu dönemde üstinsan fikrini geliştirdiği hayatının son yıllarıdır.³⁵⁶

Nietzsche, erken yaşta babasını kaybettiği için kendi yaşamını babasının yaşamının devamı gibi görmektedir. Babasından övgüyle bahseden filozof, annesi ve kız kardeşi için aynı şeyleri söylememektedir.³⁵⁷ Çünkü kız kardeşi hayatına fazla müdahale etmiştir. Onun âşık olduğu Lou Salome ile birlikteliğini kabullenememiş ve onu yalnızlığa itmiştir. İnsana dair düşüncelerini de bu yalnızlık döneminde oluşturmuştur.³⁵⁸

Nietzsche'nin düşünceleri, kendisinin yaşarken bile göremediği hatta hayal bile edemediği ölçüde etkili olmaya başlamış ve pek çok düşünür üzerinde gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan etkide bulunmuştur. 20. yüzyıldaki bütün felsefe akımları; varoluşçuluk, yaşam felsefesi, yeni ontoloji, hermeneutik felsefe, analitik felsefe, yapısalcı, postyapısalcı ve postmodern felsefe üzerinde Nietzsche'nin etkisini tartışmak mümkün değildir. Bütün bu akımların oluşumun kaynağı düşünürün kendisidir.³⁵⁹

Filozofun, genel olarak felsefesini bilmek ve insan anlayışını incelemek için öncelikle onun düşünce dünyasında sıkça kullandığı kavramları bilmekte fayda vardır. Nietzsche'nin felsefesine öncülük eden en temel kavramlar şunlardır:

2.Nietzsche Felsefesinin Temel Kavramları

2.1.Tanrı Öldü Fikri

Felsefe dünyasında Hristiyanlığa düşmanca bir tutum sergileyen Nietzsche'ye göre Tanrı, artık toplumların varlığını sürdürmesi için geçerliliğini korumamaktadır. Önce Tanrı'yı kendi içinde öldürmüş ve devamında Hristiyanlığı da yok saymıştır. İnsanlar herhangi bir dine ve Tanrı'ya bağlı kalmadan kendi ayakları üstünde durabilmeli, dışardan bir destek aramaktansa o gücü kendi içlerinde keşfetmelidirler.

³⁵⁶Nihat Keklik, *Filozofların Özellikleri*, İstanbul: Köprü Yayınları, 2001, ss. 230-231.

³⁵⁷Nietzsche, *Ecce Homo*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 20.; Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 18.

³⁵⁸Nurettin İncir, "Friedrich Nietzsche'nin İnsan, Ahlak ve Eğitim Anlayışı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 8.

³⁵⁹Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 23.

Nietzsche'ye göre Hristiyan ahlâkı Tanrı'nın ölümüyle beraber dini temelini yitirmiş olsa da, onun dinamiğini oluşturan sürü içgüdüğü modern dünyada varlığını sürdürmeye devam etmektedir.³⁶⁰ Onun Tanrı öldü, derken söylemeye çalıştığı şey aslında Hristiyan Tanrısının ölümüdür.³⁶¹ Tanrı eleştirisinin en büyük kaynağı, içinde yaşadığı Hristiyanlık dinidir. Bu dinin öğretilerini akla ve mantığa aykırı bulduğu için eleştirmiş, buradan hareketle Tanrı'nın öldüğü sonucuna varmıştır.

Tanrı'yı sadece iyi olarak tanımlamak doğaya aykırıdır. İyi Tanrı'ya olduğu kadar kötü Tanrı'ya da ihtiyaç vardır. İnsan varoluşunu sadece insani hoşgörüyü, iyiliğe, güzelliğe borçlu değildir. “Öfkeyi, intikamı, kıskançlığı, alayı, kurnazlığı, şiddeti tanımayan bir Tanrı'nın ne önemi var? Belki zafer kazanmanın ve yıkımın baştan çıkarıcılığından bile haberi olmayan? Böyle bir Tanrı anlaşılmazdı: kim onu ne yapsın?”³⁶² İnsan, güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük gibi birbirine zıt kavramları kendi içinde taşıyan karmaşık bir varlıktır. Ancak Tanrı'nın gözünde insan olumlu sıfatlara sahip olmalı ve kendisinin hoşlanmayacağı şeylerden uzak durmalıdır. Nietzsche, Tanrı'nın bu tek taraflı tavrına tepki göstermiş ve toplumda oluşan öfke, şiddet gibi durumları görmezden gelmesine karşı çıkmıştır. Ona göre böyle bir Tanrı olmamalı ya da varsa değişmelidir. Bunu şöyle açıklar:

Hristiyan tanrı kavramı – hasta tanrısı olarak tanrı, örümcek olarak tanrı, ruh olarak tanrı – yeryüzünde ulaşılmış en yoz tanrı kavramlarından biridir; belki de tanrı tipinin batış sürecindeki en düşük gelgit ölçeğini temsil eder. Tanrının yüceltilmesi ve ebedi Evet'i olmak yerine; onu, yaşamı inkara yönelik dejenere eder. Tanrıda yaşamı, doğayı, yaşama isteğini düşman ilan eder! Tanrıyı, “dünyevi”liğin her türlü yalanlanması için, her türlü “öte dünya” yalanı için, formüleştirebilir! Tanrıda hiç'i Tanrısallaştırır, hiçlik arzusunu kutsallaştırır...³⁶³

Görüldüğü gibi Nietzsche'nin Tanrı hakkındaki görüşleri oldukça olumsuz ve kötümserdir. İnsanın Tanrı'nın vaat ettiği öte dünyaya bağlı olarak yaşamak yerine, bu dünya sınırları içinde kalması gerektiğini söyler: “Size söylüyorum kardeşlerim, toprağa bağlı kalın, size doğaüstü umutlardan söz edenlere inanmayın.”³⁶⁴ Bu dünya sınırları içinde yaşayan ve kendisini öte dünya ile avutmayan, Nietzsche'nin onayladığı şekilde sürüden ayrılmış insandır.

³⁶⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1232.

³⁶¹ Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009, s. 7.

³⁶² Nietzsche, *Deccal*, Firuzan Gürbüz (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s. 36.

³⁶³ Nietzsche, *Deccal*, s. 41.

³⁶⁴ Afşar Timuçin, *Felsefe Bir Sevinçtir*, İstanbul: İnsancıl Yayınları, 1995, s. 102.

2.2.Üstinsan (Übermensch)

Tanrı'yı öldüren insan, kendisinin efendi konumuna gelmesine ve dolayısıyla üstinsan olmasına olanak tanır. Nietzsche'ye göre en can alıcı ve önemli değer hayatın olumlanmasıdır. Dolayısıyla üstinsan, kendi potansiyelinin farkında olan, kendi değerlerini kendisi yaratan ve öte dünya inancıyla yaşamayandır. Üstinsan kendi kendisinin efendisidir ve kendi değerlerini dogmalara bağlı kalmadan kendi içinden gelen bir güçle yaratır.³⁶⁵

Nietzsche, insan yaşamında metafizik bir Tanrı inancını kabul etmemekte ve böyle bir Tanrı'ya yer olmadığını düşünmektedir. Onun üstinsanı, herhangi bir ideale veya kutsala ihtiyaç duymayan, kendisi Tanrı olmak isteyen bir varlıktır. "İnsan Tanrı'yı öldürdüğüne göre, şimdi ona düşen kendisi Tanrılık etmek, onun yerine geçmektir."³⁶⁶ Tanrıların egemen olduğu bir dünyadan insanın egemen olduğu bir dünyaya geçiş³⁶⁷ Nietzsche'nin en büyük dileğidir. Doğaüstünün bittiği ya da göz ardı edildiği, insanın sadece insanlarla birlikte iç içe yaşadığı bir dünya, üstinsana ulaşmada gerekli koşulları oluşturmaktadır. Nietzsche adeta üstinsanı Tanrı'nın dünyada bir temsilcisi olarak görmektedir. Tanrı'nın yerini üstinsan almaktadır.

Nietzsche 18 yaşında iken büyüklerinin inandığı Tanrı'ya olan inancını yitirmiştir. Hayatının devamında yeni bir Tanrı arayışına girmiş ve ortaya attığı üstinsan kavramıyla da Tanrı'dan artakalan boşluğu doldurmaya çalışmıştır.³⁶⁸ Nietzsche'ye göre üstinsana ulaşmanın belli evreleri vardır. İlerleyen bölümlerde Nietzsche'nin üstinsana giden yolda insan sınıflandırması ele alınacaktır.

2.3.Güç İstenci

Üstinsan, insanların güç istencini faydalı kılmaya çalışan kişidir. Genel bir ifadeyle güç istenci, öznel ve psikolojik bir fenomen olmakla beraber her bir insanda kendini üstün kılmaya çalışan güdülere karşılık gelmektedir. Üstinsan bu güdülere yenik düşmek yerine onları yönetmeye çalışan bir bireydir.³⁶⁹

³⁶⁵Roy Jackson, *Nietzsche Kilit Fikirler*, s. VIII.

³⁶⁶Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 41.

³⁶⁷Afşar Timuçin, *Felsefe Bir Sevinçtir*, s. 100.

³⁶⁸Münir Raşit Öymen, *Alman Filozofisi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s. 119.

³⁶⁹Roy Jackson, *Nietzsche Kilit Fikirler*, s. VIII.

Nietzsche'ye göre insanlar hep daha fazlasını yapmak ve daha fazlasına sahip olmak isterler. İçlerinde bitmez tükenmez bir arzu ve istenç vardır. Sürekli kendisini aşan, daha ileriye doğru hareket eden, arzularına yenilmeyip onları yöneten bir üstinsan tasavvuru, Nietzsche'de güç istencini hakkıyla yerine getirebilmiş bir bireydir. Mevlana'da bu durum nefisle açıklanarak insanların nefislerine yenilmemesi gerektiği öğütlenmiştir. Nefsine yenilmeyen kişi kâmil insan olma yolunda önemli bir adım atmıştır.

Kısaca özetlenmesi gerekirse, Nietzsche'de güç istenci kavramı şuna karşılık gelmektedir: olgular dünyasında var olan tek şey güç istencidir. Var olanlar mutlaka ondan pay almış bulunmaktadır. Bütün güç odakları, güç istenci olarak gücünü arttırmak ve bulunduğu konumdan bir basamak yukarıda olmak isterler. Fakat bütün güç odakları bunu amaçladığından olgular dünyasında sürekli, bitmez bir güç mücadelesi vardır. Bu mücadelenin sonucunda kimi güç odağı istediğini elde ederken kimi de amacına ulaşamamaktadır. Nietzsche'ye göre de bu durumda olgular dünyası akış değil, oluş dünyasıdır.³⁷⁰

Ogün Ürek'e göre Nietzsche'nin felsefesinde en temel kavramlardan birisi "yaşam"dır. Ona göre yaşam, güç çoğalması ya da güç azalması olarak görülmelidir. Ayrıca yaşam, hayatını devam ettiren varlığın güç istemesinin bir görüntüsüdür. Hayatın olduğu yerde yaşam değil güç istenci, güçlü olma isteği vardır. Bir başka ifadeyle yaşamın kendisi güç istencidir.³⁷¹

Olgular dünyasının sürekli bir oluş, değişim içinde olması Herakleitos'un genel felsefesini hatırlatır. Evrenin sabit olmayıp, sürekli değiştiğini söyleyen Herakleitos ile Nietzsche aynı fikirdedir. Güç mücadelesi, galip gelme isteği, üstün olma hali olgular dünyasının vazgeçilmez durumlarıdır. "Güç istenci öğretisi ve bu öğretinin ortaya koyduğu güç mücadelesi, karşımıza kaotik, sürekli değişimin yaşandığı bir evren çıkarmaktadır. Bu değişimin temel dinamiği güç mücadelesidir."³⁷²

³⁷⁰Soner Soysal, "Güç İstenci ve Yorum", *Tabula Rasa Felsefe Teolojisi* (online basım 2012), 8, 2008, s. 126.

³⁷¹Ogün Ürek, "Nietzsche'de Bilgi-Yaşam İlişkisi", *Felsefe Dünyası*, 2008/1, sayı:47, s. 123.

³⁷²Soner Soysal, "Güç İstenci ve Yorum", s. 125.

Sürekli bir kaosun yaşandığı evrende her şey hareketlilik halindedir. Bu hareketlilik amansız bir mücadelenin var olduğunun göstergesidir. İnsanlar arasında da dinamizmini içgüdülerden alan sürekli daha güçlü olma arzusu vardır. Bu arzu, maddi veya manevi olabilir. Maddi anlamda parası çok olan kendisini daha güçlü göreceğinden, sürekli çok para kazanma gayreti içinde olacaktır. Onun mücadelesi para kazanma üzerine kurulacaktır. Manevi anlamda ise bilgili, ahlâklı olmanın kişiyi daha güçlü yapacağını düşünen daha çok okumaya ve öğrenmeye vaktini harcar. Onun güç mücadelesi de Francis Bacon'ın "Bilgi güçtür." anlayışına dayanarak sürekli kendini geliştirme ve yeni şeyler öğrenmeyle temellendirilir: "Nietzsche'ye göre ister organik isterse inorganik olsun var olan her şey güç istencidir; aralarındaki tek fark "oldukları" güç miktarıdır. Burada güç istencinin bir diğer incelikli noktası ortaya çıkıyor. Nietzsche'ye göre, güç sahip olacağınız bir şey değildir; bir nesne tam da o güç ya da güç miktarı, ölçüsü ya da derecesidir."³⁷³

İnsanlar arasındaki farklılığı da oluşturan her bir insanın sahip olduğu güç miktarıdır. Güç kavramından anlaşılan farklı olduğundan bu kiminde kas gücü, kiminde paranın miktarı kiminde de bilgi seviyesi olarak karşılık bulmaktadır. Nietzsche'ye göre bütün insanlarda güçlü olma isteği vardır. Bu bakımdan herkes eşittir. Ancak onları farklı kılan ise güç miktarının her bir kişide farklı olmasıdır.

Nermi Uygur'a göre Nietzsche, teolojik olarak Tanrı tanımaz ve O'nun karşısında yer alan bir düşünürdür. Çocukluğunda İncil'i başucu kitabı yapmış papaz bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen birinin bu duruma düşmesi, güç istemiyle alakalıdır. Çünkü Tanrı'nın ölümünü ilan etmesi, güç istencini temele almasıyla insanın yapıp etmelerini Tanrı'dan çok kendisinin görmesi ve açığa çıkarması, Nietzsche'nin kendisini ifade etme şeklidir.³⁷⁴

2.4.Ebedi/Bengi Dönüş

Üstinsan şu şekilde diğerlerinden ayrılır: "Üstinsanı diğerlerinden yani sürüden ayıran, kişinin aynı hayatı tekrar tekrar yaşamak durumunda kalması anlamına gelse bile kendi hayatını kucaklayabilme yeteneğidir."³⁷⁵ Üstinsana ulaşmada kişi hayatını sürekli olumlamaktadır. İnsan hayatı boyunca pek çok sorunla

³⁷³Soner Soysal, "Güç İstenci ve Yorum", s. 128.

³⁷⁴Nermi Uygur, *Güneşle*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 301.

³⁷⁵Roy Jackson, *Nietzsche Kilit Fikirler*, s. VIII.

karşılaşmakta ve belli bir noktadan sonra bu sorunlar benzer hale gelmeye başlamaktadır. Nietzsche'ye göre de bu benzer sorunlarla baş etmek zorunda kalmak aynı hayatın içinde o hayatı birden fazla yaşamak demektir.

Düşünre göre, bizler şu anki varoluşumuz daima tekrar edecekmiş ve yaşadığımız her anı sonsuza dek tekrar ve tekrar yaşamak zorunda olacağımız gibi davranmalıyız.³⁷⁶ Nietzsche yaşadığımız her ana çok değer vermektedir. Aslında burada insanlara hayatlarını doya doya yaşamalarını tavsiye eder. Çünkü zaman sürekli ileriye doğru akmakta ve insan sadece anını yaşayabilmektedir. Yaşadığı anı keyif alarak geçiren kişi mutlu bir ömür sürmektedir.

Nietzsche'nin ebedi dönüş kavramından öte dünya inancı anlaşılmamalıdır. Aksine insanın öte dünya, Tanrı, din gibi dogmaların dışında yaşayarak duysal dünyada sorunlarla baş edebilme, pek çok durumu onaylayarak bir üst seviyeye ulaşma amacı anlaşılmalıdır. Dünyada var olanların sonsuza kadar tekrarlandığını ve bir kısır döngü içinde yaşadığını düşünür. İnsanlar da aynı şekilde kısır döngüye tabidir. Sorunlarla baş etme durumunda kalan insan, sorunun üstesinden geldiğinde yine ona benzer başka sorunlarla baş edecektir. Kendi içinde sürekli bir devinim halinde olan kişi, bu sorunları sürekli çözmeye çalışacak ve çoğu zaman da olumlayacaktır. Nietzsche'nin gözündeki en büyük problem ise Tanrı'dır. Tanrı'nın kontrolünden kurtulan kişi kendisini sorunlarla baş etmede daha güçlü hissedecektir.

Bengi dönüş kavramı, duysal dünya sınırları içinde kalarak dogmalardan uzakta, kişinin kendi içinden gelen bir güçle problemleri aşarak ve kişinin kendisini gerçekleştirmeye doğru giden bir sürece karşılık gelmektedir. Ancak Tanrı'nın gölgesinden kurtulan kişi Nietzsche'de üstinsana doğru giden süreci sağlıklı bir şekilde yürütür.

2.5.Decadence

Decadence Latince'den gelen, Fransızca bir terimdir. Latince çökme, düşme anlamına gelen *decadere*'den gelmektedir. Dilimizdeki karşılığı ise çürüme, bozulma, çözülme ya da çöküntüdür. Nietzsche, bu kavramın Almanca karşılığını (*Untergang*) kullanmadığı için dilimizde olan karşılığı ile yer almaktadır.³⁷⁷ O, bu

³⁷⁶Paul Strathern, *Doksan Dakikada Nietzsche*, s. 73.

³⁷⁷Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, s. 19.; Birol Dok, *Nietzsche'nin Nihilizmi*

kavramı farklı anlamlarda kullanmıştır. Kullandığı anlamlardan biri “atıkların, çöküşün ve yok etmenin ayıplanmaması gerekir; bunlar yaşamın, yaşamın büyümesinin gereklilikleridir. Çöküş fenomeni yaşamın herhangi bir artışı ve ilerlemesi kadar gereklidir: İnsan bunları hiçbir durumda durduramaz. Diğer taraftan nedenler adil davranmamızı ister.”³⁷⁸ şeklindedir. Bu kavrama göre yaşayan her canlı zamanla bozulmaya, çürümeye ve yok olmaya mahkûmdur.

Nietzsche’nin *decadence* kavramı için kullandığı bir diğer anlam ise toplumların kendi elleriyle kurduğu kurumların da bir sonu olduğudur: “Bir toplum, genç kalma özgürlüğüne sahip değildir. Ve gücünün doruk noktasında bile çöp ve artık malzemeler oluşturmak zorundadır. Ne kadar daha enerjik ve atılgan olursa, hatalar ve deformasyonlar açısından da o denli zengin olacak, gerilemeye o kadar daha yakın olacaktır. Yaş kurumlar aracılığıyla durdurulmadı...”³⁷⁹ Buna göre kurumların da bir yok olma vakti vardır.

Decadence kendisini daha çok iki durumda ortaya çıkarır: Doğal durum ve toplumsal durum. İnsan özü gereği toplumsal bir varlık olduğu için ikincisi daha önemlidir. Çünkü insan bir topluluğun içine doğar ve toplumun karakteristiğine bürünür. Toplumda *decadence* var olmayışın var olmaktan daha iyi olup olmadığı sorusuyla başlar. Bu bilimsel olmayıp varoluşsal bir soruna işaret etmektedir. Ancak kesin çizgilerle ayrılan bu durum sağlıklı olmayıp hastalıktır. Bu hastalık sebebiyle *decadence* var olanın yeniden değerlendirilmesinde anlam bulur. Dolayısıyla insan kendi yaşamının anlamını bulur ya da bulmaya çalışır.³⁸⁰

Nietzsche tarafından decadent bir toplum, bireylerin gerçek ihtiyaçlarına cevap veremeyen, dinamizmini, canlılığını yitirmiş katı bir toplumdur. Çünkü ona göre hayatın anlamı gelişme ve oluşturma. Her yaşama sürecinin özü büyüme ve gelişmedir. Bunun için de insanlar enerji toplayarak kendilerini yenilerler ve atık maddelerini dışarı atarlar. Decadent bir toplum bozulmuş ahlâk düşünceleri, dominant eğitim zihniyeti, hayata karşı dini inançları ile kişilerin doğa ile enerji alışverişini engeller. Dolayısıyla bu tarz toplumalarda insanlar duyguları ve içgüdüleri

Ankara: Seba Yayınları, 1996, s. 51.

³⁷⁸Nietzsche, *Güç İstenci*, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 46.

³⁷⁹Nietzsche, *Güç İstenci*, ss. 46-47.

³⁸⁰Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, ss. 19-20.

ile yani yaşama fonksiyonları ile bağlantılarını koparırlar ve kendilerine yabancılaşırlar.³⁸¹

Nietzsche'nin felsefesi genel olarak eleştirel bir felsefedir. O, on dokuzuncu yüzyılı *decadence* yani çöküş kavramıyla betimlemektedir. Nietzsche'nin eleştirisi evrenin, hayatın akışını göremeyen ya da göz ardı eden anlayışa yöneliktir. Genel olarak eleştirdiği konular sosyalizm, pozitivizmin vuku bulmuş hali on dokuzuncu yüzyılın bilimciliği ve Hristiyanlıktır. Eleştirdiği bu konular her ne kadar birbirinden farklı olsa da hepsinin birleştiği ortak nokta çöküş olgusudur. *Decadence*, değerleri yaratan insanın zaman içinde uğradığı bir çöküş halidir. İnsan yaşama uyum sağlamak için kurumlar, değerler oluşturmaktadır. Bunların en önemlisi insanın kendi yarattığı değerlerdir. Yaşamın akışkanlığında yer almayan kurgulardır.³⁸² Bununla ilgili *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te şu ifadeler yer almaktadır:

*İnsan kendisini korumak için değer biçti nesnelere, nesnelerin anlamını o yarattı, insanca anlamı! Bundan ötürü 'insan' der kendine, yani: değerlendiren. Değerlendirmek, yaratmaktır: İşitin ey yaratıcılar! Değerlendirmenin kendisi, bütün değerlendirilmiş nesnelerin hazinesi ve cevheridir. Ancak değerlendirmeye var olur değer: değerlendirme olmasaydı, varlık içi boş bir kabuğa dönerdi. İşitin ey yaratıcılar! Değerlerde değişme, bu yaratıcılarda değişmedir. Yaratıcı olması gereken yıkar hep.*³⁸³

İnsanın en büyük özelliği değerlendiren bir varlık olmasıdır. Değerlendirme, nesnelerin özünü bulmak, onların gerçek değerini ortaya çıkarmaktır. Değerlendirmenin değişmesi, değerlendirenin de değişmesi demektir. Dolayısıyla yaratıcı konumundaki insan hep bir yıkımla karşı karşıya kalmaktadır.

Decadence hem ahlâk alanında hem de dinde farklı şekillerde tezahür etmektedir. Ahlâk alanında şöyledir: Vücudu, içgüdüleri, duyguları hakir görmek, bütün bunlara karşı olmak; insanın biyolojik gerçeklerinin bastırılmasıdır. Dinde ise bu dünyanın küçümsenmesi, öte dünya, Tanrı, ebedi hayat gibi kurguların daha önemli ve yüce haline getirilmesidir.³⁸⁴

İnsan tarafından oluşturulan değerler belli zaman sonra yaşam karşısında anlamını yitirmekte ve yetersiz kalmaktadır. Çünkü bunlar insan tarafından

³⁸¹Fehmi Baykan, *Bilgelik Yolunda Bir Filozof Nietzsche*, Ankara: Palme Yayınları, 1989, s. 10.

³⁸²Emrah Akdeniz, "Nietzsche'de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 2013, s. 113.

³⁸³Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Turan Oflazoğlu (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 61.

³⁸⁴Fehmi Baykan, *Bilgelik Yolunda Bir Filozof Nietzsche*, s. 13.

yaratılmış olup yaşama yabancıdırlar, durağandırlar, yaşamın akışkanlığı dışındadırlar. Aynı zamanda toplumların kendi özlerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Nietzsche'ye göre bu değerlerin içinde en tehlikelisi sürü değeri olarak ifade edilen ve Hristiyanlık moralinde yer alan yaşam karşıtı anlayıştır.³⁸⁵

Toplumda meydana gelen çöküntü kendi başına var olmadığı için yargılanamaz. Çünkü o, toplumsal var oluşun zorunlu bir sonucudur. *Decadence*'ın belirtileri ve büyümesi hayatın ilerlemesi kadar zorunludur. Bu süreci var oluşun dışına çıkarmak mümkün değildir. *Decadence*'ı tamamıyla ortadan kaldırma düşüncesi bütün toplumların utanması gereken bir durumdur. Toplumlar en zor zamanlarında bile aşırı kötülüklerle karşılaşmaktadır. Bunu engellemek mümkün değildir. İnsanın yaşlanması tedavi edilemez ve durdurulamaz. Aynı şekilde kötülük ve hastalık da böyledir.³⁸⁶ Toplumlar zaman zaman meydana gelen kötü olayları engelleyememekte ve o olaylarla yaşamak zorunda kalabilmektedir. Nietzsche'ye göre bu durumu kabullenmek gerekir.

Decadence için ileri sürülen nedenler aslında onun sonuçlarıdır. *Decadence*; kötülük, suç, fahişelik, lüks ve zevk sefa artıyor diye var olmaz. O, zaten vardır ve bu gibi durumlarda kendisini göstermektedir.³⁸⁷ Onun süreci her ne kadar toptan önlenemese de hastalığı bireyin sağlıklı organlarına yaymamak için bu konuda önlem alınması mümkündür. Nietzsche burada ağır bir hastalıktan sonra kendine gelme olarak nitelendirdiği yeni değerlerin ortaya çıkışını önceden görür. Psikolojik ve ahlâki tedavi şekilleri kendi başlarına *decadence*'ın ilerlemesini engelleyemezler. Bu yöntemler hastalığa iyi gelebilir ancak bunlar gerçekte onun işaretleridir. Bunların yaptığı gerçek bir savunma değildir. Nihilizm, *decadence*'ın sebebi değil, onun içkin mantığıdır. Örneğin toplumda görülen en yaygın iki *decadence* tipi iyi insan ve kötü insandır.³⁸⁸

Decadence'ın en belirgin özellikleri şunlardır: Nerede tükenmişlik varsa, bozuk içgüdünün en güzel örneği olan Hristiyanlıkta olduğu gibi, orada ilerlemeden söz edilir. Acı çekmede birleşmeye dayalı bir ahlâk sistemi ortaya çıkar. Sebep ve etki yanlış yerlere konulur; birey meydana gelen *decadence*'ın nedenini başka

³⁸⁵Emrah Akdeniz, "Nietzsche'de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik", s. 114.

³⁸⁶Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 46.

³⁸⁷Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 47.

³⁸⁸Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 48.

yerlerde aramaya başlar. Artık acı çekilmeyecek bir durum özlenir; bilinçsiz durumlar bilinçli durumlara üstün tutulur.³⁸⁹

Güçsüz bir durumda iken yapılan işlerin sonucu doğru olmayınca yapılması gereken tek şey hiçbir şey yapmamak oluyor. Davranışın sorumluluğu bozuk içgüdüye yüklenir. Tipik *decadence*: bütün tarikatlar, asketik filozoflar, Hint fakirleri olayların dışına çıkabildiğimiz sürece sağlıklı ve mutlu kalacağımız öğüdünü verirler. Olayların içinde yer almak insanın sağlıklı düşünmesini engellemektedir. Olayların dışında kalmak için hayatla bağlantı bu tarz düşüncelerle bilinçli şekilde koparılmaktadır.³⁹⁰

Nietzsche'ye göre *decadence* yaşam için gerekli bir olgudur. Yaşamın gücü ve enerjisi olduğunu şu sözlerle belirtmektedir:

*Bu dünya enerji canavarı, başlangıcı olmayan, sonu olmayan; sağlam ve demirden, büyümeyen veya küçülmeyen, kendini genişletmeyen, sadece dönüştüren bir güç büyüklüğüdür... Her yerde güç olarak, güçlerin bir oyunu ve güçlerin bir dalgası olarak, aynı zamanda hem tek, hem çok, burada artan ve aynı zamanda başka bir yerde azalan; tekerrür yılları, kendi biçimlerinde bir medcezirle birlikte ebediyen değişen, ebediyen geri akan, birbirine akan ve koşturan bir güçler denizi... Bu, benim ebedi kendini yaratmanın, kendini yok etmenin Dionysos tarzı dünyamdır... Bu dünya güç istencidir ve başka bir şey değildir! Ve siz kendiniz bu güç istencisiniz ve başka bir şey değil!*³⁹¹

Düşünüre göre “dinler, ahlâklılığa duyulan inançla yok edilmiştir... Kültür ahlâklılığa duyulan inançla yok edilmiştir...”³⁹² Dinler ve kültür, etiğe duyulan inanç sonucu yok edilmiştir. Buradan hareketle Nietzsche nihilizme varmış ve bunu şu şekilde açıklamıştır: “Her nihilist din ile dini ve ahlâki terminolojiyi kullanan hastalığın sistemleştirilmiş tarihidir.”³⁹³ Nietzsche, nihilist dinlerin (Hristiyanlık, Budizm gibi) eski dönemlerde *decadence* olan unsurları bir araya getirdiğini düşünmektedir. Nihilist dinler eski zamanlardan kalma çöküntüye yol açan unsurlara sahiptirler: “Bu nihilist din, eski çağlardan bulduğu çöküş ve benzeri unsurları bir araya toplar, yani:

³⁸⁹Nietzsche, *Güç İstenci*, ss. 48-49.; Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, ss. 21-22.

³⁹⁰Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 50.; Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, s. 22.

³⁹¹Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 651.

³⁹²Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 126.

³⁹³Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 127.

- a)Zayıfların ve hasta mizaçlıların partisini (en güçlü biçimde güven duyulan eski dünya reddedilir);
- b)Manevi açıdan baskı altında olanların ve pagan karşıtı olanların partisini;
- c)Siyasi açıdan tükenmiş olanların ve umursamayanların (kendini beğenmiş Romalılar) yani ülkesi olmayan ve yaşamları bir boşluk olanların partisi;
- d)Kendilerinden bıkmış olanların –yani bir yer altı komplosuna katılmaktan memnunluk duyanların partisi.³⁹⁴

Nietzsche, insanların Hristiyanlığın peşinden gitmelerini şu şekilde açıklamaktadır: “Hristiyanlık, en derin iktidarsızlığa düşmüş eski dünyanın çökmüş hali olup, en hasta ve en sağlıksız unsurların ve arzuların üste çıkmasına neden olmuştur.”³⁹⁵ Buna göre Hristiyanlığın *decadence* olmasının en önemli sebebi çökmüş, yozlaşmış, güncelliğini yitirmiş değerleri değer haline getirmesidir. Nietzsche tarafından bu kabul edilebilir bir durum değildir.

O, Hristiyanlığı hastalık nedeni olarak görmekte ve onun enfeksiyonlara karşı dirençsiz olanların dini olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Hristiyanlık bir çöküş dinidir. Şöyle açıklar:

*Hastalık hastası Hristiyanlık, bilincin işkenceci ve canlı kesimi, aynı şekilde sadece Hristiyan değerlerin kök saldıkları belirli bir toprak için karakteristiktir: Hristiyanlığın kendisi değildir. Hristiyanlık, hastalıklı topraklardan her tür hastalığı kapmıştır: İnsan, Hristiyanlığa sadece kendini her türlü enfeksiyona karşı koruma yeteneksizliğinden dolayı sitem edebilir. İşin özü de budur zaten: Hristiyanlık bir çöküştür.*³⁹⁶

Nietzsche, Hristiyanlığı eleştirirken onun hasta olmasının nedenini Avrupa toplumu görerek, aslında Avrupalılara eleştiride bulunmaktadır. Batı toplumunun Hristiyanlığı yozlaştırdığını ve bozduğunu düşünmektedir. Bu din, her türlü olumsuzluğa açıktır. Kendisinde olumsuz olaylar karşısında müdafaada bulunacak bir güç yoktur. Dolayısıyla Nietzsche açısından Hristiyanlık bir çöküş dinidir ve ona inanmak çok akıllıca değildir.

Sonuç olarak *decadence* kavramı bireyde, toplumda, ahlâkta ve dinde değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Hepsinde var olan ortak nokta artık yozlaşmış,

³⁹⁴Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 127.

³⁹⁵Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 138.

³⁹⁶Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 139.

bozulmuş, geçerliliğini yitirmiş değerlerin yer almasıdır. Nietzsche'ye göre *decadence* olgusunun vardığı nokta nihilizmdir. Nihilizm de toplumların yeni değerlerle tanışması ve kendilerine yabancılaşma durumundan kurtulması için bir başlangıçtır.

3. Nietzsche Felsefesinin Genel Karakteristiği

3.1. Etkilendiği Filozoflar

Nietzsche, kaleme aldığı eserleriyle, çağdaş felsefeye ve postmodern düşünceye katkıda bulunmuştur. Heideggerci bir bakış açısı ile dile getirilecek olursa Platon ile başlayan Batı metafiziği tersine çevrilmiş ve adeta felsefe Batı'da yeniden şekillenmiştir. 19. yüzyılda çöküş içinde bulunan Avrupa'nın Hristiyanlık, sosyalizm, demokrasi ve pozitivizm kavramları yeniden sorgulanmıştır. Nietzsche'nin özgünlüğü de bu kavramlara getirilen keskin eleştirilerden ileri gelmektedir.³⁹⁷

Nietzsche, yaşamının bir döneminde Arthur Schopenhauer'un (1788-1860) etkisinde kalmıştır. O, Schopenhauer'u önemsenmesi gereken biri olarak görmüş ve Goethe (1749-1832), Heinrich Heine (1797-1856) gibi ulusal bir alanla sınırlamamıştır. O, Schopenhauer'un bir Avrupa olayı olduğunu düşünmekte ve bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır: “Yaşamın aşkın biçimini ortaya koymaya çalışan. O bir diziye göre sanatı, kahramanlığı, dehayı, güzelliği, büyük bir duygudaşlığı, bilgiyi, gerçeklik istencini, yadsımanın görünür durumları olarak tragedyayı ya da istencin yadsıma gerekimlerini yorumladı.”³⁹⁸ Ayrıca o dönemde, Schopenhauer Hristiyanlığı dışlayan büyük ruhbilimsel kalpazanlığı açıkladığı için istenmeyen Hristiyan ilan edilmiştir.³⁹⁹ Schopenhauer'a olan hayranlığını Nietzsche'nin kız kardeşi şu şekilde dile getirmiştir: “Schopenhauer hayatta olsaydı, Nietzsche bir dostu, bir babayı selamlarcasına koşa koşa gidecekti ona.”⁴⁰⁰

Nietzsche, Schopenhauer'ın kötümser irade felsefesi ile Richard Wagner'ın (1813-1883) müziği arasında bir uyum yakalama, bağlantı kurma çabasıdır.

³⁹⁷Emrah Akdeniz, “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 112.

³⁹⁸Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009, ss. 86-87.

³⁹⁹Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, s. 87.

⁴⁰⁰Fernando Savater, *Nietzsche’nin İdeası*, Saliha Nilüfer (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 30.

Schopenhauer’a göre evrenin temelinde kör bir irade bulunmaktadır. Evren insanın tasarımından, yaratımından başka bir şey değildir. İnsan da bu evrende yaşadığı için kör iradenin etkisi altındadır. Bir tasarımdan başka bir şey olmayan evrende insanın kör iradenin etkisinden kurtulmanın yolları ya dünyadan elini eteğini çekerek Budizm’in Nirvana’sına ulaşmak ya da güzellik ve sanat yolu ile kötü iradenin etkisini en aza indirmektir. Schopenhauer’ın etkisi altında bulunan Nietzsche’ye göre bu kör iradeden kurtulmanın çıkış noktası Wagner’ın müziğidir. Müzik, maddeden en uzak sanat olması nedeniyle, kör iradeyi ve onun insan yaşamındaki olumsuz etkisini hiçe indirme yolunda en önemli araçtır.⁴⁰¹

Düşünür, Wagner’a da hayranlık duymaktadır. Hem Schopenhauer hem de Wagner’ın etkisini taşıyan ilk kitabı *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*’nda iki sanat tanrısı olan Apollon ve Dionysos’u anlatır. Bu iki sanat tanrısının birbiriyle nasıl zıt olduğunu ve çatıştığını gösterir. Apollon, Likya kökenli bir Anadolu tanrısı olup aydınlığı, ferahı, ışığı, durgunluğu, ölçülü gücü ve akli temsil eder. Lidyalı şarap tanrısı olan Dionysos ise tutkuyu, taşkınlığı, coşkuyu ve doğaya dönük yaşam tarzını temsil eder. Nietzsche eserlerinde, Dionysos’un Apollon’un tersine akıl yerine duyguyu, ölçü yerine coşkuyu ve sınır yerine taşkınlığı dile getirdiğini ifade etmiştir. Onun Dionysos ile anlatmaya çalıştığı durum akıl ile filtrelenmemiş, sınırlandırılmamış doğayı görme arzusudur. Nietzsche’ye göre trajedi; akli, çıplak doğayı, ölçüyü, coşkuyu, sınırı, taşkınlığı kendi içinde yaşayan ve birleştiren bir sanat şeklidir.⁴⁰² “Akli ve ölçülülüğü temsil eden Yunan tanrısı Apollon’a karşı Nietzsche, hem sanatta hem de yaşamda, Dionysos’u kılavuz edinir.”⁴⁰³

Dionysos, coşku, taşkınlık, sınırsızlık içinde pek çok çirkinliği içerse de bunlar gerçektir. Nietzsche’ye göre Apollon düşü, Dionysos ise sarhoşluğu temsil eder. Düşler hayal ürünü iken; sarhoşluk da gerçeğin belli bir süre çarpıtılması ve yine gerçekliğin içinde bulunmasıdır. Nietzsche’ye göre dinde, geleneksel felsefede ve bilimde insanı uyutan, onu düşler âleminde yaşatan unsurlar vardır. Bu unsurlar

⁴⁰¹ Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, ss. 4-5.

⁴⁰² Ali Mehmet Celal Şengör, “Nietzsche ve Akla İsyan”, *Cogito Nietzsche: Kayıp Bir Kıt*a, 25, 2014, ss. 240-241.

⁴⁰³ Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 36.

ise insanı tecrübelerden uzak tutmakta ve onun gerçeklikten kopmasına neden olmaktadır.⁴⁰⁴

Sanatın başka bir bilgelik olduğunu düşünen filozof, Sokrates öncesi döneme ve bu dönemin Tanrılarına döner. Sanatın sürekli gelişmesinin ve oluşmasının temelinde yatan durum, iki Tanrının Apollon ile Dionysos'un kişiliklerinde kendini gösteren özelliklerinin sürekli birbiriyle çarpışmasıyla mümkün olur.⁴⁰⁵ “Apollon, yontu sanatında, biçimin, ışığın, bireylik ilkesinin, ölçünün Tanrısı ve ilkesi olarak görünürken; Dionysos da istencin temel ifadesi olan müzikte, esrimede, bireylik ilkesinin yok olduğu birleşip-kaynaşmada ve kendinden geçme biçimlerinde açığa çıkar.”⁴⁰⁶

Nietzsche, tragedyanın doğuşunu, ölümü açısından; tragedyanın ölümünü de Tanrı'nın doğuşu ve ölümü açısından dikkate alır. Düşünürü göre trajik olan insanın bir hiç olmasına rağmen kaderini ve hiç olan yaşamını olumlamasıdır. Yani bir tür kader sevgisidir.⁴⁰⁷ Kaderciliği reddeden Nietzsche, insanın her şeye belirlenmişlik çevresinde bakıp bu duruma razı olduğuna anlam verememektedir. O, bir hiç olan insanın yaşamında nasıl kaderci olduğunu trajik bulmaktadır.

Nietzsche, kendisini filozof Dionysos'un son havarisi olarak görür ve Yunan kültürünün trajedi sanatından etkilenir. Yaşam ile trajedi arasında çok güçlü, birbirini bütünleyen bir bağ olduğunu düşünür. Trajedi, insana ne olduğunu, nasıl bir varoluşa sahip olduğunu, onu tüm geleneklerinden bağından kurtararak bildirir. Onu geleneklerinden koparıp özgür bir birey yapan trajedi, aynı zamanda özgürlük ve kader arasında bir denge de kurar. Nietzsche'ye göre işte bu yüzden insan hayatı trajiktir ve anlaşılması güçtür. Trajedide konu edilen insan, kader ve özgürlükle baş başa kalmış tek varlıktır.⁴⁰⁸

Nietzsche, kendisinin tehlikeli bir hayat yaşadığının farkındadır. Ağustos 1881'de dostu Peter Gast'a yazdığı “Çok tehlikeli bir hayat sürüyorum.”

⁴⁰⁴ Ali Mehmet Celal Şengör, “Nietzsche ve Akla İsyan”, s. 242.

⁴⁰⁵ Emrah Akdeniz, “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 119.

⁴⁰⁶ Nietzsche, *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*, İ. Z. Eyüboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2003, ss. 17-22.

⁴⁰⁷ Nietzsche, *Putların Batışı Ya Da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2005, ss. 79-80.

⁴⁰⁸ Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Nusret Hızır (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992, ss. 10-11.

cümlesinden bunu anlayabiliriz. Bu tehlikenin ne olduğunu ise şöyle açıklar: “Kişinin kendine giden yol, kendi olma yolculuğu eziyet verici ve tehlikeli bir girişimdir. İnsanın örtülerinden soyunduğu böyle bir çaba sırasında kendine, hiçbir hekimin iyileştiremeyeceği kadar zarar vermesi işten bile değildir.”⁴⁰⁹ Düşünürre göre insanın kendisini keşfetmesi ve kendisine doğru bir yolculuğa çıkması zor bir durumdur. İnsan bu yolda pek çok engelle karşılaşır ve kimi zaman da kendisine zarar verir. Nietzsche kendisini keşfe çıkmadan önce yukarıda adı geçen düşünürlerden etkilenmiştir. Bu filozoflar onun felsefesine öncülük etmişlerdir.

3.2.Eleştirel Felsefe ve Hristiyanlık Felsefesi

Nietzsche’nin felsefesi, eleştirel felsefe olarak bilinir. Bu, içinde bulunduğu çağa hâkim olan ve bunun karşılığını dekadanda bulan 19. yüzyıla ait bir sorgulamadır. Bu eleştiri yaşamı göz ardı eden, yaşama hayır diyen, evrenin her türlü akışını, oluşunu göremeyen ve bunun dışında yaşayan anlayışa getirilmiş bir eleştiridir. “Sosyalizm, pozitivizmin somutlaşmış hali olan XIX. yüzyıl bilimciliği, Hristiyanlık, Nietzsche’nin bir tür çekiç görevi gören eleştirisinin yöneldiği birbirinden farklı putlardır; fakat bu farklı odakların benzer tarafı, hepsinin de ortak bir temelde birleşmesidir.”⁴¹⁰ Bu ortak temel ise Nietzsche’ye göre dekadandır. Dekadans, Sokratik ve Platonik anlayışta ‘akılcı olan iyidir’ düşüncesine karşı çıkarak, Batı düşüncesinde realiteye karşı çıkan, çeşitliliği yok eden bir soysuzlaşmanın belirtisidir.⁴¹¹

Hristiyanlık acıma dini olduğu için, Nietzsche’ye göre bu duygu yaşamdaki enerjiyi arttıran gerilimli duyguların tam karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla insanın yaşam enerjisini alan, insana güç kaybettiren bir tutuma sahiptir. Acımayı bütün erdemlerin temeli olarak gören anlayışı Nietzsche eleştirmektedir.⁴¹² İnsandaki çöküşün nedeni Hristiyanlığın dünya görüşüne dayanan Batı’nın sürü

⁴⁰⁹Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 37.

⁴¹⁰Emrah Akdeniz, “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 113.; Nietzsche, *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*, ss. 48-49.

⁴¹¹Emrah Akdeniz, “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 113.; Nietzsche, *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*, ss. 77-78.

⁴¹²Nietzsche, *Deccal*, s. 17.

ahlâkı, sonuçları ise karamsarlık, zafiyet, hastalık, bekarlık ve dinginsizliktir. On dokuzuncu yüzyılın sözde modern insanı çökmüş ve dağılmış durumdadır.⁴¹³

Düşünür, içinde yaşadığı din için şunları söyler: “Hristiyanlık, ruha, gurura, cesarete, özgürlüğe, ruhun çapkınlığına duyulan nefrettir; Hristiyanlık duyulara, duyuların hazzına, tüm hazlara duyulan nefrettir...”⁴¹⁴ Hristiyanlıkta boyun eğen insanların bastırılmış içgüdüleri ön plandadır. Bunlar derdine derman arayan toplumdaki en alt sınıflardır. Burada meşgale olarak vicdan muhasebesi yapılır. Duygular Tanrı denilen bir güç tarafından yönlendirilir ve dua sayesinde ayakta tutulur. En yüksek, erişilmesi en güç olan insana bir lütuf gibi sunulur. Burada hiçbir şey açık olmayıp her şey karanlık bir kutu olan Hristiyanlıkta saklanmaktadır. Kilise kendisini temizliğe karşı korumaktadır. Hristiyanlık gaddar bir dindir. Kendisinden farklı düşünenlere karşı kin besler. Karamsar, karanlık ve heyecanlı düşünceler ön planda yer alır. Nietzsche Hristiyanlığa saldırdıktan sonra Hristiyanların inandığı Tanrı’yı şu şekilde öldürmektedir:

3.3.Tanrı’yı Öldürmeye Giden Yol

Nietzsche’ye göre felsefenin tam manasıyla hakkını vermek için onu yaratıcı bir eylemle gerçekleştirmek gerekir. Dolayısıyla felsefe ile filozofun kişiliği, dünya anlayışı arasında sıkı bir bağ vardır. Filozofun felsefi çerçevede ortaya koyduğu her düşünce öncelikle kendi kişiliğinden hareketle devam eden bir yolculuktur.⁴¹⁵ Düşünürün kişiliğinin gelişmesinde ve olgunlaşmasında içinde bulunduğu dini sorgulaması, değerlerle hesaplaşması dikkat çekmektedir.

Nietzsche’nin felsefesinin oluşmasında en etkili durum içinde bulunduğu Hristiyanlık dinidir. O, dinin bütün öğretilerini eleştirmekte ve insanı zavallı, korunmaya muhtaç, sürünün içinde olmaya mahkûm eden bir köle haline getirdiğini düşündüğü için Hristiyanlığa sert bir tavır takınmıştır. İnsanın yaşamdan zevk alması gereken yerde, onu daha da karamsar yaptığı için Nietzsche, Hristiyanlıktan hareketle Tanrı’ya da saldırmaktadır. İçinde bulunduğu dinin yaratıcı betimlemesi mantığına uygun gelmediği için Tanrıtanımazlığa kadar gitmiştir. Hatta daha da ileri

⁴¹³İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1997, s. 98.; Nietzsche, *Güç İstenci*, ss. 47-48.

⁴¹⁴Nietzsche, *Deccal*, ss. 46-47.

⁴¹⁵Hüseyin Aydın, *Metafizikçi Olarak Nietzsche*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1984, ss. 7-8.

giderek Tanrı'yı insanların kendi elleriyle öldürdüğünü söylemiştir. Bu şekilde bir tavır takınan Nietzsche kendi felsefesini ve insan anlayışını ortaya koymuştur.

Filozofa göre: “Hakikat, yanında Tanrılar istemez. Hakikate duyulan inanç, o ana dek inanılan tüm ‘hakikatlere’ duyulan kuşkuyla başlar.”⁴¹⁶ Gerçekliğe ulaşmak isteyen Tanrı engeline takılmamalıdır. Kişi, özgürce var olan tabuları yıkmaya başlayarak hakikatin ne olduğu sonucuna gidebilir. Bu bağlamda Tanrı, Nietzsche için yıkılması gereken en büyük tabu ve değerdir.

Nietzsche her ikisinde de içgüdüleri yıkan ortak bir taraf olduğu için Hristiyanlık ve anarşizm arasında bir bağlantı kurmuştur.⁴¹⁷ “Hristiyan ve Anarşist: ikisi de decadent, zehirleyici, zayıflatıcı, kan emici etkilerini yok etmekten aciz, ikisi de sağlam ayakta kalan, kalıcılığı olan, yaşama gelecek vaat eden her şeye karşı ölümcül nefretin içgüdüğü...”⁴¹⁸ Anarşizm karşı gelmeye, yıkmaya dayalı bir kavram iken Hristiyanlık da Nietzsche'nin gözünde aynı anlama karşılık gelmiştir. Düşünür yaşamı boyunca her fırsatta Hristiyanlığa duyduğu öfkeyi dile getirmiştir.

Nietzsche'nin Hristiyanlığa öfke duymasının bir başka nedeni kilisenin bilgiye ulaşmada rasyonel, bilimsel ve adil bir yol izlemesine karşı çıkışıdır. Çünkü şüphe etmek günahıdır. Hristiyanlığı bir hastalık olarak gören düşünür, inancın da bir hastalık türü olduğunu varsaymaktadır.⁴¹⁹ Kilise bilime engel olduğu için Nietzsche de Hristiyanlığa ve kiliseye karşı çıkmaktadır. Çünkü dünyayı anlamak ve evreni keşfetmek için bilimsel bilginin yapılamaması ve bunun günah sayılması düşünür tarafından saçma olarak kabul edilmektedir. Din kitabı tek başına gerçek bilgiye ulaşmada insanlara yeterli ve doyurucu cevaplar verememektedir. Bu yüzden bu durum başta Nietzsche olmak üzere insanların dindışı yollara sapmalarına yol açmıştır.

3.4.Nietzsche'nin Nihilizmi

Nietzsche Hristiyanlığın sonucunda değersizleşmeye yani nihilizme ulaşmıştır. Nihilizmi, “en yüksek değerlerin kendi kendilerini değersizleştirilmesi,

⁴¹⁶Nietzsche, *Karışık Kanılar ve Özdeyişler İnsanca Pek İnsanca 2*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 17.

⁴¹⁷Nietzsche, *Deccal*, s. 142.

⁴¹⁸Nietzsche, *Deccal*, s. 143.

⁴¹⁹Nietzsche, *Deccal*, s. 122.

amacın kaybolması ve niçin sorusunun cevapsız kalması”⁴²⁰ şeklinde tanımlamıştır. Nietzsche’ye göre etkin ve edilgin olmak üzere iki tür nihilizm vardır. Edilgin nihilizm, değerlerin ortadan kaybolması ve varoluşun amaçsız oluşunun kötümser bir kabullenişidir. Dünyayı sarsan ideolojik savaşlar ise kendini etkin nihilizmde gösterir: “Yeryüzünde şimdiye dek hiç olmamış türden savaşlar olacaktır. Ancak benim zamanımdan başlayarak yeryüzünde büyük ölçek politika olacaktır.”⁴²¹ Değerlerin belli bir zaman sonra anlamını yitirdiği şu şekilde ifade edilmektedir:

*İnsan tarafından yaşamak için oluşturulan değerler, belli bir zaman sonra yaşamın karşısında yetersiz kalır; çünkü bunlar insan yapıntıları ve kurgulamaları olarak temelde yaşama yabancıdırlar; durağandırlar, yaşamsal akışkanlığın dışındadırlar; bireyin bireylerin, toplulukların, toplumların yaşamın özünden uzaklaşarak yabancılaşmasında etkilidirler.*⁴²²

Nihilizmin gelişi ve Avrupa’nın yozlaşmış Hristiyan uygarlığının en son yıkılışı Nietzsche’ye göre kaçınılmazdır. Bu durum değerlerin yeniden değerlendirilmesi için daha yüksek ve üstün bir insan tipinin doğmasına yol açacaktır. ⁴²³ Batı’nın modern insanı değerlerini yitirmiş, Hristiyanlık dini de yozlaşmış ve bu din insanların ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmiştir. Bu da kocaman bir boşluğun ortaya çıkmasına yol açmış ve insanları daha değersiz, karamsar bir dünyanın içine itmiştir. Bunun sonucunda hem psikolojik hem de fiili savaşlar ortaya çıkmıştır.

Schopenhauer’un yaşamı değersiz ve anlamsız görmesinin yanı sıra insana yaşam karşısında eylemsiz durması gerektiğini öğütlemesi Nietzsche tarafından eleştirilir.⁴²⁴ Çünkü Nietzsche’ye göre insanın kendine uygun olmayan bir dünyada bir köşeye çekilip sessizce ölümünü beklemesi çok anlamsızdır. İnsan böyle anlamsız, boş ve değersiz ortamda pasif olmak yerine; aktif davranıp kendine uygun kendinden hareketle yeni değerler peşinde koşmalıdır. Tanrı’nın ölümü, Hristiyanlığın pek çok ihtiyaca cevap vermemesi durumunda insanın varacağı sonuç

⁴²⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 953.

⁴²¹ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi Nihilizm ve Materyalizm*, Deniz Canefe (çev.), İstanbul: İdea Yayınları, 1996, s. 165.

⁴²² Emrah Akdeniz, “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 114.

⁴²³ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi Nihilizm ve Materyalizm*, s. 165.

⁴²⁴ Gilles Deleuze, “Üstinsan: Diyalektiğe Karşı”, Turhan Ilgaz (çev.), *Cogito Nietzsche: Kayıp Bir Kıt*, 25, 2014, ss. 111.

etkin nihilizmdir. Bu durumda kişi hayıflanıp, boş oturmak yerine yeni değerlerin peşinden gitmelidir.

Karl Jaspers, *Nietzsche* adlı kitabında Nietzsche'nin diğery peygamberlerin aksine, herkesi kendine yönelten ve kendini bulmaya gönderen bir peygamber olduğunu söylemektedir. O, beni takip edin demez; kendinizi takip edin, beni boş verin ve kendinizi arayıp bulun, der.⁴²⁵ Nietzsche'nin insanlara kendisini buldurmayı görev edinen tutumuyla onun peygamber ilan edilmesi peygamberliğin vasıflarıyla ve misyonuyla uyuşmamaktadır. Zira insanlara kendi içine yönelmesi gerektiğini belirten bir lider vasfı yapılması daha yerinde bir karardır.

Nihilizmin semptomları şunlardır: toplumsal keder, fizyolojik bozulma, ahlâksal çöküntü, yaygın kötümserlik vb. Nihilizm “en yüksek değerlerin kendi değerlerini düşürmeleri” ve “niçin” sorusuna herhangi bir yanıt verilememesi anlamına gelmektedir.⁴²⁶ Nietzsche'ye göre bu durum yani nihilizm insanın Tanrı'nın ölümünden sonra dünyaya bir anlam ve yön verecek olan *üstinsana* dönüşmesindeki ön aşamayı ifade etmektedir.⁴²⁷

Nietzsche, bütün düşünce hayatı boyunca nihilistik düşünme biçimlerinin dışında kalıp, değer ve anlamın giderek kaybolduğı modern nihilizmin ötesine geçerek, yüce insani var oluşun gerçekleştirilmesinin imkânlarını ve yollarını aramıştır. Onun Batı metafizik düşünce geleneğine yönelik eleştirilerini de bu amaç doğrultusunda, yani nihilizmle hesaplaşıp onu geride bırakma çabası olarak anlamak gerekmektedir.⁴²⁸ Nihilizm, değerlerin değersizleşmesi, insan yaşamının anlamını yitirmesi gibi ifadelerle karşılık bulunurken düşünöre göre artık mevcut değerlerle hesaplaşıp bu hiç olma halini geride bırakmak gerekmektedir.

3.5.Nietzsche ve Herakleitos

Nietzsche, kendisinden önceki pek çok düşünöürü eleştirmiş ve onların görüşlerine karşı çıkmıştır. Ancak Herakleitos, kendi felsefesinin temellerini atmaya yardımcı olduğı için onun bazı düşöncelerini benimsemiştir.⁴²⁹ Tek başına

⁴²⁵Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 53.

⁴²⁶Keith Ansell-Pearson, *Kusursuz Nihilist Politik Bir Düşünöür Olarak Nietzsche'ye Giriş*, s. 58.

⁴²⁷Gilles Deleuze, “Üstinsan: Diyalektiğe Karşı”, s. 112.

⁴²⁸Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 18.

⁴²⁹Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, Tahsin Yücel (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 1998, s. 74.

doğruluğun olmayacağını savunan Nietzsche de Herakleitos ile aynı fikirde olup evrende sürekli bir oluşum ve değişimden söz etmektedir. Herakleitos'un dediği gibi “evren boyuna akan bir süreçtir, başı sonu olmayan bir değişimdir, hiç durmayan bu değişme içinde kalan, sürüp giden hiçbir şey yoktur.”⁴³⁰

Herakleitos'un da düşündüğü gibi: “Nietzsche'ye göre sabit hiçbir şey yoktur ve her şey sürekli bir akış halindedir.”⁴³¹ Herakleitos da evrenin, insanın, yaşamın sürekli ileriye doğru aktığını ve hep değişim halinde olduğunu dile getirmektedir. Yaşamın kendisi dinamik olduğu için Nietzsche de bu görüşü benimsemektedir. Aynı zamanda insan sürekli güç elde etme arzusu ile yaşadığı için bu uğurda devamlı mücadele etmek durumundadır. Mücadele etmek, değişmeyi ve beraberinde hareket halinde olmayı içermektedir: “Dünya güç istenci mücadelesinden kaynaklı sürekli bir devinim ve değişim içerisinde olduğu için, değişmeyen, sabit ve hareketsiz kalan bir şey var olamaz.”⁴³² Nietzsche'ye göre evrende sürekli bir değişim, oluşum ve hareketlilik hâkimdir. Hiçbir şey aynılığını korumayıp, var olan her şey sürekli başkalaşmaktadır. İnsan da evrende yaşayan bir canlı olduğundan hem fiziksel hem de ruhsal olarak sürekli bir oluşum ve değişim halindedir.

3.6.Bilim, Felsefe ve Yöntem

İdealistlere karşı olan Nietzsche, on dokuzuncu yüzyılda modern bilim döneminde bilme sevgisinin eksikliğinden dolayı bilimi sadece bir yöntem olarak kabul eden bu durumu benimsememektedir. O, Sokrates (M.Ö.469-399)'i, Platon(M.Ö.428-348)'u, Descartes(1596-1650)'ı ve Kant(1724-1804)'ı eleştirmektedir.⁴³³ Bilimi tutkuyla, sevgiyle, aşkla yapmayıp onu sadece metoduna göre kullanmak insanları onun gerçek doğasını anlamaktan uzaklaştırır. Zira Nietzsche'ye göre bilim, felsefeden daha üstündür. Çünkü doğaya hâkim olup onu kullanan bilim, insanlara felsefeden daha çok yardımcı olmaktadır. Felsefe düşünsel olup insanlara pratik yaşamda çok fazla şey kazandırmayıp, bilim pratik olup insanların gündelik hayatını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Nietzsche de bilime felsefeden daha fazla önem vermektedir.

⁴³⁰Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 25.

⁴³¹Emrah Akdeniz, “Nietzsche'de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, s. 111.

⁴³²Soner Soysal, “Güç İstenci ve Yorum”, s. 127.

⁴³³Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2007, s. 11.

Özgür ruhlar olarak filozoflar, tüm insanlığın vicdanına sahip olduğu için felsefe yaparken dini dogmalardan uzak durmalıdır.⁴³⁴ Özgür bir ruha sahip olan filozof hiçbir dogmanın ve düşüncenin etkisi altında kalmamalıdır. Dogmaların, geçmişin ve başkalarının etkisi altında kalarak felsefe yapmaya çalışan kişi özgün ve özgür bir sistem oluşturamaz. Dolayısıyla Nietzsche'ye göre filozoflar gerçekten özgür düşünceden hareketle felsefe yapmalılardır.

Ayrıca o, gerçek felsefecilerin insanlara elle tutulur gözle görülür kurallar koymaları gerektiğini söyler: “Oysa has felsefeciler buyurucu ve yasa koyucudurlar: ‘Bu olmalı!’ derler, önce insanın nereye, hangi amaçla sorusunu belirlerler.”⁴³⁵ İnsanların daha huzurlu ve mutlu yaşamaları için felsefe yeryüzüne inmelidir. Oluşturulan düşünceler toplumlara önderlik etmeli ve onların yaşayışlarını belirlemelidir. İnsanların gelecekteki beklentilerine göre onlara kurallar koymalı, emirler vermelidir. Bu şekilde yapılan felsefe gerçek amacına ulaşmaktadır. Ancak Nietzsche böyle filozofların kendi döneminde olmadığını düşünmektedir.

Düşünürün metaforlar kullanması, eserlerini aforizmalar ve fragmanlar şeklinde yazması, eserlerinin sistematiklikten uzak durması onun felsefesini gelişigüzel oluşturduğu ve eserlerini önemsiz görerek yazdığı anlamına gelmemektedir. Nietzsche'yi okurken onu anlamaya çalışmanın en önemli yolu hiçbir ayrıntıyı atlamamaktır.⁴³⁶ Yazdığı her bir cümleyi genel felsefesi ile bağlantı kurarak okumak onu anlamayı kolaylaştırır. Nietzsche anlaşılmasının güçlüğü ile de felsefe tarihinde ayrı bir yer edinmiştir.

Nietzsche, hem şiirsel üslubu açısından hem de eserlerinin tamamı göz önüne alınması açısından sistematik olmayan metin vurguları ve aforizmalarıyla ayrıca akla getirdiği keskin eleştirilerle tipik bir filozof olmanın dışındadır. Bu bağlamda ele alındığında Nietzsche, hem felsefeyi akıl temelli gören rasyonalist geleneğin hem de insan zihnini boş bir levha olduğunu söyleyerek gerçek bilginin duyular yardımı ile oluştuğunu söyleyen empirist geleneğin dışında yer almaktadır.⁴³⁷ Bu haliyle Nietzsche, filozoflar arasında çok özgün ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

⁴³⁴Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2004, s. 72.

⁴³⁵Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 134.

⁴³⁶Soner Soysal, “Güç İstenci ve Yorum”, s. 130.

⁴³⁷Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 12.

3.7.Nietzsche’yi Önceleyen Bir Figür Olarak “Zerdüşt”

Nietzsche, kendisinin çok etkileyici ifade gücünün olduğunu ve insanlara çok önemli bir eser bıraktığını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Ben elimden gelenin daha azını isteyecek nitelikte alçakgönüllü olmadım hiç. Almanlar arasında, biricik usta olduğum, özdeyiş, söylem sonsuzluğun biçimleridir; başkasının bir kitapta söylediğini, yine başkasının bir kitapta söyleyemediğini on tümce içinde söylemek benim başlıca emelimdir. Ben insanlığa çok derin bir kitap verdim, bu insanlığın elindedir şimdi, benim Zerdüşt...⁴³⁸

Gülnehal Küken’e göre Nietzsche’nin, Zerdüşt’ü önemli bir figür olarak seçmesindeki neden yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu toplumun Zerdüşt’e olan ilgisidir. Çünkü Zerdüşt, insanları ahlâksal bir düzen ve sistem içinde mutluluğa ulaştırmak isteyen ve bu konuda devrimler yapan kitlenin bir aracıdır. Onun, Babil köleliğine uğramış olan İsrailoğullarına ahiret inancını aşıladığı ve diğer kitaplı dinleri de aynı oranda etkilediği düşünülmektedir. Hristiyanlıktaki ve Müslümanlıktaki güneşe ve ateşe duyulan saygı ile ocağa duyulan saygının temeli aynıdır: Zerdüşt. Zerdüşt 19. yüzyıl Avrupası’nda da oldukça geniş bir ilgi görmüştür. Hint felsefesinden esinlenen Schopenhauer ile doğrudan Avesta’dan (Zerdüştçülüğün kutsal kitabı) etkilenen Nietzsche gibi filozoflar bu doktrini yeniden gündeme getirmişlerdir. Nietzsche’nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eseri bu öğretinin bir yansımasıdır.⁴³⁹

Laurence Gane ve Piero’ya göre de kendini terk edilmiş bir zamanda *Böyle Buyurdu Zerdüşt* isimli kitabını kaleme alan Nietzsche, bu figürle aslında kendisini ortaya koymaktadır.⁴⁴⁰ O, yalnız kaldığı bu dönemde çok az sayıda arkadaşlarına görüşlerini açıklamıştır. Zerdüşt de yalnız kalıp çevresindeki insanlarla düşüncelerini paylaşmıştır. Bu bağlamda ele alındığında Zerdüşt ile Nietzsche’nin yaşamı arasında paralellik kurulabilir.

Goethe, bir söyleşisinde şunu demiştir: “Filozoflar bize kendi yaşama biçimlerinden çıkmamış olan hiçbir şey sunmazlar.”⁴⁴¹ Bu sözün her filozof için geçerli olup olmadığı tartışılsa da Nietzsche için çok yerinde bir sözdür. O, bir

⁴³⁸Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011, s. 110.

⁴³⁹Gülnehal Küken, *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003, ss. 148-149.

⁴⁴⁰Laurence Gane-Piero, *Nietzsche*, Erkal Ünal (çev.), İstanbul: NTV Yayınları, 2012, s. 50.

⁴⁴¹Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2002, s. 115.

yandan hastalıklarla boğuşup, acılar çekerken aynı zamanda kuvvetli içgüdüleri içinde taşıyan ve karmaşıklığı, gerginliği içinde yaşayan bir düşünürdür. Onun felsefesinin temelinde kendisinin fizyolojik ve psişik tecrübeleri bulunmaktadır.⁴⁴² Çektiği acılar düşüncelerine yansımış ve yaşamı ile felsefesi arasında güçlü bir bağ kurmuştur. O, hasta olduğu dönemde pek çok alışkanlığını bırakmak durumunda kaldığını ve hatta kitap okumaktan vazgeçtiğini söylemiştir. Bu hastalık dönemi kendisine fayda sağlamıştır. Fazlasıyla düşünmeye fırsat bulduğunu ve filolojiden ayrıldığını dile getirmiştir.⁴⁴³

Kendisi hastalığa karşı bakışını şu sözlerle anlatır: “Beni öldürmeyen şey, beni güçlendirir. Yine söylüyorum, hastalığım bir nimettir.”⁴⁴⁴ Nietzsche, içinde bulunduğu hastalık durumuna isyan etmemiş ve bunu avantaja çevirip, bunun olumlu yanlarını görmeye çalışmıştır. Hastalıkla ya da karşılaştığı zorluklarla mücadele etmesi onu hayata karşı daha güçlü bir hale getirmiştir. Hastalığa karşı bir zafer kazanmak onun ardından gelecek zorluklara karşı bağışıklık kazanmasını sağlamıştır. Zira tüm dünyada etkili olmuş ve ardından pek çok felsefi kuramın doğmasını sağlamış düşüncelerini bu sıkıntılı döneminde oluşturmuştur.

Ahmet Cevizci, Nietzsche’nin yaşadığı dönemde pek çok insandan farklı oluşunu ve onu başka bir konuma taşıyan noktaları şu şekilde ifade etmiştir: “Modern insanın sahip olduğu değerler temelden sarsılmıştır. Bazılarına göre bu değerler iyimser bir tablo çizerken, Nietzsche ise tam tersini düşünmüştür. Teknolojinin gelişmesi insanlara iyimser hava estirirken, öte yandan güçlenen ordular insanları korkunç savaflara itmiştir.”⁴⁴⁵ Nietzsche, daha gerçekçi bir tutum sergilemiş ve teknolojinin gelişmesinin insanlara beraberinde pek çok sorunu getirdiğini ve küresel boyutta savafların çıkmasına zemin hazırladığını ifade etmiştir.

Ayrıca “Hristiyanların Tanrısına duyulan inancın çökmesiyle Darwin teorisi önem kazanmıştır. Bu durum insanlar ile hayvanlar arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını sağlamıştır. Nietzsche’ye göre Tanrı inancının bulunmadığı Darwin teorisine inancın başlamasıyla birlikte korkunç ve yıkıcı savafların ortaya çıkmasına

⁴⁴²Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, s. 115.

⁴⁴³Nietzsche, *Ecce Homo*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011, s. 75.

⁴⁴⁴Irvin D. Yalom, *Nietzsche Ağladığında*, Aysun Babacan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 124.

⁴⁴⁵Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 948

şaşmamak gerekir.”⁴⁴⁶ Evrim teorisine inanmak insanın yoktan var edildiğini değil de hayvanın değişerek nihayetinde insana ulaştığını düşünmeyi gerektirir. Düşünür e göre bu teoriye inancın başlaması ile birlikte korkunç savaşların da çıkması tesadüfi değildir. Çünkü bu kuram bilimin ilerlemesi ile ortaya atılmış ve ilerleyen bilim silah sanayisinin daha da gelişmesine neden olmuştur. Silahların üretilmesi, teknolojinin daha da gelişmesi toplumlara zarar vermiştir.

Sonuç olarak Nietzsche, Zerdüşt figürü ile kendisinden bahsetmiş ve kendi yaşantısını betimlemeye çalışmıştır. Bulunduğu dönemin dışına çıkmak ve mevcut durumda mutlu olmak isteyen kişi ondan destek almalıdır. Yalnız kalmayı tercih eden ve görüşlerini arkadaşlarıyla paylaşan Zerdüşt, Nietzsche’nin felsefesinde önemli bir figürdür.

3.8.Nietzsche ve Karamsarlık

Nietzsche, yaşadığı döneme toptan bir eleştiri getirmiş ve kötümser, karanlık bir tablo çizmiştir. Pek çok açıdan içinde bulunduğu toplumu eleştirmiş, çıkış noktası Hristiyanlık olup daha sonra bunu ahlâka, siyasete, değerlere, Tanrı’ya ve pek çok olguya genelleştirmiştir. Hristiyanların inandığı Tanrı, Nietzsche’ye yeterli gelmemiş, onu tatmin etmemiş ve yeni bir yaratıcı peşinde koşmasına neden olmuştur. Verili kabul edilen ahlâki değerler toplumu daha da yozlaştırmış ve artık yeterli olmamaya başlamıştır. Ve yine Nietzsche yeni değerler arayışına girmiştir.

O, içinde yaşadığı Alman toplumunda beklediği ilgiyi görmediğini ancak Almanya dışındaki ülkelerde felsefesini ve kendisini takdir eden insanların bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Nietzsche, kendisinin dünya tarihinde iz bırakacak bir “canavar” olacağını ve kendisinin de “deccal”⁴⁴⁷ olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸ Yaşadığı dönem içinde Almanya’ya ve Almanlara karşı hep mesafeli olmuştur. Nietzsche kendisini şöyle tanımlamakta ve okuyucusuna şu şekilde seslenmektedir:

Ben kendimi gözledim, kendimi deneme tahtası yaptım. Kendimi gözleyerek, insan, yaşama, kültür, ahlâk üzerine düşünceler ürettim. Bu düşünceleri benimzersiniz, benimsemezsiniz; bu sizin bileceğiniz bir şey.

⁴⁴⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 948.

⁴⁴⁷ Deccal: İslam mitolojisine göre ahir zamanda, Mesih’in ikinci kez yeryüzüne gelmesinden önce insanları dini inancından saptırarak kötülüğe ve sapkınlığa yönelteceğine inanılan ve şeytanı temsil eden varlıktır. (wikipedia)

⁴⁴⁸ Nietzsche, *Ecce Homo*, ss. 52-53.

*Ama benden, kendinizle, toplumunuzla, tarihinizle, kültürünüzle benimkisi kadar cesur bir hesaplşmayı göze almayı öğrenebilirsiniz.*⁴⁴⁹

Nietzsche'yi önemli kılan kendi yaşantısından hareketle düşünceler üretmiş olması ve çağının değerleriyle hesaplaşmasıdır. Pek çok alanda çok farklı ve orijinal düşünceler ortaya atmış olması, onun bu sayede ünlenmesine sebep olmuştur. Düşünürü karamsar olmaya iten durum içinde bulunduğu mevcut durumdur. Zira insanların kendisi gibi bir hesaplaşma içinde olmaması ve Batı'nın dininde bir sorun görmemesi onu daha da çıkmaza götürmektedir. Nietzsche'nin genel olarak felsefesini ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra onun insan anlayışına geçmek yerinde olacaktır.

4.Nietzsche'nin İnsan Düşüncesi

Her bir filozof insanı içinde bulunduğu çağdan, kültürden hareketle farklı açıdan ele almıştır. İçinde bulunduğu Alman kültüründen hareketle Nietzsche, insan anlayışını geliştirmiştir. Bu, onun yaratıcı kişiliğinden, hayata karşı başkaldırışından, içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısından ve modern insanın içine düştüğü kocaman boşluktan bağımsız değildir.

Nietzsche, ruh-beden düalizmini reddederek insanın biyolojisiyle kültürel, sosyal ve ahlâki varlığıyla yeni bir bileşim oluşturmasını amaçlar. O, tarihin etkisinde kalmış ve tarihin izlerini taşıyan dominant metaforlara karşı çıkmıştır. Bu metaforlar insan hayatını yüzyıllarca köleleştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Nietzsche'nin betimlemeye çalıştığı insan tipi enerjik, dinamik ve canlı bir insan varlığıdır.⁴⁵⁰ O, tarihten izler taşıyan, kendisini geliştirmeyen ve pasif duran insan tipine karşı çıkmaktadır. Onun düşüncesinde insan, aktif bir role sahiptir. Kişi her gün kendisini yenilemeli ve dünden çok daha farklı olmalıdır. Kişi, kültürel ve ahlâki varlığının bileşimiyle yeni bir insan olmalıdır.

Düşünüre göre insanı insan yapan en önemli husus onun değerleri ve gerçekliği yeniden yorumlamasıdır. Zira oluş halinde seyreden dış dünya aslında yorumdan başka bir şey değildir. Dünya, insanın yaratıcı kimliği ile anlam kazanmaktadır.⁴⁵¹ İnsanın en önemli özelliği dünyaya anlam katabilmesi ve onu

⁴⁴⁹Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, s. 123.

⁴⁵⁰Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, s. 7.

⁴⁵¹Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 15.

yeniden değerlendirebilmesidir. Nietzsche'ye göre insanın içinde yaşadığı dünyayı var etmesinin tek yolu onu yorumlamaktır. Bu yorumlama sonucunda insan sayısı kadar farklı dünya tasarımı ortaya çıkmakta ve bu tasarımlar çoğu zaman birbiriyle çakışmaktadır. Ancak Nietzsche insan tasarımından söz ederken insanın bireyselliğine vurgu yaptığı için farklı dünya algılarının olması onun için çok önemli değildir.

İnsan, çevresinde olup biten her şeyden uzaklaşıp kendi başına kalarak salt kendisi için kendi üzerine düşünmelidir. "Nietzsche'nin bütün istediği insanı kurtarmak, onu kuru akılcı uygarlıktan uzaklaştırıp kendisinin ne olduğu üzerinde düşündürmektir."⁴⁵² İonna Kuçuradi'ye göre filozof ne kimseye karşıdır ne de kimseden yanadır. Onun felsefesindeki en büyük derdi ve çabası insanın her şeyini – bilgisini, sanatını, ahlâkını, değerlendirmelerini, dinini, eğitimini, varoluşunu-kendine problem edinmektir.⁴⁵³ İnsanı tek açıdan incelemek yerine, onu bütün yanlarıyla ele almayı tercih etmektedir. Gestalt psikolojisinde de olduğu gibi insan, tüm özelliklerinin toplamından çok daha farklıdır. Nietzsche de bu açıdan insanı bütün yönleriyle ele almaktadır.

İnsan sorunu, Nietzsche'yi çok uğraştıran problemlerden biridir. İnsan nasıl daha üstün olabilir, sorusu üzerinde epeyce durmuştur. Bu soruya önce sanat ve metafizik yolundan, daha sonra ise ilim yolundan cevap vermiştir. Ancak olgunluk döneminde bunların pek işe yaramadığını görmüş ve insanın kökten değişmesi gerektiği kararına varmıştır. Nietzsche insana dair kurulmuş bütün değerlere karşı harekete geçmiştir.⁴⁵⁴

Düşünür, varlıklar arasında insanın yerinin ne olduğu sorunuyla ilgilenmemektedir. O, insanın varlık kategorisinde en sonda yer aldığını düşünmektedir: "Burada ortaya koyduğum sorun, varlıklar sıralamasında insanlığın yerini neyin alması gerektiği değildir. (-insan bir sondur-): aksine, yüksek değerde, yaşamaya daha değer, geleceği daha sağlam olarak hangi insan türünün yetiştirilmesi gerektiği, istenmesi gerektiği sorunudur."⁴⁵⁵ Ogün Ürek'e göre Nietzsche, insan

⁴⁵²Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994, s. 130.

⁴⁵³İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 3.

⁴⁵⁴Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş-2*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, ss. 170-171.

⁴⁵⁵Nietzsche, *Deccal*, s. 12.

problemini ortaya koyarken onun varlıklar sıralamasındaki yerinin ne olduğunu değil, en uygun olmayan şartlarda insan varlığının anlaşılması problemi üzerinde durmuştur.⁴⁵⁶ Düşünürü göre insana dair en önemli sorunlardan biri onun anlaşılması sorunudur.

4.1.Üstün Bir Varlık Olarak İnsan

Nietzsche, insanı varlık sıralamasında en sona yerleştirir. Varlıklar arasında insan sonda yer alsada, Nietzsche kendi içinde insanı bölümlere ayırmıştır. Her insan aynı özellikte olmayıp, sahip olduğu niteliklere göre kategorilere ayrılmaktadır. Nietzsche'ye göre insana dair asıl sorun, hangi insan türünün daha yüksek değerde yetiştirilmesi gerektiğidir. Değerleri verili kabul edip ona göre yaşayan mı, yoksa kendi değerlerini kendisi mi yaratan? sorusunu soran Nietzsche bu durumdan hareketle insana dair bir problem belirlemiştir.

Onun açısından insana dair en temel problem, hangi insan tipinin daha değerli, daha yaşamaya layık, daha sağlam ve güvenli bir geleceğe sahip olmak için istenmesi ve tasarlanması problemidir. İnsanlar arasında yapısal farklılıklar olduğu için Nietzsche'ye göre insanlar eşit değildir. Eşit görmediği insanları da “insanlık idesi”ne göre değerlendirmemektedir.⁴⁵⁷

İnsan her şeyden şüphe etmeli ve aldanmaya izin vermemelidir. Büyük ruhlar şüphe içindedir. İnsan özgürlüğünü şüphe yoluyla kanıtlar. Büyük şeyler isteyen ve bunun peşinden koşan akıl, daima kuşkucudur.⁴⁵⁸ İnsanı değerli ve üstün kılan şeylerden biri, Nietzsche'ye göre insanın şüpheci olması ve kanılardan uzak durmasıdır. Ayrıca inançlı olmak da insanın özgürlüğüne bir engeldir: “İnançlı kişi neyin ‘doğru’ neyin ‘yanlış’ olduğu sorusu karşısında bir vicdana sahip olmakta hiçbir şekilde özgür değildir.”⁴⁵⁹

Nietzsche'ye göre inançlı olmak, herhangi bir dine mensup olup bunun etkisi altında kalmak, insanın aydınlık gelişimi için engelleyici bir durumdur. İnançlı kişi neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda özgür değildir. Çünkü buna karar veren kendi iradesi değil içinde bulunduğu inanç sistemidir. Dinin etkisinden uzaklaşarak

⁴⁵⁶Ogün Ürek, “Nietzsche’de Bilgi-Yaşam İlişkisi”, s. 121.

⁴⁵⁷Ogün Ürek, “Nietzsche’de Bilgi-Yaşam İlişkisi”, s. 122.

⁴⁵⁸Nietzsche, *Deccal*, s. 128.

⁴⁵⁹Nietzsche, *Deccal*, s. 129.

hayata daha da kuşku içinde bakmak insanın geleceği için önemli bir adımdır. Nietzsche her zaman dogmalara karşı olmuş ve bu karşı olmayı insanın kendi içinden gelen bir güçle gerçekleştirmesini tercih etmiştir.

İnsanlarla ilgili çok şey söylene de insanın kendisi çoğu zaman ihmal edilmektedir: “İnsanlar üzerinde pek çok şey söylenir, ama insandan söz edilmez hiç.”⁴⁶⁰ Kant ve Schopenhauer kendi etiklerini kendi zamanlarının moraline uydurarak etiği verili olarak kabul etmişlerdir. Nietzsche için etik ve moral arasında bir ayrım yoktur.⁴⁶¹ O, Kant ve Schopenhauer’un aksine etiğin insanların bulunduğu toplumun moraline uydurmak yerine bireylerin yeniden değer yaratması gerektiğini düşünmüştür. Yeni bir moral oluşturulmalıdır. Kuçuradi şöyle demektedir:

Nietzsche’nin istediği, yeni bir moraldir; ama yaptığı, insanı araştırmaktır. Ancak böyle bir araştırmanın sonunda belli bir moral, belli bir değerlendirme tarzı, geçerlikte olan moralde, kalıplaşmış, donmuş moralde bambaşka, yeni bir moral, “deneyen bir moral”, “kendisine bir hedef koyan moral”, açık bir moral ortaya konabilir; değerler yeniden değerlendirilebilir.”⁴⁶²

Aslında Nietzsche böyle söyleyerek insanları sınıflandırmakta ve toplumun değerlerini benimseyen insan türünden o değerleri benimsemeyip Tanrı’yı karşısına alarak yeni değerler yaratan insan türüne doğru geçişi öngörmüştür. En son aşamada yeni değerlerle insan karşısına çıkan, onları yönlendiren ve onlara liderlik yapan insan, üstinsandır. Nietzsche için sadece üstinsan olmamakla birlikte bunun dışında başka insan sınıflandırmaları da bulunmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, düşünürün insan görüşünün son noktasına “insanüstü” veya “üstinsan” düşüncesini yerleştirdiğini belirtir. Bu kavramla insanın her zaman kendisini aşması ve daha ileriye doğru yol almasını arzu etmiştir. Bu noktada, Nietzsche, Schopenhauer’un yaşama olumsuz bakan kötümser felsefesine saldırmıştır. Yaşamı inkâr etmek yerine, yaşama olanca güçle sarılmak ve ona bağlanmak gerektiğini ifade etmiştir. Bu şekilde mücadele eden bir insan kendisini aşmış olacaktır. Eski değerleri yıkıp kendisi yeni değerler inşa edecektir.⁴⁶³

⁴⁶⁰İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 9.

⁴⁶¹İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 9.

⁴⁶²İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 10.

⁴⁶³Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş-2*, ss. 171-172.

Nietzsche, insanları yolculara benzeterek onları beş basamağa ayırır. En altta bulunan birinci basamaktakiler seyahat edenlerdir. Onlar sadece seyahat ederler ve kördürler. İkinci basamaktakiler dünyaya bakanlardır. Üçüncü basamaktakiler hem dünyayı görüp hem de bu görme ve algılama sonucu bir şeyler yaşayanlardır. Dördüncü basamaktakiler yaşananları özümserler ve içselleştirirler. Bunları yaşamlarında beraberinde götürürler. En son basamaktakiler ise, gördüklerini yaşamın her aşamasında kullanırlar. Nietzsche'ye göre alt basamakta bulunanlar tamamen pasif ve seyirci konumundadır. Yaşamın çok fazla farkında olmayıp orada verilenle yetinen insanlar bulunmaktadır. Üst basamaktakiler de yaşama aktif katılan, yaşamın verdiklerinde gerektiğinde hayır diyebilen, önyargılarından kurtulmuş, özgür insanlardır.⁴⁶⁴

Düşünür, insanı üstün bir varlık olarak yukarıda belirtildiği gibi betimlemektedir. Değer yaratan, toplumu karşısına alma cesareti gösteren, yaşamını dilediği şekilde sürdüren, içinde bulunduğu andan keyif alan kişi, filozofun kabul ettiği varlıktır. Kısaca yeni değerlendirmeler yolu ile hem kendisini yenileyen hem de kavramlar yaratan insan Nietzsche tarafından kabul gören bir kişidir. Aynı zamanda insanı hayvan olarak gören düşünür, bu konuya dair şunları söylemektedir:

4.2.Hayvan Olarak İnsan

Nietzsche, *Deccal* adlı kitabında insanı bir tür hayvan olarak değerlendirmektedir. Ona göre insan, en bozuk yapılı, içgüdülerinden en tehlikeli biçimde sapmış en hastalıklı hayvandır. Ayrıca insanı hayvanların arasında en ilginç varlık olarak görmektedir.⁴⁶⁵ İnsana dair olumsuz yargı Nietzsche felsefesinde ön plana çıkmaktadır. “İnsan en vahşi hayvandır.”⁴⁶⁶ İnsan, gerek davranışları gerekse tutumu ile düşünür açısından varlık tabakalarının altında yer almaktadır.

Varoluşçu bir düşünür olan Nietzsche, merkeze insanı yerleştirmiş ve insanın başlı başına en büyük ağrı ve sıkıntı olduğunu dile getirmiştir. Sanata özellikle müziğe olan hayranlığıyla bilinen filozof, insanın sıkıntılarının müzik yolu ile hafifleyebileceğini söylemiştir. İnsan, varlık kategorisinde kendinden aşağıda

⁴⁶⁴Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca-2*, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2008, ss. 99-100.

⁴⁶⁵Nietzsche, *Deccal*, s. 32.

⁴⁶⁶Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, Gökhan Doğru (çev.), İstanbul: Zeplin Düşünce, 2015, s. 10.

bulunan her varlığı alt etmiştir. Ancak kendi varlığı ona her zaman en büyük ağrıyı yaşatmıştır: “Ama insan en yürekli hayvandır: her hayvanı bununla alt etmiştir. Cümbüş sesleriyle alt etmiştir her ağrıyı; oysa insan ağrısı en derin ağrıdır.”⁴⁶⁷

Nietzsche der ki: “Yüreklilik, uçurum ağzındaki baş dönmesini dahi öldürür: insanın uçurum ağzında olmadığı yer mi var ki! Görmek bile, uçurumlar görmek değil midir?”⁴⁶⁸ Cesur olmak, hayata karşı sağlam bir duruş sergilemek ve ölümü çok fazla ciddiye almamak demektir. O, dünyayı görmenin ve dünyada yaşamaya katlanmanın insana zor geldiğini düşünmektedir. Oysa insan yürekli davranırsa hayatı çok da fazla ciddiye almaz. Düşünür, burada insana yaşam karşısında daha güçlü ve yaşaması zor olan dünyada daha yürekli olmayı salık vermektedir.

4.3.Bağımsız Bir Varlık Olarak İnsan

Düşünür, insanlarda bitmek bilmez bir bağımsız olma isteği bulunduğunu söylemektedir: “Hiçbir şeye bağımlı olmadığımızı hissettiğimiz sürece kendimizi bağımsız sanıyoruz. Bu da insanın ne kadar gururlu ve hâkimiyet kurmaya düşkün olduğunu gösteren bir yanılgıdır... İradenin özgürlüğü yeni zincirleri hissetmemekten başka bir şey değildir.”⁴⁶⁹ İnsanın bağımsızlığı elinden alınsa dahi insan bu durumu hissetmeyecektir. Çünkü insan hâkimiyet kurmaya düşkün bir varlıktır. Ancak bu da Nietzsche’ye göre bir yanılsamadır.

Ona göre “Ah, insan kendi renklerini, kendi fırçalarını ve kendi tuvalini bulana kadar birçok can sıkıntısını aşmak, pek çok ter dökmek zorundadır! Ki o zaman bile yaşam sanatının ustası olamaz ama en azından kendi atölyesinin efendisi haline gelir.”⁴⁷⁰ İnsanın insan olabilmesi ve kendi benliğine sahip olması için çok fazla mücadele etmesi gerekmektedir. İnsana kendini bulduran ve onu yaşamda değerli kılan uğruna koştuğu, mücadele ettiği kendini bulma sevgisidir. Hayatta hiçbir şey insanın önüne hazır olarak gelmeyeceği için insan sürekli mücadele etmek zorundadır.

Düşünüre göre insan özgür ve bağımsız olmayı arzu etmektedir. İnsanın amaçlarından biri hiçbir gücün emri altında olmadan bağımsız yaşamaktır.

⁴⁶⁷Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, A. Turan Oflazoğlu (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s. 149.

⁴⁶⁸Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 150.

⁴⁶⁹Nietzsche, *Gezgin İle Gölgesi*, Murat Batmankaya (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010, s. 16.

⁴⁷⁰Nietzsche, *Gezgin İle Gölgesi*, s. 125.

Düşünürün insanın bağımsız yaşama isteğini onun insan sınıflandırmasındaki özgür insan kavramı ile bağdaştırabiliriz. Özgür insan sınıfına ulaşabilmek için kişinin bütün güçleri, değerleri yeniden gözden geçirip bu uğurda mücadele etmeyi ve hatta yalnız kalabilmeyi göze alması gerekmektedir. Nietzsche'ye göre her insanda sonu gelmez bir bağımsızlık isteği vardır ve insan da bu uğurda çok çabalamalıdır.

4.4.Erdemli Bir Varlık Olarak İnsan

Nietzsche, erdemli olmak ile köle olmayı aynı görmektedir. İnsanın her duruma uygun şekilde eylemde bulunması düşünürü göre o insanın iyi değil köle olarak algılanmasına yol açar: “Alçakgönüllü, gayretli, yardımsever, ılımlı: insanların böyle olmasını mı istersin? İyi insan bana göre ise bu sadece ideal bir köledir, geleceğin kölesidir.”⁴⁷¹ Nietzsche'ye göre ahlâk kuralları, toplumların insanlara dayattığı normlardır. Erdemli insanlar bütün bu ahlâk kurallarına en iyi şekilde uyduklarında sürüden farklı olmamakta ve sürünün bir kölesi haline gelmektedir. Sürüden ayrılmanın yolu erdemliliği bırakıp, insanın kendi değerlerini kendisinin yaratması ve bu amaç için çaba harcamasıdır. Aksi halde erdemli olan kişi, toplumda bütün kurallara uyan biri olup takdir edilse de bu durum onun köle olma halini ortadan kaldırmaz.

İnsanın hayatını devam ettirmesi için onun gerçek ihtiyaçları hakkında bilgi edinmek çok kolay değildir. Kişinin kendisini yaratması birtakım erdemlere dayanmaktadır. Bu erdemlerden en önemlileri dürüstlük ve karakterdir. İnsan, erdem sayesinde gerçek ihtiyaçlarını tanımlar ve bu ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli tedbirleri alır.⁴⁷² Kişinin sağlam karakteri ve gücü onun hayattan gerçekten ne istediğini belirler. Birtakım erdemlerin vasıtasıyla insan, toplumda daha sağlam ve kalıcı yer edinir. Dolayısıyla erdemlerin insanların üzerindeki etkisi yadsınamaz.

Nietzsche'ye göre insan hem iyiliği hem de kötülüğü en yüksek oranda kendi içinde taşımaktadır. Zira insandaki en kötü olan, ondaki en iyi için gereklidir. İnsandaki en kötü olan insanın en iyi gücüdür. Her iki durum da birbirini etkilediği için insan her ikisine en yüksek oranda sahip olmalıdır. Nietzsche, bu durumun böyle

⁴⁷¹Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 244.

⁴⁷²Peter Berkowitz, *Nietzsche Bir Ahlak Karşıtının Etiği*, Ertürk Demirel (çev.), İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 76.

olmadığını *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı kitabında şöyle dile getirir: “Ah, insandaki en kötü öyle küçük ki! Ah, ondaki en iyi öyle küçük ki!”⁴⁷³

Nietzsche’ye göre merhamet sahte bir duygudur. Çoğu insan, başka insanların acısından zevk almakta ve bunu da merhamet adı altında gizlemektedir.⁴⁷⁴ Şöyle der: “Çok zalim gözleriniz var bence; şehvetle bakıyorsunuz acı çekenlere. Şehvetiniz kılık değiştirip de merhamet adını almadı mı sadece?”⁴⁷⁵ Düşünür’e göre insan, acı çekenleri gördükçe mutlu olmaktadır. Çünkü o anda kendisini acı çeken insandan daha üstün görmektedir. Kişi, bu üstünlük halini merhamet adı altında saklamaktadır. Nietzsche’ye göre bu durum sahtekârlıktan başka bir şey değildir.

Düşünür, acıyı herkesin paylaşabileceğini önemli olan sevincin paylaşılması gerektiğini söyler. Çünkü hayvanlar bile insan üzgün olduğunda onun acısına ortak olur. Ancak insanın mutlu anına tanık olmak, o anı paylaşmak herkesin yapabileceği şey değildir: “Bizi sokan yılan, bize acı verdiğini düşünür ve sevinir buna; en alçak hayvan başkasının acısını tasavvur edebilir. Ama başkasının sevincini tasavvur etmek ve bu yüzden sevinmek, en yüksek hayvanların en yüksek ayrıcalığıdır ve onların arasında da en seçkin örneklere özgüdür.”⁴⁷⁶

İyilik duygusu da, Nietzsche’de olumsuz bir anlama sahiptir. Ona göre iyilik en başta korkaklık sonucu oluşmuş ve kuşaktan kuşağa aktarılarak bugüne gelmiştir.⁴⁷⁷ Düşünür bu konu ile ilgili şunları söyler:

*İyi huylu insanlar, atalarının yabancı saldırılar karşısında yaşadıkları sürekli korkuyla bu özelliği kazanmışlardır. Onlar yumuşatmış, yatıştırmış, af dilemiş, önlem almış, unutmış, yüze gülmüş, sinmiş, acı ve bıkkınlıklarını gizlemiş, karakter özelliklerini hemen törpülemiş ve sonunda, bu yumuşak ve iyi işleyen mekanizmayı çocuklarına, torunlarına aktarmışlardır. Daha olumlu bir yazgıları olsaydı, sürekli korkmalarına neden olmazdı.”*⁴⁷⁸

İnsanın iyi olması onun savaşlar karşısında yoğun korku yaşaması ve savaş halinden uzaklaşması ya da savaşın etkilerini en aza indirmesi için birtakım özellikler geliştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda düşünür insanın bencilliğine vurgu yapar: “İnsan, umursamaz bir egoisttir: En zekileri bile alışkanlıklarının

⁴⁷³Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 210.

⁴⁷⁴Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, ss. 101-102.

⁴⁷⁵Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 60.

⁴⁷⁶Nietzsche, *Karışık Kanılar ve Özdeyişler İnsanca Pek İnsanca 2*, s. 35.

⁴⁷⁷Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 103.

⁴⁷⁸Friedrich Nietzsche, *Tan Kızıllığı*, Özden Saatçi (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009, ss. 196-197.

avantajlarından daha önemli olduğunu düşünür.”⁴⁷⁹ Nietzsche, insanların bencil, sadece kendi arzu ve isteklerinin peşinden koşan varlıklar olduğunu düşünmektedir. Hatta en akıllısı bile yine aynı şekilde kendi isteklerini ön plana çıkarmaktadır. Nietzsche, insanın bencilliği konusunda Thomas Hobbes ile aynı fikirdedir. Hobbes, insan insanın kurdudur, derken insanın bencilliğine vurgu yapmıştır. İnsanı en çıkarsız şekilde sevebilecek olan anne bile çocuğuna bakarken, ona sevgisini gösterirken bencil davranmaktadır. Çünkü ona bakarken çocuğunun da büyüdükten sonra ya ona bakmasını ister ya da çocuğunu severek annelik duygusunu tatmin eder. Hatta Nietzsche, insanın bir başkasını severken aslında onu sevmediğini, onu severken içinde oluşan duyguyu sevdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla en masum durumda bile insanın egoistliği yer almaktadır.

Nietzsche’ye göre erdemler arasında en önemlisi adalettir. Çünkü kişi adaletli olmak için kibir, önyargı gibi bütün olumsuz durumlardan uzak kalmak zorundadır. Adalet güçten doğduğu için, güçsüz insan kendi hakkını savunamayacağı için onun adaletli olması da beklenmez. O, sevgiden daha değerli bir erdemdir.⁴⁸⁰

İnsanlar bulunduğu sahte dünyada öylesine mutludurlar ki gerçeklerle yüzleşmek istemezler. Çünkü bu mutluluk ortamının bozulacağından korkarlar. “İnsanlar bazen doğruyu duymak istemezler çünkü içinde yaşadıkları yanılsamanın yok olmasını kaldıramazlar.”⁴⁸¹ İnsanların gerçeklerle yüzleşmesi sırtlarına ağır bir yük getirecektir ve yaşamda buna katlanmak mümkün değildir. Dolayısıyla toplumlar yanılsama ortamında, kendi kurdukları sanal dünyada dünyanın katlanılmaz oluşunu hafifleterek bu ağırlığın altında ezilmezler. Nietzsche’ye göre de insanlar doğrulardan hep kaçınmaktadır.

Ayrıca Nietzsche, insanların sabit fikirli olmasına, gençliğinde savundukları düşüncenin ölünceye kadar değişmemesi durumuna karşıdır. Değişen toplumsal koşullara uygun olarak kişiler de düşüncelerini değiştirmelidir: “Derisini değiştirmeyen yılanlar ölmeye mahkûmdur. Bu durum fikirlerini değiştirmeyen zihinler için de geçerlidir.”⁴⁸² Sabit fikirli insanların ölmeye mahkûm olduklarını düşünen Nietzsche, insanların çağın gereklerine uygun olarak düşüncelerini

⁴⁷⁹Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 247.

⁴⁸⁰Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 108.

⁴⁸¹Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 8.

⁴⁸²Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 9.

yenilediklerini düşünmektedir. Zira eski düşünceler o tarihsel dönem için geçerlidir ve mevcut durumda değerini korumamaktadır. Bundan dolayı insanlar da çağın koşullarına ayak uydurmalı ve buna göre zihinsel açıdan kendilerini yenilemelidirler.

Düşünür, insanın dünyada ölümsüz olması düşüncesine katlanamamaktadır. Bu yüzden insanın yaşarken kendisini birkaç defa öldürmesini istemektedir. Kişinin kendisini öldürmesi fiziksel olmayıp, içgüdülerinden uzaklaşması anlamına gelmektedir. Mevlana'da bu durum kişinin nefsini köreltip, ona dünyada zevk veren şeylerden uzaklaşması anlamında açıklanır. Kişi sıradan insanların arasından ayrılarak nefsinin kölesi olmaktan kurtulmaktadır. Nietzsche'de ise bu durum, kişinin toplumda içinde bulunduğu ahlâktan, dini normlardan, değerlerden ve politik düzenden ayrılması şeklinde yorumlanabilir. "Ölümsüzlük insan için pahalıya mal olur. İnsan hala hayattayken birçok defa ölmelidir."⁴⁸³

Toplumda farklı olan insan ya da farklı olmak isteyen insan Nietzsche'ye göre kendi iradesiyle akıl hastanesine gitmektedir: "Çobansız tek bir sürü! Herkes aynı şeyi ister, herkes aynıdır. Her kim ki farklı hisseder, kendi isteğiyle akıl hastanesine gider."⁴⁸⁴ Aynı şeyi düşünen, aynı şekilde yaşayan ve toplumun kurallarına herkes gibi uyan insanlar, normal bir yaşam sürmektedir. Ancak sürüden ayrılıp, kendin gibi olmaya başladığın zaman bu dışlanmanın bir gerekçesi olarak ortaya çıkar. Dışlanan insan yalnız kalan insandır. Dolayısıyla yalnızlığa mahkûm olan kişi akıl sağlığını kaybetmeye mahkûmdur.

Nietzsche'ye göre insan zıt bileşkelerin ürünüdür ve zıtlıkları kendi içinde barındırmaktadır: "Fakat insan da ağaç gibidir. Göğe ve ışığa ne kadar ulaşmak isterse, kökleri toprağa, aşağıya, derine ve kötülüğe ulaşmak için o kadar çabalar."⁴⁸⁵ İnsan, ideale ulaşmak isterken pek çok zorlukla karşılaşır. Nietzsche için de iyi için çaba harcayan insan aynı zamanda kötü için de mücadele etmektedir. Böylelikle zıtlıklarla dolu insan, hayatını idame ettirir.

Nietzsche, varoluşçu bir filozof olup insanın kendi kişiliğini yine insanın kendisinin oluşturduğunu düşünür. Bunu da şu sözleri ile ifade eder: "Kişinin kendi karakterine şekil vermesi... Ne yüce ve eşsiz bir sanat. Kendi özlerinin bütün güçlü

⁴⁸³Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 23.

⁴⁸⁴Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 24.

⁴⁸⁵Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 29.

ve zayıf yönlerini gören ve bunlara ta ki her şey sanat ve akıl biçiminde görünene kadar artistik bir plan şeklinde kavrayanlar tarafından gerçekleştirilir, sonunda zayıflıklar bile göze hoş görünür.”⁴⁸⁶ Kendi varlığını oluştururken zayıf durumların da buna eklenmesi bir eksiklik göstergesi değildir. Çünkü Nietzsche’ye göre insan bu gerçekliğin her aşamasında rol aldığı için zayıf durumlar bile değerlidir.

Özgürlük, Nietzsche için çok değerli bir kavramdır. Özgür olamayan ya da kendisini özgür hissetmeyen insanın yeryüzünde hiçbir anlamı yoktur. Özgürlük, verilen bir durum değil, kişinin kendi gücü ve çabasıyla elde ettiği bir olgudur: “Özgür olmayan insanın doğanın yüzkarası olup göksel ve yersel avuntudan hiç pay almayacağı; sonunda özgür olmak isteyen herkesin ancak kendi kendine özgür olabileceği ve özgürlüğün kimsenin kucağına gökten zembille iner gibi inmediği”⁴⁸⁷ sözleri Nietzsche’nin *Şen Bilim* adlı kitabında yer almaktadır. Varoluşçu filozoflara göre de insan özgürlüğünü kendisi elde etmektedir.

O, insan düşüncesini oluştururken herhangi bir dış güce dayanmamakta ve insanı yine kendisinden hareketle ifade etmeye çalışmaktadır. Varoluşçu akımının doğmasına öncülük ederek insanın toplum içinde farklı bir birey olarak ele alınmasını düşünmektedir. Egzistansiyalist filozoflar Nietzsche gibi insanın varoluşunu hiçbir dış güce bağlamadan salt kendisinden hareketle açıklamaya çalışırlar. Kişiyi oluşturan ilahi kaynaklar ya da çevresel faktörler değildir. İnsan kendi çabası, akli, eğitimi ve iradesi ile kendini dünya üzerinde konumlandırır. Onun varoluşunun mimarı yine kendisidir. Dolayısıyla Nietzsche insan düşüncesi ile varoluşçuluk akımına öncülük ederek insanın varlığını oluşturanın yine insan olduğu ortak görüşünü günümüze kadar taşımaktadır.

4.5.Türünü Devam Ettiren Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanlar, dünya üzerindeki bütün eylemlerini türlerini korumak ve devam ettirmek amacıyla yaparlar. Bunu Nietzsche şu şekilde ifade eder: “İnsanlara durup şöyle iyi ya da kötü yanlarıyla bir bakmak istesem onları daima tek bir ödevle ilgilenirken bulurum, tümünü ve özellikle teker teker hepsini: İnsan türünü korumak için iyi olanı yapmak.”⁴⁸⁸ İnsan kendi türünün kalıcılığı için en iyisini yapmaya

⁴⁸⁶Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 31.

⁴⁸⁷Nietzsche, *Şen Bilim*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011, s. 97.

⁴⁸⁸Nietzsche, *Şen Bilim*, s. 23.

çalışır. Mevcut durumda insana en büyük zarar yine başka bir insandan gelse de Nietzsche bunu sadece kişinin varlığının devamı için olduğunu ifade etmiştir.

Nietzsche’de insanda var olan bu türünü devam ettirme içgüdüsünün insanın özünde bulunduğu yine aynı eserde şöyle dile getirir: “Türlerini sevdikleri için değil elbette, yalnızca basit bir nedenden, içlerinde bu dürtüden daha eski, daha güçlü, daha ödün vermez, daha üstesinden gelinmez bir şey yok, çünkü bu dürtü türümüzün ve sürümüzün özünü oluşturuyor...”⁴⁸⁹ Bahsettiği dürtü, Nietzsche için insan hayatında en vazgeçilmez ve yeri başka şeyle doldurulamaz niteliktedir. Dolayısıyla insanın bu dürtü için yaşaması ve buna sahip çıkması Nietzsche’ye göre gayet doğaldır.

Filozof, insanın dünya üzerinde karşılaşabileceği her olayla baş edebilmesi için onun her konuda tedbirli olması gerektiğini düşünür: “İnsanlar arasında susuzluktan ölmek istemeyen, bütün bardaklardan içmeyi öğrenmelidir; insanlar arasında temiz kalmak isteyen, kirli suyla yıkanmayı dahi bilmelidir.”⁴⁹⁰ Kişi, hiçbir konuda tedbiri elden bırakmamalı ve her olumsuz olaydan da kendine mutlaka bir ders çıkarmalıdır. Kirli suyla yıkanmak, temizlenmek mümkün görünmese de insan ihtiyaç halinde onu kendi yararına kullanmasını bilmelidir. Çünkü insanın dünya üzerinde yaşaması ve bilincini yitirmeden yaşama katlanması zor bir durum olduğundan, her konuda dikkatli olması ve tedbiri elden bırakmaması gerekir.

Sonuç olarak insanın dünya üzerinde bulunma gayesi türünü devam ettirme düşüncesinden başka bir şey değildir. İnsan yeryüzüne ne kadar çok kendi türüne ait canlı bırakırsa, o kadar rahat ve huzurlu olur. Nietzsche’ye göre bu durum insanın en önemli amaçlarından biridir. Aynı zamanda bu süreçte pek çok problemle karşılaşan insan, bu sorunları çözme konusunda başarılı olmalı, hatta problemlerle karşılaşmadan önce bunun önlemini almalıdır. Kısaca Nietzsche’ye göre insanın türünü devam ettirme isteği, insanın içinde bulunan temel bir özdür ve bundan vazgeçmek mümkün değildir.

⁴⁸⁹Nietzsche, *Şen Bilim*, s. 23.

⁴⁹⁰Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 137.

5.Nietzsche'nin İnsan Sınıflandırması

5.1.Sürü İnsanı

Nietzsche'ye göre insan sınıflandırmaları arasında ilk sırada sürü insanı bulunur. Sürü insanı belli yığınlardan oluşan, ortak kültüre sahip, bir idareci tarafından yönetilen, başkalarının istekleri doğrultusunda eylemde bulunan, kendi olma becerisini kazanamamış kitlelerden oluşur. Bu grupta yer alan insanlar düşünmek, karar almak, bazı şeyler için mücadele etmek durumunda kalmazlar. Çünkü onların yerine kararlar alan başkaları bulunmaktadır. Onların yapması gereken tek şey alınan kararlara uymaktır. Nietzsche, sürü insanının insan sınıflandırmaları arasında en rahat olduğunu düşünür. Zira onların yeni bir ahlâk yaratmak, kendi kimliklerini göz önüne sermek gibi bir kaygıları yoktur. Yöneticinin emirlerine uyan sürü insanı çok güvenli ve huzurlu bir yaşama sahiptir.

İlk insandan itibaren yeryüzünde insan sürüleri, kalabalıkları da olmuştur. Sayıları az olan emredenlerle karşılaştırıldığında boyun eğenlerin sayısı her zaman çok olmuştur. Boyun eğmek, insanlar arasında en iyi ve uzun uygulanan bir eğitimidir. Her bir boyun eğme ihtiyacı insanda doğuştan vardır. İçses insana kısaca herhangi bir şeyi koşulsuz yapmalısın, der. Bu buyruk, insanlara dışarıdan verilen her şeyi sorgulamadan, karşı çıkmadan yapmayı öğütler. İşte bu durum Nietzsche'ye göre sürü içgüdüsünün ifade ediliş halidir.⁴⁹¹

Yönetenler için sürü insanı eşit bir toplumu oluşturur. En büyük korkuları, ahlâkın yeniden değerlendirilmesidir. Toplumda kuzu daha doğrusu koyun saygı kazanacaktır. Yönetenlerin kurallara aykırı davranması sonucunda ceza uygulamaları, sürü insanını korkuya itmektedir. Nietzsche'ye göre onun en temel içgüdüsü korkudur.⁴⁹² Korkunun temeli ise yönetenlerin toplum üzerinde uyguladığı baskı ve cezalandırma sistemleridir. Sürü insanının ahlâkını koruyan işte bu tutumdur. Korkunun kaynağı ortadan kaldırıldığı zaman var olan ahlâk da değerini yitirecektir: “Korkunun temeli olan tehlike tümüyle ortadan kaldırıldı, bu ahlâk da ortadan kaldırılmış oldu.”⁴⁹³

⁴⁹¹Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 110.

⁴⁹²Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 113.

⁴⁹³Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 114.

O, yeni bir ahlâkın ihtiyacına bütün gücüyle direnir: “İnatla, amansız bir biçimde söyler: Ben ahlâkın kendisiyim, benim dışımda başka hiçbir şey ahlâk değildir!”⁴⁹⁴ Sürü insanlarına uygulanan baskı, dünyada onlardan olmayanların ahlâksız olduğu yönündedir. Çünkü kendilerinin toplumda en iyi şeyi yaptıklarını düşünürler. Verilenle yetinip, yeni değerler peşinde koşma ihtiyacı hissetmezler.

Nietzsche, içinde bulunduğu toplumu Hristiyan ahlâkından hareketle açıklayarak düşüncelerini bu çerçevede temellendirdiği için sürü insanının oluşumunda da dinin izleri yer almaktadır. Sürü insanını hasta olarak görmeyen Nietzsche, başında rahipler, din adamları bulunduğu takdirde onların da hasta olabileceğini ifade etmiştir. Onun yöneten bir lidere, rehber ihtiyacı vardır. Bu görevi din adamları üstlendiği takdirde ortaya hastalıklı durum çıkmaktadır. Kendi deyimiyle “Kendi içinde sürü hayvanı hasta değildir, hatta paha biçilmezdir. Ama kendini yönetebilecek beceriye sahip olmadığı için bir çobana ihtiyacı vardır ki rahipler bunu anlar... İşte sürü hayvanı rahipler tarafından böyle hasta edilir.”⁴⁹⁵

Nietzsche’ye göre hangi tür insan varlığının yetiştirilmesi sorunu önemlidir. Bugüne kadar ne tür insan tipi istendi ve yetiştirildi, sorusu düşünür tarafından cevaplandırılmış ve değerli insanların geçmişte yer aldığı ifade edilmiştir. Fakat var edilme istenerek ortaya çıkmamış, tamamen tesadüf eseri oluşmuştur. İstenerek ve bilinçli şekilde var edilen hastalıklı, evcil, sürü insanı olmuştur. Filozofa göre burada en büyük sorumluluk Hristiyanlığa aittir.⁴⁹⁶

Kuçuradi’ye göre sürü insanından önce insanla ve insana dair bütün değerlendirmeler yapılmış ve değerler ortaya konmuştur. Onun yapacağı tek şey bütün bu değerlere uymak ve davranışlarını bu değer yargılarına göre ayarlamaktır.⁴⁹⁷ Bu durumda herhangi bir değer yaratmayla uğraşmayacağı için aslında onun işi kolaydır. Verili durumlara ayak uydurmak ve hayatını bu değerlere göre planlamak zorundadır.

Sürü insanı içinde bulunduğu moral durumda problem görmez. Onun için değer yargıları tartışma konusu bile olamaz, çünkü onları tartışmak o değerlerin

⁴⁹⁴Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 114.

⁴⁹⁵Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 203.

⁴⁹⁶Nietzsche, *Deccal*, s. 12.

⁴⁹⁷İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 27.; Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 110.

dışına çıkmak demektir. Dolayısıyla bu durum da moralsiz, değersiz olmaya yol açar. Sürü insanı bu ortamda özgür değildir. Onun, özgür olabileceği konusunda da herhangi bir fikri yoktur.⁴⁹⁸ Verili ahlâki değerlerin içinde yaşayıp kişinin bütün değerlendirmelerini de bu morale göre yapması toplumda bir kısırdöngü oluşturur. Sürekli aynı şeyler tekrarlanır ve aynı hükümler verilir. Böyle bir ortamın dışına çıkmak özgür ve cesur olmayı gerektirir ancak o özgür değildir. Bunun için de herhangi bir çabası yoktur.

Sürü insanına göre yalnızlık bir suçtur.⁴⁹⁹ Fehmi Baykan’a göre Nietzsche’nin sürü insanı, yaratılış itibarıyla zayıf, varlığını sürdürmek için başkalarına muhtaç, başlangıçta güçlü görünseler bile zamanla istenilen forma sokulup sürüye dâhil edilen insan varlığıdır.⁵⁰⁰ Yalnız kalmak demek verili değerlerin dışına çıkıp, kendin olmaya cesaret etmektir. Ancak bu değerlerin dışına çıkma cesareti gösterenler dışlanma tehlikesiyle karşılaşır ve toplumda istenmeyen olarak ilan edilirler. Bu yüzden sürü insanı yalnız kalmaya cesaret edemez. Yalnız olmak suçtur, çünkü toplumda yaptırımları vardır. Bu yaptırımlarla karşılaşmaktansa aynı düzende yaşamak onun açısından daha kabul edilebilir bir durumdur.

Sürü insanı hiçbir zaman özgür ve tek değildir. O, kendisi olamamıştır. Çoğunluk, rahat etsin ve tedirgin olmasın diye verili morale boyun eğercesine sığınır. Çünkü sıradan insanı en çok korkutan şey komşusunun kendisi hakkındaki düşünceleridir. Rahatına ve tembelliğine düşkün olmak, onu komşusundan korkmaya, sürüye uymaya ve kendisi olamamaya zorlar.⁵⁰¹ Başkalarının kendisi hakkındaki düşüncelerine aldırmayarak, kendisi olmaya çalışan insanlar sürü insanının dışına çıkma cesareti gösterirler. Ancak huzurunu bozmak ve başkalarını karşısına almak istemeyen sürü insanı için bu durum geçerli değildir.

Kuçuradi şöyle der: “Sürü insanı kendini yenemez: istediğinden başka bir şey isteyemez. Bir insandan, istediğinden başka bir şeyi istemesini beklemek, onun başka bir insan olmasını istemek, sürüden kopmasını istemek demektir.”⁵⁰² O, kendi içinde kendisine karşı bir mücadele vermektedir. Ancak hiçbir zaman kendisini

⁴⁹⁸ İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 27.

⁴⁹⁹ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 63.

⁵⁰⁰ Fehmi Baykan, *Nietzsche’nin Felsefesi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000, s. 96.

⁵⁰¹ İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 29.

⁵⁰² İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 28.

yenememiştir ve içindeki sürü psikolojisi galip gelmiştir. Kendisini yenmesi, sürüden ayrılması ve kendi olması anlamlarına gelmektedir. Ancak bu şekilde sürü insanı kendisini yenebilir. Kuçuradi'nin bu konu hakkındaki değerlendirmesi ise şu şekildedir:

Sürü insanı için güvenme iyidir: çünkü güvenmeme gerginlik yaratır, tedbir gerektirir; kuvvetlilere saygı göstermek iyidir: yoksa onlar düşman kesilir; hakikati sevmek iyidir: çünkü hakikat bir açıklamadır, kafayı yormak gerekmez; birlikte acı çekmek iyidir: çünkü bir şey için acı çekmek bağımsız bir görmeyi gerektirir; hoşgörülük iyidir: çünkü karşı tavır takınma insanın başına iş açabilir.⁵⁰³

Yukarıdaki alıntı onun içinde bulunduğu ruh halini anlatmaktadır. Güven, saygı, hakikat, birliktelik, hoşgörü gibi kavramlar sürü insanını o toplum içinde daha mutlu yapar. Toplumdan dışlanmamak ve kendini o ortamda daha huzurlu hissetmek için kalabalığa ayak uydurmak gerekir. Güvenen insan kendisini daha huzurlu hisseder. Onun kendinden büyüklere, yönetenlere saygı göstermesi gerekir. Birlikte acı çekmek, aynı olayda aynı üzüntüyü paylaşmak ve hoşgörülü olmak yine onun toplumda sorunlarla karşılaşmamak için takınması gereken tavırlardır.

Nietzsche, sürü insanını hor görenlere “insanları sürü olarak gören ve onlardan olabildiğince hızlı kaçanları, bir gün yakalayacak ve boynuzlarına takacaklardır”⁵⁰⁴ ifadesini kullanmıştır. Nietzsche onu küçük görmemektedir. Zira o bir gün kendisini aşip üst insana doğru yol almaya başladığında gerçeği görecektir. Bundan dolayı da o, sürü insanına kızsda da tamamen ona karşı değildir.⁵⁰⁵

Düşünüre göre “sürü insanının bütün kaygısı sürüce ayakta durmaktır: o tamamen pasiftir ve her türlü yaratıcılıktan yoksundur. Ona, kendi morali çerçevesi içinde, ya da bu moralin perdesi arkasında ne söylense, buna ‘evet’ der.”⁵⁰⁶ Evet demek bir tür olumlamaktır ve onu toplumda belli sınırlar içerisinde aktif kılar. Ancak sürü insanı bu sınırlar içinde kaldığından yaratıcılığını kullanamamaktadır.

Nietzsche der ki: “Sürü, bir türü korumaya çalışır ve kendisini her iki tarafta da savunur; arasından dejenere olup, çıkanlara (suçlular vs.) ve üstünden yükselenlere karşı. Sürünün eğilimi, durağanlık ve korumaya yönelik olup, içinde

⁵⁰³İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 33.

⁵⁰⁴Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca-2*, s. 101.

⁵⁰⁵Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca-2*, ss. 101-102.

⁵⁰⁶İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 32.

yaratıcı hiçbir şey yoktur.”⁵⁰⁷ O, türünü korumaya çalıştığı için farklı düşünen insanlara karşı tepki göstermektedir. Toplumda oluşan ani hareketlilik sürüde panik havası yaratmaktadır. Sürü, durağan olduğu için yeni şeyler üretememektedir

O, insanların belli kalıplar ve ahlâki değerler çerçevesinde yetiştirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İnsanların sürü insanı yapılmasını eleştirmektedir: “İnsanlaştırma isteği, arkasında belirli bir türde insanın, daha doğrusu belirli bir içgüdünün, yani sürü içgüdüsünün egemenlik kurmaya çalıştığı bir saçmalaktır. İnsan eşitliği: insanları gittikçe daha birbirine benzer yapma eğilimin arkasında gizlidir.”⁵⁰⁸ Nietzsche’ye göre insanların birbirinin aynısı yapmak tam bir saçmalaktır. Çünkü her insan doğası gereği çok farklı özelliklere sahiptir.

İnsan ile doğanın iç içe geçtiğini söyleyen düşünüre göre, insan doğadan izler taşımaktadır. İnsanları eşit duruma getirmek doğaya aykırıdır: “‘Doğal’ özelliklerle aslında ‘insani’ denen özellikler iç içe geçmiştir. En yüksek ve en asil güçleriyle insan, tamamıyla doğadır ve doğanın o gizemli çifte karakterini taşır. O korkunç ve insanlık dışı sayılan yetenekleri, belki de heyecanlar, eylemler ve eserleriyle bütün insanlığın yeşerebileceği tek verimli topraktır.”⁵⁰⁹ İnsan da doğa gibi zıt karakterlere sahiptir. Doğanın heyecanı, coşkusu, hırçınlığı, durgunluğu, öfkesi gibi durumları insana da yansımıştır. Dolayısıyla bu kadar çeşitli yapıyı içinde barındıran insan topluluğunu eşitlemek imkânsızdır.

Sonuç olarak Nietzsche’ye göre yığın bir sürü değildir. Sürü, o grubu ayakta tutan ve birbirine bağlayan ortak morallerin bulunduğu aile birlikleri, cemaatler, soy birlikleri, devletler, milletler ve her türlü gruplaşmalar olabilir. Sürüyü, sürü yapan sahip oldukları moraldir. Sürüdeki insanlar da hangi konumda olursa olsun bu morale uymak zorundadır.⁵¹⁰ Bu moralin dışına çıkmaya uğraşan ikinci insan tipi de özgür insandır. Düşünüre göre bu insan sınıflandırması şu şekildedir:

5.2.Özgür İnsan

Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş* adlı kitabında özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır: “Kendi kötün ile kendi iyini kendine sağlayabilir misin, kendi

⁵⁰⁷Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 205.

⁵⁰⁸Nietzsche, *Güç İstenci*, ss. 219-220.

⁵⁰⁹Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Gürsel Aytac (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009, s. 35.

⁵¹⁰İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 30.

istemini bir yasa olarak kendi üstüne asabilir misin? Kendi kendinin yargııcı olabilir misin ve kendi yasanın öç alıcısı?”⁵¹¹ Kendisi ahlâk yaratan, kendi normlarını yasa haline getiren ve yasalara uyulmaması halinde kendisini yargılayabilen insan özgürlüğü elde etmiş demektir. Bunun için öncelikle özgür insanın içinde bulunduğu toplumun ahlâkıyla yüzleşmesi ve onların geçerliliğini sorgulaması gerekir.

İonna Kuçuradi’ye göre “özgür insan moral dışı insandır. Özgür insan, içinde yetiştiği ve yaşadığı sürüden kopmuş, kendi yolunu arayan, insanla ilgili şeyleri, insanın her şeyini kendi gözleriyle görmek isteyen insandır.”⁵¹² O, içinde bulunduğu mevcut değerleri aşmaya, onlarla hesaplaşmaya başlamıştır artık. Toplumun ahlâkı ona yeterli gelmemeye başlamıştır. O, kendisiyle ilgili her şeyi öğrenmek istemiş ve bu uğurda kendi açtığı yolda yalnız yürümeye razı olmuştur. Şu şekilde özgürlüğü elde etmiştir: “Moralden kopar kopmaz, bütün moral değer yargılarının altüst olup olamayacağı sorusuyla karşılaşmış olan kişi, artık çağını yöneten ‘değerleri’ ve değerlendirmeleri tamamen bir yana itmiştir: özgür insan olmuştur.”⁵¹³

Nietzsche, özgür insanın özgürleşme yolundaki kırılma noktalarını şu şekilde ifade etmektedir:

*Özgür insanların en yüksek örneği, hep en yüksek direnişin kırıldığı yerde bulunmuş: Zorbalıktan beş adım uzaklaşmak kulluğun sakıncalı eşiğine yaklaşmaktır. İnsan, burada, zorbalığın arasında acımasız ve korkunç baskıları kovarsa, bu durum ruhsalimsel bir gerçektir, bu yetkinin ve buyruk altında bulundurmaının en yüksek aşamasına karşı çıkmaktır... Benim özgürlükten anladığım: İnsanın elinde olan ve olmayan, insanın istediği, insanın gücüyle ele geçirdiği...*⁵¹⁴

İnsan, zorbalıktan uzaklaşmaya başladığı anda ruhunun özgürce dolaşmaya başladığını hissetmektedir. İnsanın özgürleşme serüvenindeki ilk kırılma noktası kendine dayatılan değerleri eleştirmek, bu zorbalık halinden kurtulmaya çalışmaktır. Bundan sonraki aşamada insan, her şeyi kendi isteğiyle ve kendi istediği için yapacaktır. Kişi, kendi varoluşunu kendisi oluşturacaktır.

Nietzsche’ye göre özgür insan olmak için belli yaşantılardan geçmek gerekir: “Uçmak istiyorsunuz, ama uçmaya uçmakla başlayamazsınız. Size önce yürümesini

⁵¹¹Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 64.

⁵¹²İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 53.

⁵¹³İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 61.

⁵¹⁴Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, s. 99.

öğretmek zorundayım ve yürümeyi öğrenmenin ilk adımı, kendi kuralları olmayan insanın başkaları tarafından yönetilmek zorunda kalacağını anlamaktır. Başkalarının kurallarına uymak, insanın kendisini yönetmesinden çok, hem de çok daha kolaydır.”⁵¹⁵

Özgür insan olmak isteyen kişi, birkaç basamağı atlamak ve bunları göze almak durumundadır. Bazıları bu basamakların birinde kalır ve ilerleyemez. Bu şekilde değerler karşısında nasıl tavır alacağını bilmeyen pek çok “kopmuş insan” tipi ortaya çıkar. Mevcut ahlâki değerlerin dışına çıkaran ilk adım “büyük kopma”dır. Bu değerlerin ihtiyaçlara cevap vermediğini ve yetersiz kaldığını düşünen kişi bu büyük kopmanın sınırına gelmiştir. Buradan ikinci basamağa geçmeye çalışan insanlar genellikle zikzak çizerler. Zamanla mevcut değerlerin dışına çıkmayı düşünseler de geçemeyenler olabildiği gibi pek çoğu da bu basamakta kalır. Çünkü arkaya bakmadan yeni değerlerin peşinden gitmek zamanla acıya sebep olabilmektedir.⁵¹⁶

Bu kopma, hiç beklenmedik bir anda beklenmedik bir şekilde gerçekleşir ve kişi ne olduğunu bile anlayamaz. Çevresine olan aykırı tutumu, onu oradan uzaklaştırır ve her neresi olursa gitmek ister.⁵¹⁷ Bulunduğu ortam artık ona çekici gelmemeye başlar: “Burada yaşamaktansa ölmek daha iyidir onun için. Bu ‘burada’, onun o zamana kadar sevmiş olduğu her şeydir. ‘Buradan’ uzaklaşmak, arkasına bakmadan uzaklaşmak her ne pahasına olursa olsun bir değişiklik isteğidir bu.”⁵¹⁸

Değişim, farkındalıkla başlar. İlk fark etmemiz gereken şey yeterince düşünmememiz ve özgürce eyleyemememizdir. En büyük sorun, bizi sürüleştiren düşünce kalıplarına, ahlâki öğretilere, büyük zorbalıklara, aklımızı, ruhumuzu teslim etmemiz; bu sıcaklık ve güven içinde sürü insanı olarak yaşıyor oluşumuzdur. Sürünün bir parçasını olduğunu fark etmek değişimin en önemli ve hayati adımıdır. Bu fark ediş içimizdeki huzuru huzursuzluğa dönüştürmektedir. İnsan içinde sürüklenip gittiği bu varoluşa teslim olmakla; bunlara karşı durup yalnız kalmayı, anlaşılılmayı göze alarak, kendi ahlâkını, kendi varoluşunu, kendi benliğini kurmak arasında bir ikileme düşer. Bu sıcaklığa teslim olanlar bedelini sürü insanı olarak

⁵¹⁵Irvin D. Yalom, *Nietzsche Ağladığında*, s. 220.

⁵¹⁶İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, ss. 54-55.

⁵¹⁷İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 56.

⁵¹⁸İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 56.

kalmakla öderken, tek başınalığı göze alanlar Nietzsche'nin deyiimiyle özgür insan olma yolunda bir adım daha öne geçmiş olurlar.

Düşünüre göre özgür insanın en belirleyici özelliği bağlarından kurtulmuş olmaktır. Bu bağlar, kişinin içinde yaşadığı toplumun değer yargılarıdır. Bu değer yargıları toplumdaki insanlar tarafından da benimsenmiş ve içselleştirilmiştir. İnsanın kopma noktası, bu değerlerin anlamsız ve boş olduğunu öğrendiği andan itibaren başlamaktadır. Nietzsche, kişinin bağlarından kopmasını depreme benzetmektedir. Bu olay karşısında özgür ruh titreyip irkilmektedir. Ancak özgürlük yolundaki insanın ruhu bu durumun farkında olmamaktadır.⁵¹⁹

Nietzsche, deprem metaforu ile insanın kendi ayakları dışında kendini dünyada konumlandıran değer yargıların, ahlâkın, dinin, Tanrı düşüncesinin yıkılmasını ve kişinin bir nihilizm içine düşme şokunu anlatır. Bununla birlikte kişi kendi değerlerini sorgulama içerisine girer ve o değerlerden uzaklaşır. İnsan, sarsılarak yeni bir oluşumun içinde kendisini bulur. Oysaki bu şok hali insana kendi ayakları üzerinde durabilmenin olanaklarını verir. Bunlar, özgür insan olma yolundaki sancılardır.

Nietzsche'ye göre her insan, özgür insan olma potansiyelini kendi içinde taşımaktadır. Fakat bu çaba kişiyi hemen özgür yapmamaktadır. Özgür olma isteği, ilk etapta kişiyi özgürlüğün esiri yapacaktır. Ona göre kişinin bu isteği, onu uyanık ve bilinçli yaptığı gibi aynı zamanda onun ruhunu özgürlüğe susamış ve sürekli ilerleme eğiliminde olmasını da sağlayacaktır. Tam olarak bu insan özgür olmamakla beraber sadece özgürlük üzerine kafa yoran bir birey olacaktır.⁵²⁰

Nietzsche: "Eğer Tanrısız özgürlüğün coşkusunu ve büyümenin zevkini tatmak isteyen ender insanlardan biriyseniz, acıların en büyüğüne karşı kendinizi hazırlamalısınız. Bunlar bir araya gelirler ve asla birbirinden ayrı yaşanmazlar! Daha az acı istiyorsanız, stoacıların yaptığı gibi siz de beklentilerinizi küçültmeli ve en yüce zevkten vazgeçmelisiniz."⁵²¹ Tanrısız bir özgürlüğü göze alan insan, nihilizmin tek başınalığında ürpermeyi de göze almalıdır. Çünkü insan doğası gereği çok çaresiz ve yalnız kaldığı durumlarda sığınacağı bir Tanrı idesine ihtiyaç duyar. Özgür insan

⁵¹⁹Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca-1*, s. 14.

⁵²⁰Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, ss. 48-49.

⁵²¹Irvın D. Yalom, *Nietzsche Ağladığında*, ss. 222-223.

olma yolu insanı mutlu eden bir süreç değildir. Aksine çok sancılı ve acılı bir yoldur. Her insan bunu göze alamayacağından özgür insan olmak isteyen kişi de beklentisini düşürmeli ve Tanrısız bir yaşamı tümüyle göze almalıdır.

Düşünür özgürlük yolunda verilen mücadelenin tehlikeli bir durum olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

*Hiçbir kişiye bağlı olmadan: en sevilene bile her kişi bir zindandır ve bir köşe. Ana yurduna bağlı kalmadan: en fazla acı çeken ve en fazla yardıma muhtaç da olsa daha az zordur insanın zafer kazanmış anayurdunu gönülden çıkarması. Bir acıma duygusuna bağlanmadan: bu acıma arada bir azabı ve çaresizliğine, bir rastlantının bakmamıza izin verdiği yüksek bir insan için duyulsa bile götüren yüksek ve zengin ruhlar için tehlikeli olan konukseverlik gibi.*⁵²²

İnsanın özgürlük yolunda mücadele vermesi çok kolay bir durum değildir. Kişinin sevdiklerinden, milletinden, vatanından ayrı kalması; kendini tümüyle onlardan soyutlayıp hiç bilmediği bir konumda yapayalnız kalması, herkes tarafından göze alınan bir durum değildir. Nietzsche'ye göre kişinin sevdiğinin olması da onun için bir zindandır. Çünkü kişi kendisini sevdiğine adayacak ve onun mutlu olması için her şeyi göze alacaktır. Bu uğurda çoğu zaman kendisinden fedakârlık edecek ve kendisinden çok fazla tavizler verecektir. Dolayısıyla Nietzsche için sevilen kişi özgür insana özgürlük yolunda bir ayak bağıdır. Düşünüre göre insanın etrafında ne kadar ayak bağı varsa, kişi bunlardan kurtulmalıdır.

Nietzsche, insana sevdiklerinden, vatanından, ahlâki değerlerinden ayrılmasını salık veriyor. Ancak insan sosyal bir varlık olup, çevresiyle, sevdikleriyle, içinde bulunduğu toplumla uyumlu yaşamaya çalışır. Bu dengeli ve uyumlu yaşam sonucunda insan mutlu olur. Oysaki özgür insana giden yolda kişinin sevdiklerinden ayrılmayı göze alması kişiyi özgür yapmasının yanında aynı zamanda onu mutsuz da edecektir. Bu yüzden kişinin sahip olduğu her şeyle hesaplaşması ve ona göre bir yaşam istemesi daha makul olacaktır.

İnsan, kendisine verilmiş olan ahlâk kurallarına başkaldırarak özgürlüğün yolunu açmış olur. İnsan tektir ve bütüne aittir. Bütüne ait olan varlığı hiç kimse yargılayamaz ve ondan hesap soramaz.⁵²³ Toplum içinde yaşayan insanların ahlâki

⁵²²Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 55.

⁵²³Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında*, Yusuf Kaplan (çev.), İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011, s. 64.

değerleri aynı olduğundan orada yaşayan kişilerin tek tek değerlerinden söz etmek imkânsızdır. Orada bir bütünlük vardır. Bu bütünlüğü oluşturan pek çok unsur vardır: üzerinde yaşanan toprak parçası, inanç sistemi, ahlâki öğretiler, gelenek görenekler, kültür, vs. Bu bileşkeler içinde insan bir bütüne aittir ve onu kimse yargılayamaz. Çünkü tek bir insanı yargılamak demek bütün toplumu yargılamak demektir. Ortada bir suç unsuru varsa bu, bütüne aittir.

Ancak bütünlüğün içinde tek olmayı başarabilen, yukarıda sayılan bütün unsurlara sırtını çevirip kendi bütünlüğünü oluşturan unsurları kendi içinde yaratabilen insanlar da vardır. Bütüne ait olanlar yargılanamazken, tek başına olanlar yargılanabilmektedir. Yargılayanlar kendi değerlerinden hareketle bir hesap sorma işine girerler. Nietzsche'ye göre tek kalmayı göze alabilmiş özgür insanların yargılanmak dâhil pek çok şeyle karşılaşmayı göze alabilmeleri gerekmektedir.

Nietzsche şöyle der: “Hiç kimsenin artık (hiçbir şeyden, hiçbir şekilde) mesul olmaması, tezahür eden varlık türünün ilk neden'e kadar izinin sürülememesi, dünyanın ‘duyu organı’ ya da ‘ruh’ olarak bir birlik olmaması; işte bu, büyük özgürlükler yalnız başına yalnızca bu, masumiyetin yeniden onarılmasıdır...”⁵²⁴ Onun ilk neden ile anlatmaya çalıştığı şey Tanrı'dır. Varlıkların oluşumu Tanrı diye öne sürülen bir yaratıcıya dayanmamaktadır. Olayların oluşum nedeni O'na dayanmadığı sürece, insan kendi özgür iradesi yeni açıklamalar getirmeye çalışır. Büyük özgürlük de Tanrı'dan gelmeyen bir irade ile insanın evrene dair farklı açıklamalar getirmesidir.

Nietzsche'ye göre özgürlük kişinin, kendi sorumluluğuna ve iradesine sahip olma çabasıdır. Özgürlük, aynı zamanda insanların hayata karşı daha fazla kayıtsız kalma ve hayatı önemsememe halidir. Kişinin kendi inandığı değerlerin peşinden gitmesi ve kendini feda etmeye hazır olması yine özgürlüktür. O, başkaları tarafından vaat edilen mutlulukları reddeder. Yani o, bir savaşçıdır.⁵²⁵ Hayatı ciddiye almamak, hayatı önemsememek özgür insanların bir özelliğidir. O, kendi mutluluğunu kendisi elde eder. Dışarıdan hazır verilen mutluluğu almaz. Pek çok acıyla savaşarak kendi mutluluk ideallerini kendisi oluşturur.

⁵²⁴Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, s. 64.

⁵²⁵Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, ss. 127-128.

Özgür insan bir kişiye, dine, morale, vatana, erdeme, millete kısaca hiçbir şeye bağlı olmayandır. Kişi, en sevilen bile olsa onun için bir hapisanedir, köşedir.⁵²⁶ Düşünre göre kişinin herhangi bir şeye karşı aidiyetlik hissetmesi, onu sınırlandıran bir durumdur. Özgür insan ait olduğu hapisanelerden kaçmalı ve aidiyetini kendi içinde kendisi için oluşturmalıdır. Başka şeylere bağlı olma hali kişiyi benliğinden uzaklaştırır, istemediğı, sevmediğı şeyleri yapmak zorunda bırakır. Oysa özgür insan bütün eylemlerinde salt kendisi için eyleyeceğinden onun böyle bir sorumluluğı yoktur.

Kuçuradi der ki: “Özgür insan birçok ‘erdem’leri olsun istemez; bir tek ‘erdem’i ister ve kendi ‘erdem’ini sever; kendi ‘erdem’i için yaşar. Bu böyle olunca, birçok ‘erdem’leri olmasını nasıl isteyebilir? Bir insanın ‘erdem’i o insanın işi; kendi ‘kaderi’, yalnız onun olan kendi işidir. Bir insanın bir erdemi olması, o insanın kendi kendisi olması demektir.”⁵²⁷ Dolayısıyla özgür insan kimseye benzemez ve sadece kendisi olmayı ister. Özgür olmayı dileyen insan, kendi erdemini kendisi oluşturur ve o erdemin dünyada tek olduğunu bilir. Çünkü sahibinden izler taşır ve sahibinin dünyayı algılama gücünden hareketle şekillenmiştir. Dünyada ne kadar çok özgür insan varsa o kadar da erdem vardır ve her biri de birbirinden çok farklıdır.

Özgür insan, neden ve hangi şeyden özgür olmak istediğini sormaz; neden ve ne için özgür olmak istediğini sorar. Buna verdiği cevapla kendi yolunu bulur.⁵²⁸ Nietzsche’ye göre insan özgür olmaya karar vermeden önce iki soruya cevap vermelidir. Bunlar neden ve ne için sorularıdır. İnsan özgür olmayı hangi sebepten dolayı istemektedir? Bu soruya verilen cevapla insan kendi ilerleyeceği yolu belirleyecektir.

Nietzsche özgür insanı, ulaşılabilir bir nihai nokta olarak görmekten ziyade onu bir geçiş aşaması olarak kabul etmektedir. O, üst insana ulaşmada bir köprü görevi görmektedir. Kişi bu uğurda kendini feda edebilmelidir. Düşünre göre “insanın büyük yanı; amaç değil, bir köprü olmasıdır. İnsanın sevilecek yanı; bir karşıya geçiş ve batış olmasıdır.”⁵²⁹

⁵²⁶İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 63.

⁵²⁷İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 64.

⁵²⁸İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 65.

⁵²⁹Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 15.

Özgür insan, yalnız kalmaktan korkmayan ve yalnız kalabilen insandır. O, ancak kendi gibileriyle iletişim kurabilir. Herkesle sohbet etmez, her şeye kuşkuyla bakar. Ve yine o, kendi duygularına hâkim olmuş, kendi kendisini eğitmiş ve kendini avucuna alabilmiş insandır. Kendisi yeni değerler oluşturmamayan özgür insan, zamanının ve çevresinin moda olan erdemlerini elekten geçirir ve bunlara yeni anlamlar yükler. Daha sonra onları, özgür insanın erdemleri, özellikleri yapar.⁵³⁰ O, toplumda sürüden daha önde olduğu için kendi konumunun altındaki insanlarla iletişim kurmakta zorlanır. Çünkü dünyayı algılama tarzları ve hayata kattıkları anlam çok farklıdır. Dolayısıyla onlar ancak kendi gibileriyle iletişim kurabilirler. Kendisini çok iyi tanıyan, kendisini her şekilde yönlendirebilen, mevcut potansiyelini tam kapasite kullanan, gerekli eğitime sahip olan özgür insan toplumda yalnız kalma ya da dışlanma korkusu yaşamaz.

Nietzsche'ye göre o, sürünün içinden çıkar ve sürünün içinde var olur. Sürünün içine doğan insan, gerçekliği öncelikle sürünün gözleriyle görür daha sonra dünyaya kendi gözleriyle bakarak içinde bulunduğu durumun dışına çıkar.⁵³¹ Sürü insanı olmadan, sürü insanının gözünden dünyayı algılamadan özgür insan aşamasına geçmek zordur. İnsan önce kalabalığın gözü ile gerçekliği görür ve daha sonra kendisinin gerçekliği bu şekilde algılamasından rahatsız olur. Sürünün içinden yavaş yavaş sıyrılmaya, kendi değerlerini oluşturmaya başlar.

Nietzsche'nin özgür insan modeli Roma ve Venedik'te aristokrat topluluklarda gözlenmiştir. Nietzsche'nin özgürlük anlayışı ile orada yaşayan aristokratların özgürlük anlayışı birbirine paraleldir: "Büyük insanların yetiştirildiği 'sera'lar, şimdiye kadar yetiştirilen en güçlü insanlar olan Roma ve Venedik'teki aristokrat topluluklar, özgürlüğü, tam da benim anladığım anlamda anlamışlardır: Sahip olunabilecek ve sahip olunamayacak bir şey, istenen/arzulanan bir şey, ya da fethedilerek kazanılan bir şey olarak..."⁵³²

Sonuç olarak özgür insan sürü insanından bir derecede üstte bulunan, kendi ahlâkını kendisi oluşturan, toplumda her şeye karşı mesafeli yaklaşan, yalnız kalma sonucu karşılaşacağı zorluklarla baş edebilen güçlü bir kişidir. Ancak Nietzsche'nin

⁵³⁰İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, ss. 66-67.

⁵³¹Burak Sayın, "Nietzsche'nin Yaşama 'Evet' Sartre'ın Öze 'Hayır' Diyen İnsanı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5/1, 2013, 121.

⁵³²Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında*, s. 129.

özgür insanı, insanın gerçek doğasına aykırı özellikler içermektedir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve çevresindekilerle iletişim kurmak zorundadır. Özgür insan bunları bilinçli bir şekilde reddedeceği için kendi doğasına aykırı eyleyecektir. İnsan hem kendisini güvende hissedecek bir toplumda yaşamalı hem de kendi içinde dünyaya dair eleştiriler yapmalıdır. Bu şekilde kişi hem yalnız kalmaz hem de özgürlükten vazgeçmez. Uç noktalarda yaşamak insanı dünyada mutsuz edebileceğinden insan hayatında her zaman bir denge kurmalıdır.

5.3.Üstinsan

Nietzsche, üstinsandan, ahlâkı kendisinin altında hisseden insan olarak söz eder. Nasıl ki insan hayvanın üstünde yer alıyorsa, üstinsan da Nietzsche'ye göre sadece ahlâki öğütler veren insanla karşılaştırıldığında, ahlâksız değil ama ahlâkın dışında, ahlâkın ötesinde yer alır. Hayatı ve güçlülük iradesini evcilleştiren bir ahlâkın Nietzsche'nin tabiriyle hasta ettiği bir canlı olarak kendi kendisinin sonuna geldiği insan, aşılması gereken, aşılmak zorunda olan bir varlıktır. Nitekim Zerdüş şöyle der:

*Ben size üstinsanı öğretiyorum. İnsan aşılması gereken bir şeydir. Onu aşmak için ne yaptınız? Şimdiye değin bütün canlılar kendilerinden üstün bir şey yarattılar. Ve siz bu büyük akışta geri çekilen sular gibi olmak ve insanı aşmak yerine hayvana geri dönmek mi istiyorsunuz? Maymun insan için nedir? Bir kakhaha ya da acı veren bir utanç. İşte insan da üstün insan için böyle olmalıdır: bir kakhaha ve acı veren bir utanç.*⁵³³

Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğünde üstinsanı şu şekilde tanımlamıştır:

*Geleneksel ahlâkı köle ahlâkı olarak görüp değerlendiren, eşitlik kavramlarına karşı çıkıp, ahlâki değerlerin son çözümlemede insanın gerçek doğasına, insandaki güçlü olma isteğine dayanması gerektiğini öne süren Alman düşünürü Friedrich Nietzsche'nin öngördüğü insanlık düzeyi; insanın evriminin bundan sonraki aşamasında ortaya çıkacak bir insan tipi olarak, değerleri gözden geçirme, yeni baştan yaratma ve güçlü olma isteğini hayata geçirme cesaretinde olan insan için kullanılan*⁵³⁴*deyim.*

Üstinsan kendisini aşan, kendisinin üzerinde olan bir varlıktır. O, verilmiş bir ahlâkın tarihsel insanını aşacak bir konuma sahiptir. Kendi sınırlarını çok iyi bilip yeni sınırlar çizen, başkalarını yönlendiren insandır. İnsan, evrim geçirerek bugüne

⁵³³Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, Akın Etan (çev.), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, ss. 82-83.

⁵³⁴Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1681.

geldiği hayvanın doğasına dönmek yerine kendi üzerinde her anlamda kendini aşan üstinsana dönüşmelidir. Örnekleri Nietzsche'nin Avrupa geleneğinde belirlediği Sezar, Goethe, Napolyon gibi kişilerdir. O, hayvansal doğanın egemenliğine almış, tutkuların kaosunu düzene sokmuş, içgüdülerini yüceltmış ve kendi karakterine biçim vermiş olan insandır.⁵³⁵ Bu örnekte verilen isimler Avrupa'da büyük etki uyandırmış ve toplumları peşlerinden sürüklemişlerdir. Kendilerinin üzerinde karakterlerine yön vermişlerdir.

Nietzsche için söz konusu olan, şimdiye değin kendi amacını bu dünyada ya da öte dünyada gören insanın aşılmasıdır. Bu dünya ile öte dünyanın ötesi; asıl anlamda üstinsanın gerçekleştiği yer işte budur.⁵³⁶ İnsan, hayvanla üst insan arasında sıkışmış, gergin bir ip üzerinde durmaktadır. Bu arada kalma hali tehlikeli, ürpertici ve korkutucudur. Onun en önemli özelliği, bir amaç değil bir köprü oluşudur. İnsana dair sevebilecek şey onun batış ve geçiş sürecinde olmasıdır.⁵³⁷ Kişi ister bu dünyada isterse öte dünyada kendisine bir hedef belirlesin onun asıl yapması gereken şey üstinsana vardığı, kendisinin üzerine çıktığı yere ulaşmaktır. Kişinin kendisini aşması reflektif bir düşünme yöntemiyle, hem kendisini hem de içinde bulunduğu değerleri eleştirerek yeni değerler yaratmasıyla gerçekleşir.

Nietzsche için asıl önemli olanı Zerdüşt şöyle dile getirir: “Benim için ilk önce gelen ve biricik olan; insan değil, en yakın olan, en yoksul olan, en çok acı çeken, en iyi olan değil, üstinsandır.” Böylesine kesin bir önermeyle Nietzsche kimleri ve neleri karşısına aldığı bilincindedir. Bu önermeyle düşünür insanın ne Tanrı ne de insan uğruna Tanrı'da ya da insanda durup kalmaması, duraklamaması gerektiğini belirtmek ister.⁵³⁸ İnsan varlığı sürekli ilerlemeli ve geçmişe takılıp kalmamalıdır. Her geçen gün kendisine yeni şeyler eklemeli ve kendisinin üzerinde farklı bir şey olmalıdır: “İnsanın amacı, daha fazla insan olmak değil, insandan daha fazla olmaktır.”⁵³⁹

⁵³⁵Vattimo Gianni, *Nietzsche İle Diyalog Denemeler 1961-2000*, Durdu Kundakçı (çev.), Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 116.; Metin Coşar, *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, s. 6.

⁵³⁶Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, s. 91.

⁵³⁷Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 13.

⁵³⁸Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, s. 94.

⁵³⁹Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, s. 95.

İnsandan daha fazla olmak deyimiyle, kişinin yeni özellikler keşfetmesi, kendisini yeniden biçimlendirmesi ve bunları yaparken de özgür olması gerektiği anlaşılır. Özgürce kendisini ve Tanrı'yı aşan ve bunun üzerinde başka bir varlık olan insan, üstinsandır. Diğer insanlar da üstinsanların koyduğu kurallara göre hayatlarını sürdürürler. Çünkü onlar önderdir ve diğerleri tarafından da sürekli takip edilmektedir.

Nietzsche'nin bengi dönüş kavramına göre her insanın yaşamı baştan sona belirlidir. İnsan yaşamını bu bütünlüğü içinde kavratsa özgürlüğe ulaşır. Bunu da ancak üstinsan yapabilir.⁵⁴⁰ Üstinsan, gelecekle ilgili bir temenni olduğu kadar aynı zamanda bir amaçtır da.⁵⁴¹ Kişinin amacı üstinsana ulaşabilmektir: "İnsan aşılması gereken bir şeydir... O, üstinsan ile hayvan arasında gerilmiş bir iptir."⁵⁴² Nietzsche'ye göre kişi, tam olarak kendini keşfedememiş, neliğinin farkına varamamıştır. İnsan arada kalmış ve hangi yöne doğru gideceğini kestiremeyen, üstinsan ile hayvan arasında sıkışmış bir varlıktır. İnsan potansiyelini tam olarak kullanamazsa hayvana doğru evrilir, potansiyelini tam olarak kullanıp yeni değerlerle varlık sahnesine çıkarsa üstinsana doğru yol alır. Dolayısıyla arada kalmış olan kişi, kendisinin farkına varmalı ve gideceği yolu iyi seçmelidir.

Üstinsana giden yolda, insan ulaşılması gereken bir amaç değil, bir köprüdür.⁵⁴³ Nietzsche'ye göre insan, canlıların ulaşması gereken en üst mertebe değildir. Mevlana'ya göre insan eşref-i mahlûkattır yani yaratılmış varlıkların en şerefliisidir, en üstünüdür. Oysa Nietzsche'ye göre insan son amaç olmayıp üstinsana giden yolda bir köprü görevi görmektedir. İnsanı bir araç olarak gören düşünür için üstinsan, insanların bir adım önünde olmasından ve yeni değerler yaratmasından dolayı daha değerlidir.

Üstinsan, çok huzurlu, sakin ve dengeli bir yapıya sahip değildir. Onun içinde kopmayı bekleyen fırtınalar bulunmaktadır. O, toplumun ahlâkıyla yüzleşen, değerleriyle hesaplaşan, Tanrı'yı karşısına alan bir tavırla huzursuz ve hırçın bir karaktere sahiptir: "Üstinsan... Onun içindeki kaosu kim örgütledi, karakterine kim biçim verdi ve onu yaratıcı kıldı? İçindeki dehşetin farkında olup hayatı gücenmeden

⁵⁴⁰Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 83.

⁵⁴¹Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1682.

⁵⁴²Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 23.

⁵⁴³Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 189.

yaşıyor.”⁵⁴⁴ Aynı zamanda üstinsan, içindeki bunalıma rağmen hayata küsmeden, isyan etmeden kendisine yeni bir çıkış yolu bularak yaşamına devam etmektedir.

Hayatında tam anlamıyla mutlu olan, toplumda sorunlar görmeyen, kurallara bağlı olan insan daha sakin ve huzurlu bir yaşam sürer. Bu ortalama insan, değerleri yeniden değerlendirme sürecine girmediğinden başkaları tarafından rahatlıkla yönlendirilen ancak Nietzsche tarafından pek onaylanmayan bir duruşa sahiptir. Oysa Nietzsche’nin bir amaç olarak gördüğü üstinsan, ortalama insanın çok daha ilerisindedir. O, içindeki fırtınalarla boğuşan, değerlerin değersizliğine rağmen kendine insanlık dünyasında yeni bir yer edinmeye çalışan örnek kişiliktir.

Düşünüre göre üstinsanın varlığı Tanrı’nın ölümüne bağlıdır.⁵⁴⁵ Der ki: “Öldü bütün Tanrılar. Üstinsanın yaşamasını istiyoruz artık.”⁵⁴⁶ Tanrı’nın varlığını kabul eden bir insanın üstinsan olması zor bir durumdur. Çünkü Tanrı’yı yaratıcı olarak gören kişi toplumda var olan dini kabul eder, değerleri sorgulama içerisine girmez. Zira O’ndan gelen normları, değerleri sorgulamak hatta eleştirmek yaratıcı tarafından kabul edilen bir durum değildir. Bu durum, dinlerin ve yaratıcının kutsallığına zarar vermektedir. Ancak üstinsan bu konuda daha cesurdur ve kendi konumunun varlığının Tanrı’nın ölümüne bağlı olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla onun için Tanrı ve Tanrı tarafından gönderilen dinler, vahiyler, değerler, ahlâki normlar yoktur. Üstinsan kendi Tanrısını kendi içinde yaratmaktadır. O, bütün değerlere yeniden biçim vermektedir.

Üstinsan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: “Tanrı bir sanıdır: ama ben sizin sanınız, yaratıcı isteminizden öte geçsin istemem. Siz bir Tanrı yaratabilir misiniz? –Öyleyse bana hiçbir Tanrının sözünü etmeyin! Oysa üstinsanı pek güzel yaratabilirsiniz.”⁵⁴⁷ Nietzsche, Tanrı’nın insan tarafından yaratılan bir hayal ürünü olduğunu ve onun varlığının insanın bilincine bağlı olduğunu düşünmektedir. İnsanlar, Tanrı’ya var olduğu için inanmamaktadırlar. Kendilerinin inanma ihtiyacı olduğu için bir Tanrı yaratmaktadırlar. Nietzsche, insanların yarattığı Tanrı’yı çok inandırıcı bulmamakta, duyusal dünyada algılanamadığı için onun varlığını inkâr etmektedir. Ona göre insanlar, duyusal dünyada algılanabilen bir

⁵⁴⁴Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 39.

⁵⁴⁵Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1682.

⁵⁴⁶Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 78.

⁵⁴⁷Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 84.

Tanrı yaratamaz iken üstinsanı kolaylıkla yaratabilirler. Çünkü üstinsan potansiyelini kişi kendi içinde taşımakta ve onu kolaylıkla yaratabilmekte, onun varlığını mümkün kılabilir.

Nietzsche, üstinsanı büyük insan olarak nitelendirir ve özelliklerini şöyle sıralar:

Büyük İnsan... Daha soğuktur, daha serttir, daha az tereddüt eder ve 'görüş belirtme' korkusu yoktur; saygıya ve 'saygınlığa' eşlik eden erdemlerden ve bir bütün olarak 'sürü erdeminden' yoksundur. Liderlik edemezse, tek başına gider... Kendisiyle iletişim kurulmasının zor olduğunu bilir. Bilinir olmayı sevmez... Kendisiyle konuşmadığında, bir maske takar. İçinde, öveceklerin veya suçlayacakların ulaşamayacağı bir yalnızlık vardır.⁵⁴⁸

Sürü insanı, başkalarının saygınlığını kazanmak ve toplumdan dışlanmamak, yalnız kalmamak için aykırı eylemlerde bulunmaz. Herkesle iyi geçinir, başkalarının gözünde saygın bir yer edinmeyi her şeyden üstün görür ve bu uğurda kendi isteklerinden vazgeçer. Oysa üstinsan yani büyük insan yürüdüğü yolda yalnız kalmak pahasına da olsa kendi isteklerini ve değerlerini her şeyden önde görür. Yalnız kalmayı göze alarak kendi açtığı yolda cesurca yürür.

Düşünür der ki: “Gönülleriniz büyük olana öylesine yabancı ki, iyiliğiyle size korkunç gelecektir üstinsan! Siz ey bilgeler, ey bilen kişiler, üstinsanın çırılçıplak yıkandığı o bilgeliğin yanan güneşini görseniz, kaçarsınız siz!”⁵⁴⁹ Nietzsche’ye göre üstinsanın yüceliği ve derinliği karşısında insanlar, büyük şaşkınlık yaşamaktadır. Çünkü insandaki bilgelik ve öğrenme arzusu, toplumun değerleri ve bireyleri tarafından kuşatıldığı için sınırlıdır. İnsan, yeni bilgiler edinme peşinde koşmaz. Bilgiler, toplumun yönlendiricileri tarafından bireylere sunulmaktadır. Oysaki üstinsan, bu konuda ortalama bir insandan çok daha farklı bir öneme sahiptir. O, kimseden hazır bilgi almaz. Kendi bilgisi ve öğrenme isteği ile bilgiyi kendisi elde eder. Diğer insanlardan çok daha bilgilidir ve bu yönüyle toplumda hemen göze çarpmaktadır. Üstinsanın bilgeliği diğer insanların ne kadar bilgisiz olduğunu ispatlamaktadır. Maymun nasıl ki insanın gözünde farklı bir değere sahipse, üstinsan da insanın gözünde aynı değere sahiptir: “Maymun, insan için nedir? Gülünecek bir

⁵⁴⁸Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 48.

⁵⁴⁹Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 138.

canlı mı, yoksa utanç mı? Üstinsan için de insan, öyle olacaktır: gülünecek bir canlı veya acıklı bir utanç...⁵⁵⁰

Üstinsan yeryüzünün anlamıdır. O, bozulmadan kalabilme özelliğiyle ayrıcalığa sahiptir: “Evet, kirli bir ırmaktır insan. Kirli bir ırmağı içine alması ve bozulmadan kalması için deniz olmalı kişi. Bakın, size üstinsanı öğretiyorum: o, işte bu denizdir, onda batabilir sizin büyük hor görmeniz.”⁵⁵¹ İnsan bütün kötülükleri içinde barındıran bulanık bir su gibidir. Onun kirlerden arınması ve kendini temizlemesi için deniz olması gerekir. Zira deniz, dalgalarla sürekli kendisini arındırmaktadır. Üstinsan da deniz gibi uçsuz bucaksızdır. İnsan, üstinsanla karşılaştığı zaman o engin denizde kaybolabilir ve ondaki berraklık karşısında şaşkınlık yaşayabilir. Bu şaşkınlık karşısında onun konumuna erişmek isteyip de erişemeyen kişiler, onu hor görebilirler. Hatta Nietzsche’ye göre üstinsan, toplumda şeytan diye nitelendirilir: “Siz ey, gördüğüm en yüksek kişiler! İşte sizinle ilgili kuşku, işte bıyık altından gülüşüm: siz, korkarım, şeytan diyeceksiniz benim Üstinsanıma!”⁵⁵²

Zira “insan türünün amacı olan üstinsanın, Nietzsche’deki simgesi *Zerdüşt*’tür. Zerdüşt, geçmekte olan ‘iyi’ ile ‘kötü’nün ötesindedir. Üstün bir yaşamının sözcüsüdür. En çok dünyaya bağlıdır, bu dünyadaki ‘efendice’ bir yaşayışa bütün varlığıyla ‘evet’ der.”⁵⁵³ Zerdüşt, iyi ile kötünün yani bütün ahlâki değerlerin ötesinde yer alan, öte dünya inancı olmayıp tek gerçek yaşantının bu dünya olduğunu düşünen bir varlıktır. İnsanlara öteki dünya için yaşamaları gerektiğini öğütleyenlerin tersine o, bu dünya için yaşamaları gerektiğini ve ölümden sonra herhangi bir yaşamın olamayacağını, bunun safsatadan ibaret olduğunu söylemektedir. Nietzsche’nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı kitabındaki Zerdüşt, toplumların önünde giden ve onlara tavsiyelerde bulunan bir varlıktır. Dolayısıyla Zerdüşt’ün üstinsana karşılık geldiğini düşünmek çok yanlış olmamaktadır.

Bu bağlamda Nietzsche’nin üstinsan düşüncesi, onun insan sınıflamasında en üst konuma sahip, kendisini aşmış, ayrıcalıklı kişiye tekabül etmektedir. Hem

⁵⁵⁰Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 63.

⁵⁵¹Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 20.

⁵⁵²Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 139.

⁵⁵³Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, Adana: Karahan Kitabevi, 2010, s. 150.; Paul Strathern, *Doksan Dakikada Nietzsche*, s. 76.

Tanrı'nın hem de kendisinin üzerindedir. Tanrı'yı öldürüp kendi içinde bir Tanrı yaratan, her yönüyle kendi varlığını aşan, kendi özelliklerinin çok daha üzerinde yer alan üstinsan, özel bir yere sahiptir. Bu şekilde kendisini gerçekleştiren, özelliklerinin, yeteneklerinin farkında olan ve yapabileceklerinden daha çok şey yapan üstinsanlar aynı zamanda toplumda öncüdürler. Nietzsche'ye göre toplumda üstinsanların sayısı arttıkça o toplum daha yaşanılır ve anlamlı bir hale gelecektir. O, üstinsan tanımından hareketle yaşadığı döneme ait örnekler vermektedir. Onun örnekleri, sanatta, siyasette ve başka alanlarda toplumlara öncülük etmiş bireylerdir.

Nietzsche, bir Tanrı eleştirisi yaparak üstinsanın aynı zamanda Tanrı olduğunu söylemesiyle kendisinin bir üstinsan olduğunu iddia etmektedir.⁵⁵⁴ Tanrı'yı tümüyle reddeden, herhangi bir değere sahip çıkmayan, kendi değerlerini kendi gücünden alan ve kendinden sonraki nesilleri etkileyen Nietzsche'nin üstinsan olması haksız bir düşünce değildir. Zira kendisinin vermiş olduğu üstinsan tanımına kendisi de uymaktadır.

Ona göre üstinsan eğilip bükülmeyecek derecede güçlü ve katı olan, geleneksel değerleri reddedip, bulamadığı düzeni kendi kurmaya çalışan kişidir. Dolayısıyla Büyük İskender, Sezar, Napolyon, Leonardo ve Michelangelo Nietzsche'nin üstinsan örnekleridir. Üstinsanı önemli kılan yaratıcılık özelliği onun ifade ettiği şekliyle sanatsal bir yaratmadır.⁵⁵⁵ Düşünürün üstinsan olarak verdiği örnekler topluma mal olmuş, yeni toplumlar yaratmış, geleneksel değerlerin üstüne çıkmış, başarılı kişilerdir. Onlar gerek siyasi gerekse sanatsal kimlikleriyle toplumda öne çıkmış, isimleri ölümlemlerinden sonra bile başkaları tarafından duyulmuş ve örnek alınmış bir yapıdadırlar. Aynı şekilde “neşesizlik de bir tembelliktir, sözünü söylemiş olan ve başyapıtı *Faust*'u tam altmış yılda yazan Goethe, Nietzsche için ‘üst insan’ gibi bir şeydir.”⁵⁵⁶ Nietzsche, Goethe için şunları söyler: “Goethe, yalnızca Almanya için değil, tüm Avrupa için bir ara olay, nafi bir güzellik olmuştu... Goethe, derin saygı duyduğum son Alman'dır.”⁵⁵⁷

Üstinsanın ne olduğunu ele aldıktan sonra günümüzde o özelliklere sahip insanların var olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Nietzsche'nin ölümünden sonra da

⁵⁵⁴Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 41.

⁵⁵⁵Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1682.

⁵⁵⁶Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 161.

⁵⁵⁷Friedrich Nietzsche, *Putların Batışı*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2005, s. 105.

onun eserlerinde bahsettiği üstinsan örnekleri yaşamıştır. Zira sürü ahlâkını herkesin benimsediğini ya da herkesin bir başkasının isteğine göre yaşadığını söylemek imkânsızdır. Düşünürün tanımına uygun pek çok insan yaşamıştır ve yaşamaya da devam edecektir.

6.Nietzsche'nin Kadın Algısı

Nietzsche'nin insan anlayışında kadınlar ayrı bir kategoride yer alır. Onun kadınlar hakkındaki görüşleri pek çok kesim tarafından eleştirilmeye açıktır. Kitaplarının çoğunda kadınlara ilişkin olumsuz görüşler yer almaktadır. Onun kadınlara ilişkin olumsuz görüşlerinin psikososyal temellerini öğrenmeden görüşlerini anlamak eksik kalmaktadır. Çocukluğunda kadınlarla birlikte geçirdiği yıllar filozofun kadınlara bakışını derinden etkilemektedir.

Nietzsche, çocuk yaşta babasını kaybetmiştir. Bundan sonraki hayatını ise annesi, büyükannesi, teyzesi ve kendisinden iki yaş küçük kız kardeşi Elizabeth ile geçirmiştir. Beş yaşındayken babasını kaybettiği için özdenetim, uysallık, diğerkâmlık gibi ahlâki değerleri, Hristiyanlık dininin katı bir eğitimini benimseyen kadınların eline düşmüştür. Bu durum Nietzsche'nin kişiliğinde katlanılması çok zor bir durumdur.⁵⁵⁸ Küçük yaşta kadınların arasında yaşamak zorunda kalan Nietzsche için bu durum, onu ilerde karşı çıkacağı değerlerin arasında yaşamaya mecbur bırakmış ve bu değerleri öğreten kadınlardan dolayı genelleyici bir tutumla bütün kadınlara karşı da olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur.

Bir erkek çocuğun küçüklüğünde babasıyla ya da amca, dayı gibi yakın akrabalarla iletişim kurması ve onlarla zaman geçirmesi önemlidir. Erkeğin kendi cinsiyetini tanınması, toplumda kendi cinsiyetine dair özellikleri öğrenmesi sağlıklı bir gelişim açısından gereklidir. Nietzsche bütün bunlardan mahrum bırakılmış ve beş kadının arasında büyümüştür. Kendi cinsiyetinden ziyade karşı cinsin özelliklerini öğrenmiş ve bu kadınların katı bir eğitimi benimsemesi onun kişiliğinin gelişimi açısından oldukça zedeleyici olmuştur. Çünkü çevresindeki kadınlar tarafından verilen değerler eğitime, büyüdüğü zaman şiddetle karşı çıkacaktır. Nietzsche'nin kadınlara ilişkin olumsuz yargıları, olumlu yargılarından daha fazladır. O, kadınları övmek yerine yermeyi tercih etmektedir.

⁵⁵⁸Laurence Gane-Piero, *Nietzsche*, s. 46.

Öte taraftan çok nadir de olsa bazı yazılarında kadınlara ilişkin methiyeler sunar. Bunlardan bazıları şunlardır: “Kadınların aklı vardır; erkeklerinse karakteri ve tutkusu. Bir kadındaki aptallık kadınsı bir şey değildir. Hamilelikten daha kutsal bir hal var mıdır? Erkeklerin kendilerini aşağılama hastalığının en kesin çaresi anlayışlı bir kadına âşık olmaktır.”⁵⁵⁹ Nietzsche kadınları uzaktan sevmeyi tercih etmiştir. Onları daha çok mektuplarda sevmektedir. Bu durum onun tercihi olmayıp kadınlar tarafından sevimli hatta onlarla evlenmeyi istese de pek başarılı olamamıştır. Erkeklerin akıllı bir kadın tarafından sevimliye muhtaç olduklarını düşünmektedir.⁵⁶⁰

Nietzsche, aklın kadınlarda daha baskın olduğunu ve hayatlarında karar vermeleri gerektiği zaman kadınların aklı daha çok kullandığını düşünmektedir. Günümüzde ise genel kanı bunun tam tersidir. Zira erkeklerin daha rasyonel, kadınların ise daha duygusal olduğu kabul edilmektedir. Nietzsche’ye göre ise, erkekler daha karakterli ve tutkuludur. Kadınlardaki aptallığın kadınlara özgü bir şey olmadığını düşünen filozof, bu durumun erkeklerde de olabileceğini varsaymaktadır. Kadındaki aptallık sadece kadına ait bir durum değildir. Zira aynı durum erkekler için de geçerlidir.

Başkalarını herhangi bir konuda ikna etmede kadınlar, erkeklere oranla daha başarılıdır. Çünkü onlar karşı tarafı iyi analiz edip, en zayıf anında kişiyi karşı koyamaz hale getirmektedir. Düşünür ayrıca “her bir kimse huzursuzluklarla, korkularla, işin ve düşüncelerin yığılmasıyla öyle bitkin ve zayıf düşebilir ki, karmaşık görünen bir şeye artık karşı koyamayıp teslim olur-diplomatlar ve kadınlar bilir bunu.”⁵⁶¹ der. Kadınlar da diplomatlar gibi rasyonel davranmaktadırlar. Analiz yetenekleri sayesinde kiminle nasıl iletişim kurulması gerektiğini bilmektedirler. Bu özellikleri sayesinde gözlem yeteneklerinin yardımıyla da herkese her şeyi kolaylıkla kabul ettirebilmektedirler.

Nietzsche’ye göre “mükemmel kadın, mükemmel erkekten daha yüksek bir insan tipidir; biraz daha enderdir de.”⁵⁶² Düşünür, burada kadına hak ettiği değeri vermekte ve mükemmelliğin çok ender bulunup kadında anlam kazandığını ifade

⁵⁵⁹ Laurence Gane-Piero, *Nietzsche*, s. 47.; Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca 1*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 236.

⁵⁶⁰ Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 59.

⁵⁶¹ Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca 1*, s. 240.

⁵⁶² Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca 1*, s. 235.

etmektedir. Çünkü kadın çok yönlüdür ve erkeğe oranla her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünüp hayata çok farklı açılardan bakabilmektedir. Erkek ise doğası gereği daha yüzeysel düşünmekte ve mükemmel olmak gibi bir amaca sahip değildir.

Nietzsche'yi kadınlara dair sözleriyle ilgili onu haklı kılan en önemli methiyesi, dünyadaki en kutsal olgunun hamilelik ve bunun da kadınlara özgü olmasıdır. Şöyle der: “Kadın sevgisinin her türünde, biraz anaç sevgi de görünür.”⁵⁶³ Kadının göstermiş olduğu sevgi, doğası gereği annenin çocuğuna hissettiği sevgi gibidir. Dünyaya çocuk getirmek çok kutsal olmakla beraber bunun sadece kadınlara ait bir durum olması da kadını daha ayrıcalıklı ve özel bir konuma yerleştirmektedir.

Bununla beraber kadınlara ilişkin olumsuz eleştirileri daha baskındır. Bunlardan birkaçı şöyledir: Kadınlar özleri itibari ile barışçı değildir. İntikamda ve aşkta, kadınlar erkeklerden daha barbardır. Kadınlar nefret duygusu içindeyken, erkeklerden daha tehlikelidirler; öncelikle düşmanca duyguları bir kez uyandığında, hiçbir hakseverlikle dizginlemezler kendilerini, nefretlerini varabileceği son noktaya kadar rahatça büyütürler. Hakiki insan iki şey ister: Tehlike ve ilgisini başka tarafa çekecek türden bir eğlence. Bu yüzden de kadını, yani en tehlikeli oyuncuğu ister. Kusursuz kadın âşık olduğunda sizi paramparça eder.⁵⁶⁴ Kadınların barıştan yana olmaması günümüzde kadın algısıyla çelişmektedir. Zira dünyada barışın sağlanması için kadınlar da mücadele etmektedir.

Nietzsche, kadınlardan çok korkmuştur ve onların nefret duygusu içindeyken çok tehlikeli varlıklar olabileceğini düşünmektedir. Bunu şu şekilde ifade etmektedir:

*Kadınlar, nefret duygusu içindeyken, erkeklerin olduğundan daha tehlikelidirler. Öncelikle, düşmanca duyguları bir kez uyandığında, hiçbir hakseverlikle dizginlemezler kendilerini. Nefretlerini varabileceği son noktaya kadar rahatça büyütürler. Ayrıca (her insanda, her partide bulunan) yaralı noktaları bulmak ve oradan vurmakta ustadırlar. Hançer gibi sivri anlama yetileri, bu konuda büyük yararlılık gösterir (oysa erkekler, yaraları görünce çekinik, genellikle yüce gönüllü ve uzlaşmacı bir ruh haline girerler).*⁵⁶⁵

Ona göre kadınlarda intikam ve aşk erkeklerdekinden daha fazladır: “Kadın sevince her şeyi gözden çıkardığı ve değersiz gördüğü için erkek seven kadından,

⁵⁶³Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca 1*, s. 238.

⁵⁶⁴Laurence Gane-Piero, *Nietzsche*, s. 47.; Nietzsche, *İnsanca Pek İnsanca 1*, s. 243.

⁵⁶⁵Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca 1*, Ahmet Öz (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2007, s. 276.

ama aynı zamanda nefret eden kadından da korkmalıdır.”⁵⁶⁶ Kadın doğası gereği daha duygusal olduğu için sevgiyi ve öfkeyi daha yoğun daha içten yaşamaktadır. Bu konuda herhangi bir sınırı bulunmamaktadır. Zira kadın herhangi bir ihanete ve haksızlığa uğradığında intikam almak istemektedir. Nietzsche’nin kadınları aşta ve intikamda erkeklerden daha barbar görmesi, daha çok kadınların doğası ile ilgilidir. Aynı zamanda kadınları tehlikeli ve eğlenceli bulmaktadır. Kadın çok tehlikeli bir oyuncak olduğu için gerçek insan bunu arzu eder. Yine ona göre kusursuz kadın âşık olduğunda insanı paramparça eder. Çünkü yoğun sevgi ve ilgi herkesin kaldırabileceği bir durum değildir. Böyle bir şeyle karşılaşmayan insan ne yapacağını şaşırmaktadır.

Düşünür şöyle der: “Kadının utanmak için o kadar çok sebebi var ki: Kadında o denli aşırı titizlik, yüzeysellik, akıl hocalığı taslama sevdası, küçücük kendini bir şey sanmalar, küçücük dinginsizlikler, küçücük büyüklük tutkusu gizli ki – Davranışları ancak çocuklarla incelenebilir!”⁵⁶⁷ Nietzsche kadınların davranışlarını henüz kişiliği oluşmamış, kimlik oluşumu tamamlanmamış ve nasıl tepki vereceği kestirilemeyen çocuklarla açıklamaktadır. Çocuklarda var olan birtakım davranışlar kadınlarda da gözlemlenmektedir. Ancak ona göre bu davranışlar genellikle olumsuzdur; kadının aşırı titiz olması, yüzeysel davranması, akıl hocalığı taslayıp kibirli davranması gibi.

Kadının özü itibariyle aşırı titiz olması Nietzsche tarafından eleştirilen bir durum olsa da bu aslında çok kötü bir durum değildir. Pek çok durumu dengede tutmak zorunda olması kadına ağır bir sorumluluk yüklemiş ve onu titiz olmak durumuna sokmuştur. O, kadının yüzeysel olduğunu düşünüp pek çok şeye aklının ermediğini belirtmektedir. Bunun tam tersi olarak da kadının kibirli davrandığını söylemektedir. Düşünürün kadınlara ilişkin olumsuz algısı aforizmalarından çok rahat anlaşılmakta ve pek çoğunda da tezatlıklar bulunmaktadır.

Nietzsche’ye göre kadının en büyük derdi görünüş ve güzelliştir. En büyük sanatı yalan konuşmaktır. Erkekler de kadındaki bu yalana ve görünüşe âşık

⁵⁶⁶Metin Becermen, “Nietzsche’nin ‘Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbağı unutma!’ Sözü Üzerine Bir İnceleme”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21, 2013, s. 32.

⁵⁶⁷Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 157.

olmaktadırlar.⁵⁶⁸ Nietzsche, kadının tek derdinin özünde fiziksel güzellikte yattığını ve hayatını güzel görünme çabasıyla sürdürdüğünü düşünmektedir. Nietzsche bir erkek gözüyle baktığı için kadınlardaki çabanın güzellikte olduğunu düşünmekte haklıdır. Ancak kadınların tek derdinin görsel güzele indirgenmesi de doğru değildir. Zira estetik görüntü, beğenilme arzusu çok önemli olmakla birlikte en önemli şey bu değildir. Tek tek kadınların dünyası incelendiğinde ortaya çok daha farklı ve önemli sorunlar çıkmaktadır. Nietzsche kadınların yalan söylediğini düşünmekte ve erkekleri de ancak bu şekilde kendilerine âşık ettiklerini kabul etmektedir. Erkek gözüyle bakan Nietzsche, kadınlara âşık olmanın yolunun fiziksel görüntüden ve onların söylediği yalanlara inanmaktan geçtiğini ifade etmektedir.

Zira bu görüş eleştirilmekle birlikte daha realist bireyler tarafından da kabul edilmektedir. Çünkü kadının tehlikeli ve eğlenceli bir oyuncak olarak görülmesi, onun küçük yalanlar söyleyerek erkekleri etkilemesi kadının doğasında var olan bir durumdur. Nietzsche'nin kadınları böyle nitelendirmesi onların masum bir yapısının olmadığını göstermektedir. Nietzsche'nin gençliğinde âşık olduğu kadınların ortak özelliklerinin görünüşte ve yalanda yattığını tecrübe etmesi, daha sonra böyle bir düşünce geliştirmesine sebep olmuştur.

Kadına en büyük kötülük yine bir başka kadından gelmektedir. Kadınları, erkekler değil daha çok kadınlar hor görmektedir. Kadınlar başka kadınlar hakkında tek kelime etmemelidir.⁵⁶⁹ Nietzsche iyi bir gözlemci olup ortaya attığı bu düşünce pek çok kadın tarafından da kabul edilmektedir. Kadın doğası gereği kıskanç olduğu için hemcinslerini çok fazla takip etmektedir. Kendisinde olmayıp başka kadınlarda olan şeyleri çok fazla kafaya takmakta ve bunu sorun haline getirmektedir. Erkeklerin çoğu zaman görmezden geldiği ve üzerinde fazla düşünme ihtiyacı hissetmediği durumlarda, kadınlar çok daha fazla kafa yormakta ve birbirleriyle mücadele içerisine girmektedirler. Dolayısıyla kadınlara kötülük yine bir başka kadından gelmektedir. Herkeste durum aynı olmamakla beraber kadınları kadınlar daha fazla hor görmekte ve küçümsemektedir. Erkeklerin kadınları hor görme gerekçeleri daha farklıdır. Her kadın güzel, dikkat çekici, değerli, popüler ve önemli olmak ister. Bu bağlamda diğer kadınlarla bir rekabet ortamı oluşmaktadır.

⁵⁶⁸Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 157.

⁵⁶⁹Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 158.

Kadınlar yemek yapmayı bilmeden aşçı olmaya kalkışır. Nietzsche'ye göre kadın düşünebilen bir varlık olsaydı binlerce yıllık aşçılığında fizyolojinin büyük olgularını bulurdu. Yemek yapmayı bilmeyen kötü dişi aşçılar yüzünden insanın evrimi hem olması gerekenden uzun sürmüş hem de büyük darbe almıştır.⁵⁷⁰ Düşünür, bu sefer de kadının yemek yapamamasından dem vurmıştır. Yemek yapmayı bilmeyen kadının kendini aşçı ilan etmesi düşünür tarafından eleştirilen bir noktadır. Beslenme, insanın fizyolojisini doğrudan etkilediği için Nietzsche bu durumun insanın evriminin daha geç oluşmasına neden olduğunu iddia etmiştir. Evrim teorisine inanan ve insanın bugünkü halinin atalardan gelen genler sayesinde değişime uğrayarak ortaya çıktığını söyleyen düşünüre göre bunun sebebi kadınlardır. Eğer kadınlar güzel yemek yapabilseydi bu evrim daha önce gerçekleşecekti. Kadınlara ilgili pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da olumsuz eleştiri yapan Nietzsche'nin görüşleri şaşırtıcı değildir.

Kadının aklının sınırlı olduğunu söyleyen ve her konuda yüzeysel düşündüğünü belirten Nietzsche, bu durumu örnekleyen ve destekleyen bir söz ortaya atmıştır. Erkekler kadınların derinlikli bir varlık olduğunu düşünürler. Ancak durum öyle değildir. Filozofa göre kadında bir temel bulunmadığı için onda herhangi bir derinlik de yoktur: "Nietzsche, genel olarak kadınları yeterince derin de bulmaz. Ona göre kadınlar, maskelerle ve başka yollarla kendilerini gizledikleri için derin görünürler. Yani bir bakıma, derin olup olmadıkları ölçülemediğinden, kadınlar derin kabul edilir."⁵⁷¹ Ayrıca "kadınların, derin varlıklar olduğunu düşünürüz. İyi de neden? Çünkü kadında bir temel bulamayız da ondan. Oysa kadınlar, satır/yüzey bile değildir."⁵⁷² Kadın, düşünür tarafından sıradan, yüzeysel bir varlık olarak algılanmaktadır: "İç dünyalarını arasanız da bulamayacağınız, salt maskelerden ibaret kadınlar vardır. Böyle adeta hayalet gibi, zorunlu olarak doyumsuz bırakan varlıklara gönül indiren erkekler yakınıp duracaklardır, ama tam da bu kadınlar erkeğin isteğini en güçlü bir biçimde kışkırtabilirler: erkek onun ruhunu arar-arar durur hiç durmadan."⁵⁷³ Sadece kendi çevresindeki kadınlardan hareketle böyle bir

⁵⁷⁰Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 158.

⁵⁷¹Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 64.

⁵⁷²Nietzsche, *Putların Alacakaranlığında*, s. 10.

⁵⁷³Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde 1*, s. 240.

genelleme yapan Nietzsche'nin bu görüşü kabul edilemez. Zira kadın, ince ve derin düşünmekte; olayları ve dünyayı erkeğin gözünden çok daha detaylı algılamaktadır.

Nietzsche, kadınların birden fazla kişiliğe sahip olduğunu ve çoğunlukla birbiriyle çelişen doğrularla zihinlerinin bulanık olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Kadınlar nesnel olmaktan çok kişisel olduklarından, mantıksal açıdan birbiriyle çelişen doğrultular, onların düşünce çevrelerinde uyum içindedir: bu doğrultuların temsilcilerine sırasıyla hayranlık duyar ve onların sistemlerini bütünüyle kabul ederler: ancak her yerde daha sonra yeni bir kişiliğin ağırlık kazanacağı kör bir nokta kalır. Belki de yaşlı bir kadının kafasındaki tüm felsefe, daha çok böyle kör noktalardan oluşmaktadır.⁵⁷⁴

O, kadının sevmeye yeterli olmadığını düşünmektedir. Kadında olumsuz duygular öyle baskındır ki Nietzsche, kadının sevgisinde bile bir karanlık görmektedir. Oysa sevginin kadın ve erkek arasında bir kıyaslaması yapılamayacağı gibi, bir kıyaslama yapılması durumunda da kadının da güzel sevebileceği aşıkâr bir durumdur. Ona göre “kadının sevgisinde, sevmediği her şeye karşı haksızlık ve körlük vardır. Kadının bilinçli sevgisinde bile, ışığın yanı sıra hep baskın, şimşek ve gece vardır. Kadın daha dostluğa yeterli değildir: kadınlar daha kedi ve kuşlardır. Ya da olsa olsa inek.”⁵⁷⁵

Nietzsche, kadınların aşıcılıktan anlamayacağını düşündüğü gibi kadınlara akademik camiada da yer vermemektedir. Düşünöre göre akademik personel erkeklerden oluşmalıdır. Zira akademisyenliği tercih eden kadın varsa, Nietzsche onda bir sorun görmektedir. Kadınsı bir duruşu olan, çocuk doğurabilen, bir aile kurabilen kadın akademisyenliği tercih etmemelidir. Ona göre erkek gibi duruşa sahip kadınlar üniversitelerde yer almaktadır: “Akademisyenliğe eğilimleri olan kadının, genellikle cinselliğinde bozuk bir şey vardır. Doğurgan olmayış kendini belli bir erkeksi beğeniyle ortaya koyar; erkek, eğer denilebilirse, doğurgan olmayan hayvandır.”⁵⁷⁶ Akademisyenliğin tek bir cinsiyetin hakkı olarak görülmesi pek kabul edilebilir bir görüş değildir. Çünkü kadınsı duruşu olup, estetik görüntüsüne önem veren, çocuk doğurup bir aile kurabilen kadınlar da bilim üretilen üniversitelerde hak ettikleri yerleri almaktadırlar. Bunlar da azımsanmayacak çoğunluktadır.

⁵⁷⁴Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde 1*, s. 246.

⁵⁷⁵Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 59.

⁵⁷⁶Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 90.

Nietzsche'nin 'Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbacını unutma!' meşhur sözü kadının gücü sevmesi ve istemesi anlamında açıklanmaktadır. Kadının bir ilişkide mutlaka gücü hissetmek isteyeceğini düşünmektedir. Nietzsche'nin güç bağımlısı olan ve dolayısıyla Nazilere katılan kız kardeşi Elizabeth'e ve kendisi de dâhil çevresindeki bütün erkekleri parmağında oynatan Lou'ya bakarak bu sözü söylemiş olabileceği düşünülmektedir.⁵⁷⁷

Metin Becermen, Nietzsche'nin kadınlara ilişkin olumsuz algının yanlış anlaşıldığını, bunun gerçek de böyle olmayıp, kitaplarını çevirenlerin Almancayı eksik bildiklerinden Nietzsche'yi farklı tanıttıklarını bizlere bildirmektedir. Düşünürün *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserinde geçen "Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbağı unutma!" sözünün gramer hatası yapılarak yanlış tercüme edildiğini Metin Becermen şu sözlerle ifade etmektedir:

*Ancak bu cümledeki kırbaç kısmındaki artikel ihmal edilip kırbağı değil de kırbacını şeklinde çevrildiğinde hem cümlelerin hem de metnin anlamı değişmektedir. Çoğunlukla da böyle yapılmaktadır. Oysa Almanca metinde tüm vurgu zaten kırbacadır. Almanca metinde geçen die Peitsche, deine Peitsche gibi düşünülerek Türkçeye çevrilmektedir. Bu da Nietzsche'ye dair bazı çevrelerde var olan önyargıyı beslemektedir. Oysa Nietzsche doğru okunduğunda, kendisinin kadın konusundaki iğneleyici tutumunun, kesinlikle kadınları küçümseyici, aşağılayıcı, ayrımcı bir ifade ve tavır içermediği görülür.*⁵⁷⁸

Nietzsche'yi okuyan ve Almanca'ya hâkim olan akademisyenler, buna göre bir kaniya varmaktadırlar. Yine aynı akademisyen "kırbaç" kavramından ne anlamamız gerektiğini şu şekilde dile getirmektedir:

*Çünkü kırbağı elinde tutan, kırbaça sahip olan, sanıldığı gibi yorumlandığının –Türkçedeki çevirilerin etkisiyle bizdeki okurların, özellikle akademik çevrelerdeki –sandinin aksine, erkek değil kadındır. Yani Yaşlı Kadın Zerdüşt'ün kadınlara dair söylediklerinin bu hakikatin üzerini örttüğünü ve görünür kılmaktan uzaklaştırdığını belirtir. Peki, kırbaç neyi ifade eder? Her şeyden önce kadının erkeği yönetme arzusunu! Yani gücün arkasındaki hakiki güç olmayı... "İstiyorum" a karşı "o istiyor" da burada anlam bulur. Erkeğin "istiyorum" unu "isteyen", ona yön veren, yönlendiren olmayı, ister kadın. Bunu da "o istiyor" diyerek, erkeği harekete geçirmek hem de uysal kılmak için kırbağı kullanır.*⁵⁷⁹

⁵⁷⁷Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 68.

⁵⁷⁸Metin Becermen, "Nietzsche'nin 'Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbağı unutma!' Sözü Üzerine Bir İnceleme", s. 31.

⁵⁷⁹Metin Becermen, "Nietzsche'nin 'Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbağı unutma!' Sözü Üzerine Bir İnceleme", ss. 32-33.

Nietzsche'nin Basel Üniversitesi'nde hocalık yaptığı bir dönemde yaşadığı bir olay onun kadınlara olan desteğini göstermektedir. Nietzsche, oradayken doktora programına bir kadın başvurmuştur. Ancak, o tarihte Basel'de kadınların doktora yapmalarına izin verilmemektedir. Fakülte yönetimi, bu konuyu görüşmek için 10 Temmuz 1874'te toplanmıştır. Altıya karşı dört oy çıkmış olsa da Nietzsche olumlu oy kullanmıştır.⁵⁸⁰ Kadınların doktora programında yer almasının yasak olduğu o dönemde, Nietzsche kadınların akademik camiada yer almasını desteklemiştir. Ancak akademisyenliği tercih eden kadınlarla ilgili sözleri ironidir.

Süleyman A. Örnek'e göre Nietzsche, "her konuda olduğu gibi, kadınları da kişisel nefret duygusundan kaynaklanan bir yıkma güdüsüyle değil, bir yapma ve yeniden oluşturma arzusuyla eleştirir."⁵⁸¹ Onun isteği hep daha iyiye yönelmektir. Her zaman daha iyi ilişkileri onaylamaktır. Eleştirileri üstün olana ulaşmak içindir.

Nietzsche, yirmi birinci yüzyılda hiç ummadığı bir şekilde feminist hareketin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Bu feminist düşünce günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Kadınları Nietzsche'nin felsefesine çeken ve ona yakın hissettiren şey, onun özgürleşme mesajıyla kadınların isteğinin örtüşmesiydi.⁵⁸² O, bütün insanların özgür eylemesini savunur. Kadınlar tarafından bu düşünce benimsenmiş ve kadınların toplumda daha özgür olması gerektiği sonucu çıkarılmıştır.

Görüldüğü üzere Nietzsche'nin insan sınıflamasında ister olumlu ister olumsuz kabul edilsin kadınlar farklı bir yere sahiptir. Kadınlarla ilgili düşüncelerini anlamanın en iyi yolu onun çocukluğunda geçirdiği yaşantıları bilmek ve bunların daha sonraki hayatına etki edip etmediğini öğrenmektir. Düşünür geçmiş yaşantısında kadınlar arasında büyüdüğü ve sevdiği kadınlar tarafından ret cevabı aldığı için genelleyici bir tutumla bütün kadınların özünde kötü olduğu yargısına varmıştır. Toplumda onların erkeklere nazaran çok önemli bir yer edinmediğini ve hatta insanın evriminin de bundan ötürü geciktiğini ifade etmiştir. Çok sınırlı yerde kadınlara dair olumlu düşünceleri yer alsa da genel olarak kadın algısı olumsuzdur. Kısaca söylemek gerekirse Nietzsche insan anlayışında çoğunlukla negatif bir tutuma sahipken bu onun kadınla ilgili düşüncelerinde daha fazladır.

⁵⁸⁰Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatıradır*, s. 69.

⁵⁸¹Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatıradır*, s. 69.

⁵⁸²Julian Young, *Nietzsche*, Bülent O. Doğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, ss. 595-596.

Nietzsche'nin insan anlayışını inceleyebildiğimiz kadarıyla o insanı çok farklı bir bağlamda ele almaktadır. Hayatında karşılaştığı zorluklar, içinde yaşadığı kültür, aile yaşantısı, hastalıkları felsefesini genel olarak etkilemiştir. Üç farklı insan tipi ortaya atarak bu kategorilerde bulunan kişilerin kendisi gibi değerlerle hesaplaşması ve çağa başkaldırması gerektiğini söylemiştir. Bulunduğu toplum içinde her şeye evet diyen, hiçbir şeyde sorun görmeyip otoriteye göre yaşayan sürü insanı Nietzsche'nin en çok eleştirdiği bölümdür. Onun felsefesinde kişi hep kendisini aşmalı, sürekli geliştirmeli ve özgürce eyleyerek üstinsana doğru yol almalıdır. Üstinsana giden yolda değerlerin değersizliğini görüp yeni değerler inşa etmek kolay olmamakla birlikte kişi bunun bilincinde olmalıdır ve herhangi bir otoriteden yardım almamalıdır. Düşününün insan anlayışında en önemli anlayış görüldüğü üzere kişinin üstinsan olma mücadelesi vermesidir.

Mevlana ve Nietzsche çok farklı kutuplarda yer alsalar da insanın olgunlaşması, gelişmesi ve kendisinin üzerinde çok daha farklı ve fazla bir birey olması konusunda aynı düşünceyi paylaşmaktadırlar. Ayrıldıkları nokta insanın olgunlaşması yolunda yardım aldığı unsurlardır. Bir sonraki bölümde bu konuyu yani her iki düşünürün insan anlayışına dair ortak ve farklı yönleri incelemeye çalışalım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLANA VE NIETZSCHE’NİN İNSAN ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Görebildiğimiz kadarıyla Mevlana ve Nietzsche kendi dönemlerinde yetişmiş iyi düşünürlerdendir. Her ikisi de bulundukları toplum içinden sıyrılmış ve özgün düşünceleri ile toplum içinde farklı bir yer edinmiştir. İnsana bakış açıları, insandan ne anladıkları, insanın gayesinin ne olmasının gerektiği gibi konularda çok değişik düşünceler sunmuşlardır. Bizim için en önemli konu, onların insan anlayışlarının uzlaşan ve ayrışan yönlerini tespit etmektedir. Mevlana’nın kâmil insan anlayışı ile Nietzsche’nin üstinsan anlayışı arasında birtakım benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır.

Batı düşüncesinde Nietzsche insanın ölen ruhu ve yok olmuş benliğinin, onun düşünce dünyasıyla çatışmaya soktuğunu düşünmektedir. Kendisine yabancılaşan insan aynı zamanda hem ekonomik hem de siyasi alanda başka insanlarla mücadele etmek zorundadır. Nihilist kendisine yabancılaşan bu Batı insanını görmekte ve onların sorununa çare aramaktadır. İnsanın tek bir yönüne vurgu yapıldığı bu dönemi de nihilist çağ olarak yorumlamaktadır.⁵⁸³ Muhammed İkbal’in, bu konuda Mevlana ile Nietzsche arasında benzerlik kurması⁵⁸⁴ ve Mevlana’nın ağzından “Ben Rumi’ye sordum ki: Bu deli kimdir? Dedi ki: O bir Alman bilgindir.”⁵⁸⁵ şeklindeki ifadelerle Nietzsche’yi tanımlaması, bizim bu kanaatimizi destekler niteliktedir. Her iki

⁵⁸³Nietzsche, *Güç İstenci*, Sedat Umran (çev.), İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002, ss. 52-66.

⁵⁸⁴Muhammed İkbal, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Ahmet Asrar (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984, ss. 128-129.

⁵⁸⁵Muhammed İkbal, *Cavidname*, Annamarie Schimmel (çev.), İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s. 361.

düşünürün de karşı çıktığı şeyin, insandaki dengenin bozulması ve onun tek bir yönüne yoğun ilgi duyulması olduğu söylenebilir.⁵⁸⁶

Eleştirdikleri bir diğer husus da insandaki dengenin bozulmuş olmasıdır. İnsan tüm özellikleriyle bütün bir varlık olduğu için sadece bir özelliği ön plana çıkarıldığında, dolayısıyla diğer özellikleri arka planda kalacağı için onun dengesi bozulacaktır. İki düşünür de bu duruma karşı çıkıp insanın kendisinin bütün özelliklerinin ve yeteneklerinin farkında olması gerektiğini düşünür.⁵⁸⁷ Mevlana, insanları harflere benzetmektedir. Harfler, ses ve şekil yönünden birbirine benzemezler. Ancak harf adı altında düşünce ve sözü meydana getirmek için bir araya gelirler.⁵⁸⁸ İnsanın karakteri, kişiliği, inancı, dünya görüşü, yaşam tarzı ayrı ayrı ele alındığında çok farklı şekilde değerlendirmelere tabi tutulur. Ancak bunların bir araya gelmesi insan varlığını oluşturduğu için, onları ayrı ayrı değerlendirmek yerine bir bütün halinde görmekte fayda vardır.

İnsanın her anlamıyla bütüncül bir varlık olduğu unutulup tek bir yönünün ortaya çıkarılması ve o tek bir yönüne vurgu yapılması, Mevlana ve Nietzsche tarafından eleştirilen bir durumdur. Çünkü insan doğası gereği bütüncül bir varlıktır ve sahip olduğu unsurları hep bir arada kullanmaktadır. İnsan toplumsal, siyasi, ahlâki, dini gibi pek çok değerle bir arada yaşamaktadır. İnsanın toplumda sağlıklı bir yer edinebilmesi için bütün özelliklerini bir arada kullanması gerekmektedir. Ayrıca insan, başkaları tarafından değerlendirilirken de kendi bütünlüğü için değerlendirilmelidir. Hem Mevlana hem de Nietzsche, insanın tek bir yanına vurgu yapılmaması konusunda fikir birliğine varmaktadır.

Mevlana'daki insan; Tanrı aşkıyla, tasavvuf inancıyla bütün ahlâki özelliklerin en iyisiyle kendisini oluşturmalıdır. Maddi zevklerden kendisini soyutlamalı, birtakım güzelliklerle, Tanrı sevgisiyle ruhunu beslemelidir. Yönü Tanrı olup, yaşam tarzı o yolda olmalıdır. Ayrıca Kuran'da yer alan bütün özelliklere sahip olarak, yaşam rehberi olarak da Kuran'ı ve Hz. Peygamber'i kendisine örnek almalıdır. İnsan bu dünyada nefsini azaltıp öte dünya için yaşamalıdır. Mevlana'nın

⁵⁸⁶Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, "Mevlana Düşüncesinde Bir ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İrâdi ve Doğal Ölüm", s. 13.

⁵⁸⁷İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 19.; Nietzsche, *Güç İstemi*, 269.

⁵⁸⁸Mesnevi, C. I. B. 2915.

insanı daha çok tasavvufî perdede şekillenmiş, Tanrı inancı ile var olmuş ve Hz. Peygamber'in örnek yaşayışını kendine rehber edinmiş niteliktedir.⁵⁸⁹

Nietzsche'deki insan; Mevlana'daki insandan genel olarak Tanrı inancıyla ayrılır. Mevlana insanını Kuran ve hadisler ışığında ele alırken, Nietzsche ise insanın dini öğretilerden uzak durması gerektiğini belirtir. Tanrı'ya inanmayan insanın önünde ahlâki normlar yoktur. Ancak toplumda nasıl yaşaması gerektiği ile ilgili bir sorun vardır. Nietzsche bunu insanın kendisinin ahlâki değerleri yaratarak, herhangi bir otoriteden destek almadan, kendi başına oluşturması gerektiğini tavsiye eder. O, insanın pek çok aşamadan geçerek, son aşamada "üstinsan" olması gerektiğini ifade eder. Üstinsan olmak ise Nietzsche'ye göre çok kolay değildir. Onun bütün güçlüklerle mücadele etmesi gerekir. Zira bu yolda kişi yalnızdır ve yalnız kalmayı da göze almalıdır. İnsanın o yöne doğru yol alması için kişinin kendi özelliklerini, yeteneklerini tanıması, ne yapabileceğinin farkında olması gerekir. Kişi, kendi potansiyelinin farkında olarak yeni bir kimlik yaratmalıdır. Bu uğurda dini inançtan destek almamalıdır. Nietzsche'nin üstinsanı dinden bağımsızdır. Onun herhangi bir ilahî güçle ilişkisi yoktur. Üstinsan önderdir, toplumu yönlendirir ve kalabalıkları peşinden sürükler. Bu uğurda gidilen yolda, insan ulaşılması gereken bir amaç değil, bir köprüdür. Nietzsche'ye göre üstinsanın simgesi Zerdüşt'tür. Onun uğrunda asıl yaşaması gereken dünya da öte dünya değil, bu dünyadır.⁵⁹⁰

Her iki düşünürün kâmil insan ve üstinsan tanımlamaları genel olarak insanın olgunlaşmasına, kendi varlığını kendisinin oluşturmasına vurgu yaptığı için benzer noktalara sahiptirler. İnsanın eksik yanlarının kendi içinden gelen bir güçle tamamlaması, sıradan insanların üstünde yer alıp onlara tavsiyelerde bulunması her iki düşünürün de insan anlayışına uygun bir ifadedir. Hem kâmil insan hem de üstinsan insanların da üzerinde yer alan aşkın varlıklardır. İnsanın kendisini aşması

⁵⁸⁹Osman Nuri Küçük, *Füsusu'l Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, s. 17.; Nejdî Durak, *İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak 'İnsan-ı Kâmil' Anlayışı*, s. 108.; Mesnevi, C. IV., B. 3800.; Mesnevi, C. VI. B. 2109-2111.

⁵⁸⁹Osman Nuri Küçük, *Füsusu'l Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kamil*, s. 17.; Rıfat Atay, "Peygamber Varisi Mevlana: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi", s. 333.; Mesnevi, C. III. B. 3850.; Mesnevi, C. IV. B. 400-403.; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kamil*, s. 38.; Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, s. 60.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbal*, s. 152.

⁵⁹⁰Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 189-78.; Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 39.; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1682.; Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, s. 150.; Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, s. 91-94-95.; Nietzsche, *Eylem Ödevi*, İsmet Zeki Eyüboğlu (çev.), İstanbul: Broy Yayınları, 1991, s. 60.

sonucu yeni bir kimlik kazanmışlardır. Bu bağlamda ele alındığında iki farklı insan anlayışı ortak paydada buluşmaktadır. Ancak onları birbirinden ayıran en önemli unsur ise kâmil insan ya da üstinsan olma yolunda kendilerine rehber aldıkları araçlardır. Mevlana'nın kâmil insanının rehberi Kuran, hadisler ve Hz. Peygamber'dir. Nietzsche'nin üstinsan tasavvurunun ise herhangi bir ilahi kaynağı yoktur. O, dinden bağımsız, kendi içinden aldığı bir güçle, değerleri yeniden değerlendirmesi sonucu üstinsan aşamasına ulaşabilmektedir. Kısaca, insanın aşılması gerektiği konusunda iki düşünür de aynı görüşe sahiptir.

Mevlana'nın kendi hayalinde canlandığı insan Tanrı'nın en güzel, en yüce ve en şerefli yaratığıdır. Ruh, ilahi bir kaynaktan geldiği ve anavatanından koparıldığı için yuvasına dönmek için bir kuş gibi çırpınmaktadır.⁵⁹¹ Onun asıl yeri Tanrı'nın yanındır. İnsan O'na kavuşmak için bu dünyada öte dünya için yaşamaktadır. O'nun rızasını kazanmak, ona layık olmak kaygısıyla insan bu dünyada yaşam sürer. Kişinin amacı bu dünyadaki ömrünü öte dünyada sonsuz mutluluğa erişmek idealiyle Tanrı'nın rızasına uygun bir şekilde yaşamaktır.

Nietzsche'nin üstinsanı Tanrı'yı dışlayan ve O'na inanmayan, sonsuz bir güce sahip süpermen gibidir.⁵⁹² Üstinsan bütün gücü kendisinde taşıdığı için onun dışarıdan herhangi bir desteğe ihtiyacı yoktur. O, bütün sorumlulukları yüklenmiş, kendisini bu şekilde güçlü hissetmiş bir konuma sahiptir. Kendisini sonsuz bir güçte hisseden üstinsan, yaşamını bu dünya sınırları içinde belirlemektedir. Mevlana'nın kâmil insanı Tanrı'dan aldığı güçle tekrar O'na dönmeyi arzularken; Nietzsche'nin üstinsanı ise kendisinden aldığı güçle sadece bu dünyada yaşamayı arzu etmektedir. Kısaca Mevlana insanı Tanrı'nın yanında konumlandırırken, Nietzsche ise insanı Tanrı yerine koymaktadır.⁵⁹³

⁵⁹¹Mesnevi, C. I. B. 2.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbāl*, s. 72.

⁵⁹²Nietzsche, *Eylem Ödevi*, s. 60.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbāl*, s. 72.

⁵⁹³Mevlana insanı Tanrı'nın yanında konumlandırır, ifadesinden iki farklı Tanrı idesi anlaşılmamalıdır. Zira bu durum Tanrı'nın bir ve tek olması sıfatına aykırıdır. Burada anlatılmak istenen Mevlana'nın insanı Tanrı'ya uygun ve O'nun istediği bir şekilde betimlemesi dolayısıyla O'nun yanında yer almasıdır. Çünkü Tanrı'yı en çok seven O'na en çok yakın olmak isteyendir. Aynı şekilde Nietzsche'nin üstinsanı Tanrı yerine koymasından düşünürün dindar bir tutum takındığı ya da Tanrı düşüncesini insanda somutlaştırdığı fikri anlaşılmamalıdır. Bilindiği üzere Nietzsche din karşıtı bir tavır geliştirmiş ve Tanrı'nın karşısında yer almıştır. İnsanın Tanrı yerine konması düşüncesindeki Tanrı, metafor olarak kullanılmıştır. Nasıl ki Tanrı her şeyin üzerinde yer alıp yaratıcı iken, üstinsan da bütün insanların üzerinde yer alarak yarattığı değerler ile Tanrı misyonuna sahiptir.

Mevlana'nın düşüncesindeki kâmil insan Tanrı'nın sıfatları ile donanmış, gelişimi dini duygulardan kaynaklanan sınırsız değerdeki örnek insandır.⁵⁹⁴ Bu durum, Nietzsche'nin dini, inancı ve Tanrı'yı öldüren⁵⁹⁵ bir anlayışla ortaya koyduğu üstinsan düşüncesiyle çakışır. Çünkü Nietzsche: İnsan, hayvanla üstinsan arasında gerilmiş bir iptir, diyerek insanı farklı iki açıdan ele alır. Biri sıradan kalabalıklara, yasalara, değerlere ve geleneklere bağlı insanlara, diğeri ise gelecek çağlara uzanan, tarihte iz bırakan, yaratıcı bir nitelik taşıyan insanlara karşılık gelmektedir. Sıradan kalabalıklar diye gördüğü geleneğe ve dine bağlı insanlara alaycı bir şekilde “Tanrı öldü.” diyerek onlara bu inançlardan kurtulmayı telkin eder. Çünkü Tanrı'ya inanan bir insanın özgürlüğü kısıtlanmaktadır, der.⁵⁹⁶ Ona göre insan sonsuz enerji yüklüdür ve bu enerji hiç tükenmek bitmek bilmez üstinsan diye nitelendirdiği ideal insan tasavvurunda bir makine gibi devamlı dönüp durmaktadır.⁵⁹⁷

Mevlana'ya göre özgür olmak Tanrı'ya bağlılıktan geçer.⁵⁹⁸ Nietzsche'ye göre ise insan dinden ve dini inançlardan kurtulmakla özgür olur.⁵⁹⁹ Mevlana'da Tanrı'nın emir ve isteklerine uyan, O'nun istediği şekilde bir yaşam süren kişi öte dünyada mükâfatla karşılanacağını bildiği için kendisini özgür hisseder. Onun insan anlayışının temelinde ilahi bir kaynak bulunmaktadır. Nietzsche'de ise böyle bir ilahi kaynak insanda pranga gibi algılanmaktadır. O, Tanrı'ya inanmayan, herhangi bir dini inancı olmayan, üst otoritelerden emir ve kural almayan kişilerin daha özgür olduğunu düşünmektedir.

Mevlana, insanın oluşumunu şu şekilde açıklamaktadır: “Ben cemadattandım öldüm. Yetiştim yetişen bir varlık nebat oldum. Nebatken öldüm hayvan suretinde zuhur ettim. Hayvanlıktan geçtim. Hayvanken de öldüm de insan oldum. Artık ölüp te yok olmaktan ne korkayım.”⁶⁰⁰ Mevlana, burada insanın biyolojik bir evrimle geldiğini söylememektedir. Onun evrim teorisi inancı ile bir ilgisi yoktur. Ona göre insan canlıların en mütakâmilidir. İnsan, yaratılış gereği nebati ve hayvani unsurları kendi içinde barındırmakta ve bu unsurlardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla

⁵⁹⁴Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbâl*, s. 153.

⁵⁹⁵Nietzsche, *Eylem Ödevi*, s. 55.

⁵⁹⁶Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 250.

⁵⁹⁷Nietzsche, *Eylem Ödevi*, s. 227.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbâl*, s. 153.

⁵⁹⁸Mesnevi, C. V. B. 2960-2965.

⁵⁹⁹Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbâl*, s. 154.

⁶⁰⁰Mevlana, *Mesnevi*, C. III, Veled İzbudak (çev.), İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1988, s. 319.

insanın varlık sahnesine çıkması bu aşamalardan geçerek devrini tamamlaması ile olur.⁶⁰¹ Mevlana'nın bu düşüncesi, Nietzsche'nin ebedi dönüş anlayışındaki üstinsan fikrinden izler taşır. Nietzsche'nin düşüncesinde insan, evren içerisinde çağdan çağa sıçramayla yoğunlaşan bir güç, güç arayan, güç peşinde koşan, büyük mücadeleler sonucu gücünü elde ederek Tanrı'ya ya da herhangi bir ilahi kaynağa bile ihtiyaç hissetmeyecek derecede sorumluluk ve güç sahibi bir üstinsan yaratmaya yöneliktir. Nietzsche burada insanı sadece güç derecesi ile tanımlamış ve bir tür çıkmaza girmiştir.⁶⁰²

Her iki düşünürde de insan algısı genel hatlarıyla yukarıda bahsedildiği gibidir. İnsan her iki düşünür açısından da kendisinin üzerinde daha fazla bir şey olmalıdır. İnsan sürekli ilerlemeli, geçmişe saplanıp kalmamalı, başkalarına önderlik etmeli ve değerler üretmelidir. İnsanın tek bir özelliğine vurgu yapılsa da, o tek bir özellik ile bütün özellikleri arasında bir denge kurulmalıdır. Ancak bu şekilde insan varlığının gerçek varoluşunun bilincine ulaşabilir.

Bu iki filozof iki ayrı dünyanın mensubudur. İkisi de farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde dünyaya gelmiş çok önemli düşünürlerdir. İlgi alanları farklı olsa da buluştukları noktalar da göz ardı edilemez. Bunun yanı sıra bizim konumuzu ilgilendiren yönüyle bu iki filozofun birleştikleri düşüncelerinin ve ayrıştıkları noktalarının olması çok doğaldır. Şimdi de bu iki noktadan hareketle filozofların görüşlerini karşılaştırmaya çalışalım.

1.Mevlana ve Nietzsche'nin İnsan Anlayışlarının Ortak Yönleri

1.1.İnsanın Tutarlılığı Bakımından

Hem Mevlana hem de Nietzsche insanın her ne ise o şekilde davranmasını istemektedirler. İnsanın düşünceleri, duyguları, dünya görüşü, yaşam tarzı nasılsa davranışı da aynı oranda uyumlu olmalıdır. Her iki düşünür de insanın tutarsız ve dengesiz davranmasına karşı çıkmaktadır. Söylem ile eylemin uyuşması her iki düşünür tarafından da kabul edilen bir olgudur.

⁶⁰¹Mevlana, *Mesnevi*, C. III, s. 319.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbāl*, s. 97.

⁶⁰²Nietzsche, *Eylem Ödevi*, s. 54.; Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbāl*, s. 97.

Nietzsche “Vicdanın sana ne söylüyor? Neysen o olmalısın.”⁶⁰³ “Neysen o ol!”⁶⁰⁴ sözleriyle insanın vicdanına göre davranmasını öğütlemektedir. İnsanın vicdanı davranışlara şekil veren önemli bir itici güçtür. Nietzsche, bulunduğu dönemden hareketle insanların birtakım erdemlere sahip olmalarında Avrupa toplumunun etkisinin olduğunu düşünmektedir. İnsanlar ne kadar saygılı olursa olsun temelde Avrupa toplumunun sahip olduğu vicdanı taşımaktadırlar ve eylemlerinde de Avrupa insanının temiz vicdanına göre hareket etmektedir.⁶⁰⁵ Nietzsche burada ironik bir biçimde temiz vicdan derken aslında Avrupa insanını eleştirmektedir. İnsanlar eylemlerinde aslında ahlâki şekilde davranmamaktadır. Bu eleştiriyi yaparken insanların genel ahlâk kurallarına göre değil de kendi vicdanına ve kendi değerlerine göre eylemde bulunmalarını tavsiye etmektedir.

Mevlana da bu konuda aynı şeyi düşünmektedir. İnsanın olduğu gibi görünmesi gerektiğini Mesnevi’de şu beyitle açıklamaktadır:

*Ey Hakk yolunun yolcusu! Yaptığın işi ve kendi halini
mihenge vur da, sen de bir Mescid-i Dırar yapmış, bir fitne
çıkarmış olmayasın!*

*Sen o mescidi yapanları kınıyor, onlarla alay ediyorsun
ama, kendine dikkatle, insafla bakacak olursan görürsün ki, sen de
onlardan birisin!*⁶⁰⁶

Mevlana burada insanın içini temizlemediğini, art niyetli düşündüğünü belirtmektedir. Kendi kusurlarını, eksiklerini göremeyen insanın başkası hakkında kötü düşünmesi onun içten pazarlıklı olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla da Mevlana, Nietzsche gibi insanın ya olduğu gibi görünmesini, ya da görüldüğü gibi olmasını salık vermektedir.

İnsan nasılsa çevreye de o şekilde bakmaktadır. İnsanın dünyayı algılama tarzı, olayları yorumlama biçimi, insanları değerlendirme şekli hep kendisinden hareketlidir. Mevlana bu durumu Mesnevi’de şu şekilde örneklendirmektedir: “Hz. Muhammed, buyurdu ki: ‘Ben, Hakk’ın kudret eli ile cilalanmış bir aynayım, Türk olsun, Hindli olsun; bana bakar, kendi nasılsa, bende kendini öyle görür.’”⁶⁰⁷ İnsan

⁶⁰³Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 14.

⁶⁰⁴Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 18.

⁶⁰⁵Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 141.

⁶⁰⁶Mesnevi, C. II. B. 3025-3026.

⁶⁰⁷Mesnevi, C. I. B. 2370.

kendisi nasılsa Hz. Peygamber’de de kendisini o surette görmektedir. Dolayısıyla insanın iç yüzü dışına yansımaktadır. Mevlana, insanın iç yüzünün ile dış yüzünün çoğu zaman uyuşmadığını “Nice tatlılar vardır ki şeker gibidir; fakat o şeker içinde zehir gizlidir.”⁶⁰⁸ beyitiyle açıklamaktadır.⁶⁰⁹ Mevlana, burada çok tatlı dilli, güler yüzlü görünen birinin içinde kötülükler barındırabileceğini ifade etmektedir. İnsan çoğu zaman olduğu gibi görünmediği için iyi davranan insanın her zaman gerçekten iyi olmadığı, kötü davranan insanın da her zaman gerçekten kötü olmadığı Mevlana tarafından bildirilmektedir. Yine her şeyin görüldüğü gibi olmadığını *Fihi Ma Fih*’te şu şekilde belirtmektedir:

*Eğer görünen her şey, görüldüğü gibi olsaydı, der, ‘o kadar keskin ve aydınlık bir görüşe sahip olan Peygamber: Bana eşyayı olduğu gibi göster.’ diye feryat etmezdi. O, bununla demek ister ki: Ey benim Rabb’im! Gerçekte çirkin olanı güzel, güzel olanı çirkin gösteriyorsun; bize her şeyi olduğu gibi göster ki tuzağa düşmeyelim ve her zaman yolumuzu kaybetmeyelim.*⁶¹⁰

Mevlana, insanlara yedi öğüt vermektedir. Bunlardan sonuncusu “Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol!” öğütüdür. Mevlana, yedi öğüt arasında belki en başta söylemesi gerekeni en sonda söylemektedir. Bunlardan en önemlisi de en sonda verdiği öğüttür. Bu sözle anlatılmak istenen münafık, riyakâr, dalkavuk olma; aksine her şeyden önce dürüst ol, doğru ol, dosdoğru ol, ifadesidir.⁶¹¹ Nietzsche de ‘Neysen o ol.’ cümlesiyle Mevlana ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Mesnevi’de şu öğütü vermektedir: “Sen de, ok gibi doğru ol da yaydan kurtul, çünkü doğru oktan başkası yaydan fırlamaz.”⁶¹² *Fihi Ma Fih*’te ise şunları söylemektedir: “Doğru olmayan şeyler yaptım deme, deme, der, aksine ‘doğruluğu tut. O zaman, hiçbir eğrilik kalmaz. Doğruluk Musa’nın asası gibidir; eğrilik ise, sihirbazların sihrine benzer. Doğruluk ortaya çıkınca, onların hepsini yutar.”⁶¹³

İnsanın tutarlılığı bakımından yukarıda görüldüğü üzere her iki düşünürümüz de aynı görüşü paylaşmaktadır. İnsan söylemleri ve eylemlerinde tutarlı olmalı,

⁶⁰⁸Mesnevi, C. I. B. 2584.

⁶⁰⁹İbrahim Emiroğlu, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlana*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 63.

⁶¹⁰Mevlana, *Fihi Ma Fih*, Meliha Ülker Anbarcıoğlu (çev.), İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1985, ss. 10-11.

⁶¹¹Cafer Sadık Yaran, “Mevlana’nın Yedi Öğütü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2007, ss. 42-43.

⁶¹²Mesnevi, C. I. B. 1385.

⁶¹³Mevlana, *Fihi Ma Fih*, s. 15.

vicdanına göre hareket etmelidir. İnsanın gerçek bir değere sahip olmasının en önemli göstergesi tutarlı ve dosdoğru bir şekilde davranmasıdır. İçinden geldiği gibi davranan insan her iki düşünür açısından da doğru bir insandır. Örneğin kendi içinde özgürlüğü savunan ve insanların rahat ve baskı altında kalmadan yaşamalarını isteyen biri bunu davranışlarına yansıtmalıdır. Davranışları tam tersi yönde daha tutucu ve kısıtlayıcı olursa, o insan düşündüğü gibi davranmıyor, demektir. Bu konuda iki düşünürümüz de insanın dürüstlüğünü ve doğallığını benimsemiştir. İnsanın doğal, dürüst ve tutarlı olması gerektiği Mevlana ve Nietzsche'nin insan anlayışlarında ortak bir zeminde yer almaktadır.

1.2.Ölüm Anlayışları Bakımından

Mevlana, insanların bu hayattan gerçek anlamıyla kopmadan önce, onların nefislerini yok edip dünyada yaşarken ölümü tatmalarını istemektedir. Ölümü doğal ve iradi olmak şeklinde ikiye ayırmıştır. Doğal ölüm, artık beden ve ruhun dünyada yer almaması, kişinin dünya zevklerinden, kederlerinden, sevdiklerinden ayrı kalması demektir. Maddi, geçici bir hayattan sonsuz ve hiç değişmeyen bir hayata geçiş, doğal ölümdür. Kişi gerçek ölümü tatmadan dünyadaki ölümü tatmak istiyorsa bunun ilk koşulu nefesine galip gelmesidir. Kişinin kendi isteği ile Tanrı'nın emirlerine ters gelen şehvetten ve arzudan uzaklaşıp iradeyi kontrol altına alması iradi ölümdür. Nefisini zayıflatan insanlar artık dünya için değil, öteki dünya için yaşamaya başlar. Dünya zevklerinden uzaklaşıp sadece Tanrı'nın istediklerini yaparlar. Ölmeden önce ölmek, insanın dünya ile bağını koparması ve Tanrı'nın isteklerine göre yaşaması demektir. İnsanın dünya ile bağını koparması Tanrı'nın insanların nefisten, kötülükten, şehvetten, hıstan ve arzudan uzak durmalarını istemesinden kaynaklanan bir durumdur.⁶¹⁴ Bu bağlamda Mevlana, iradi ölümü önemsemekte ve insanın bunu gerçekleştirirken de Tanrı'ya yakınlaşmasını, dine ve ahlâka uygun yaşamasını benimsemektedir.

Mevlana'ya göre uyku da aslında dünyada ölümün bir başka halidir. O, insanların uykudaki halini ölüme benzetmektedir. Bilincin tümüyle yok olması,

⁶¹⁴Meliha Anbarcıoğlu, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Hayat ve Ölüm Hakkındaki Düşünceleri", s. 15; Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, "Mevlana Düşüncesinde Bir Ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm", s. 17; Mesnevi, C. IV. B. 1372; Mevlana, *Fihî Ma Fih*, s. 109; Halim Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir*, ss. 380-381; Mesnevi, C. IV. B. 1393.

kişinin kendi başına kalması, sevdiği insanlardan uzaklaşması, dünyaya dair yeme içme gibi olguların olmaması uykunun ölümle benzer olduğunu örnekleyen durumlardan birkaç tanesidir. Aynı zamanda Mevlana'ya göre uyuyup uyanma, ölüm ile ölümden sonra dirilmeye bir işarettir. Sabah uyanınca nasıl ki akıl bedene geliyorsa, ölüp dirildikten sonra da herkesin canı öyle bedenine girer. Mevlana için küçük dirilme duyusal dünyada uykudan uyanmak iken büyük dirilme ise mahşerde ruhun tekrar bedene girmesidir. Dolayısıyla maddi dünyada canlıların günlük olarak yaşadığı küçük ölüm aslında büyük ölüme bir hazırlıktır.⁶¹⁵

Aynı şekilde Nietzsche de Mevlana ile bu konuda benzer düşünmektedir. Nietzsche “Ölümsüzlük insanlık için pahalıya mal olur. İnsan hala hayattayken birçok defa ölmelidir.”⁶¹⁶ sözünü Mevlana gibi kişinin gerçek ölümü tatmadan dünyada kendi iradesiyle ölüm halini tatması gerektiğini söylemektedir. Ancak ikisi arasındaki temel fark şudur: Mevlana dünyadaki ölümü, nefsin sona erdirilmesi ve kişinin Tanrı'ya yönelmesi şeklinde açıklamaktadır. Nietzsche'de Tanrı düşüncesi bulunmadığı için o, dünyadaki ölümü dini anlayıştan uzak bir görüşle açıklamaktadır. O, insanların ölümsüz olmadığına inanmaktadır. Çünkü ona göre öte dünya inancı yoktur. Dolayısıyla yaşam sadece bu dünya ile sınırlı kaldığından, insanın ölüm anına hazırlanması açısından, kişi dünyada yalnız başına kalarak ya da dünya zevklerinden arınarak ölümü tatmalıdır. Her iki düşünür de insanın dünyada ölümü tatması konusunda hem fikirken, bu ölüm düşüncesine giden yolda sahip oldukları görüşler farklıdır.

Nietzsche “insan Tanrı'yı öldürdüğüne göre, şimdi ona düşen kendisi Tanrılık etmek, onun yerine geçmektir.”⁶¹⁷ sözüyle insanların dünyadaki yaşantısını Tanrı ve O'nun kuralları olmadan sürdürmesi gerektiğini belirtmektedir. İnsan, Tanrı korkusuna kapılmadan, herhangi bir dinin egemenliğinden uzakta, sıradan insanların yaşamından farklı salt kendi isteklerine göre uygun yaşamalıdır. Burada insana dünya zevklerinden ayrı, kendi iradesine göre bir yaşamı uygun görmektedir. Ona göre de ölüm Tanrı'nın egemenliğinden uzakta, dünya zevklerinden mahrum kalarak kişinin kendi arzusuna göre yaşamasıdır.

⁶¹⁵Mesnevi, C. IV. B. 3062; Mesnevi, C. IV. B. 1787; Mesnevi, C. V. B. 1774; Mesnevi, C. V. B. 1788;

⁶¹⁶Nietzsche, *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere?*, s. 23.

⁶¹⁷Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 41.

Her ikisinde de şekli bir ölüm bulunmaktadır. Biri bunu dine daha sıkı sarılma ve varlığını Tanrı’da bulma, nefsin terbiye etmekte buluyor. Diğer din, iman, Tanrı, ahlâk gibi kutsallardan arındırma noktasında ölümden bahsediyor. Dolayısıyla nefsin ölümü şekli olarak gerçekleşmektedir. Kısaca her iki düşünürün ortak noktası insanın dünyada ölümü tatması gerektiğidir.

1.3.İnsanın Kendisini Geliştirmesi Bakımından

İki düşünürümüz de İlkçağ filozoflarından Herakleitos’tan etkilenmiştir. Herakleitos’un temel felsefesi her şeyin bir değişim, dönüşüm içinde olmasıdır. Ona göre her varlık sürekli bir dönüşüm halindedir. Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar.⁶¹⁸ Dolayısıyla insan sürekli bir değişim içindedir. Herakleitos burada “Güneş her gün yenidir.”⁶¹⁹ fragmanıya her şeyin her gün yenilendiğini vurgulamaktadır.

Mevlana ve Nietzsche de bu konuda Herakleitos gibi düşünmektedir. Mevlana’da insan hem iyi hem de kötü durumda yerinde saymamalıdır. Hep kendisini yenilemeli ve değişime açık olmalıdır. Mevlana, insan hayatını sürekli bir değişme, dönüşme ve gelişme içinde görmek ister. O, insanın bırakın günah ve kötülük içinde kalmasına, iyilik içinde bile aynı yerde kalmasına tahammül edemez.⁶²⁰ Mevlana, bu değişimi şu şekilde ifade etmektedir: “Sen ey insan! Külliyyâtın (bir bütünün) bir cüz’ü, bir küçük parçasısın. Sen nasıl, Hakk’ın koyduğu kanun gereğince değişiyorsan, çeşitli hallere dönüşüyorsan, külliyyât dediğin bütün de öyle. Kâinâtta her şey durmadan değişmektedir.”⁶²¹ Mevlana burada Herakleitos gibi düşünmekte ve insanın aynı yerde -ister iyi ister kötü olsun- kalmasını istemez. İnsanın her anlamda kendisini geliştirmesini ve ileriye doğru yol almasını istemektedir.

Mevlana, her zaman yeniliklerin peşindedir. İnsanın özünde hep yenilik olduğunu düşünmektedir. Zaman ve mekân insanın etrafında dönmekte ve insan yeni yeni kalıplar çıkarmaktadır. İnsan bu kalıpları eskitip yok eder sonra yenisini oluşturur ve daima atılım halindedir. Yaşam sürdükçe insan ileriye doğru bir gelişim

⁶¹⁸Herakleitos, *Fragmanlar*, Cengiz Çakmak (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 53.

⁶¹⁹Herakleitos, *Fragmanlar*, 41.

⁶²⁰Himmet Konur, “Mevlana, Tasavvuf ve Ahlak”, s. 35.

⁶²¹Mesnevi, C. I. B. 1289.

sergilemektedir.⁶²² Mevlana, insanın kâmil insan olma yolunda değişim sergilemesi ve gelişim göstermesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü kâmil insan, Tanrı katında bütün insanlar arasında en değerli olanıdır ve dünyada bütün olup bitenler onun aracılığı ile gerçekleşmektedir: “Kâmil insan izzete, yüceliğe mazhardır. O Hakk’ın sevgilisidir. O bütün melekleri geride bırakmış, ileri geçmiştir.”⁶²³ O, bütün varlık mertebelerinin en üstünde yer almaktadır. O, zaman ve mekân üstündedir: “Kâmil insan bugünümüzün de padişahıdır, yarınımızın da.”⁶²⁴

Mevlana’ya göre kâmil insan, bir Hakk eri’dir ve duyuşal dünyada mutlak olanın bir yansımasıdır. Bu olgunluğa ve yüksekliğe ulaşan Hakk eri, bütün benliklerin, beşer yargıların ve maddesel boyutun çok üzerindedir.⁶²⁵ Kâmil insan düşüncesi insanı hem fiziksel hem de metafiziksel boyutları içine alan evrensel bir insan mahiyetindedir. Onu sadece cisim ve beden olarak görmek doğru değildir. O, can ve özdür.⁶²⁶ Daha çok metafiziksel âlemin en üst tabakasına ulaşmış, maddi dünyadan tamamen uzaklaşmış, kendisini Tanrı’ya bırakan ve O’nda bulan kâmil insan maddi dünyada da Tanrı’nın bir örneğini yansıtmaktadır.⁶²⁷ Dolayısıyla insanın değişimi ve dönüşümü Mevlana’ya göre Tanrı’nın istekleri şeklinde olmalıdır. Bu yolda ise insanın rehberi Kuran, hadisler ve sünnetlerdir. İnsan Kuran rehberi sayesinde Tanrı’nın isteyeceği bir kul olmalı ve değişimini bu yolda gerçekleştirmelidir.

Nietzsche de insanın değişmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Ona göre de insanın sürekli ileriye doğru yeni şeyler öğrenerek, hayattan daha fazla ders alarak ve farkındalığını yükselterek kendisini geliştirmesi gerekir.⁶²⁸ Nietzsche, insanın kendisini sürekli geliştirmesi gerektiğini üstinsan düşüncesinden hareketle ifade etmektedir. Üstinsan, sürü ve özgür insan tiplerini aşarak, kendisinin üzerinde yeni bir karakter kurgulayarak, kendisinin üzerinde çok daha fazla olan bir insan türüdür. Dolayısıyla, insan da üstinsana ulaşmak ya da kendisi üstinsan olmak için sürekli yenilik halinde olmalı ve kendisini açacak eylemlerde bulunmalıdır.

⁶²²Nezih Uzel, *Mevlana ve İnsan*, s. 77.

⁶²³Mesnevi, C. VI. B. 487.

⁶²⁴Mesnevi, C. VI. B. 491.

⁶²⁵Yüksek Yazıcı, *Gönüller Sultanı Mevlana*, İstanbul: Kavim Yayınları, 2007, s. 178.

⁶²⁶İsmail Yakıt, “Mevlana’da Akıl ve Aklın Kritiği”, s. 32.; Mesnevi, C. II., B. 3187.

⁶²⁷Yüksek Yazıcı, *Gönüller Sultanı Mevlana*, s. 178.; İsmail Yakıt, “Mevlana’da Akıl ve Aklın Kritiği”, s. 32.; Mesnevi, C. II. B. 3187.

⁶²⁸Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, ss. 272-273.

Üstinsan, Nietzsche'ye göre insanoğlunun ulaşmak istediği bir amaçtır. İnsan, aşılması ve yenilmesi gereken bir varlıktır. Her varlık kendisinden üstün bir şey yarattığı için, insanoğlu da kendisinden üstün olan üstinsanı yaratmalıdır. Dolayısıyla insan kendisini aşmalı ve yeryüzü de üstinsanın varlığıyla anlam kazanmalıdır.⁶²⁹ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı kitabında insanın mevcut durumundan çok memnun olmadığını şu şekilde dile getirmektedir:

Ben size üstinsanı öğretiyorum. İnsan alt edilmesi gereken bir şeydir. Onu alt etmek için ne yaptınız?

Bütün varlıklar şimdiye dek kendilerinden öte bir şey yaratmışlardır. Peki, siz bu büyük yükselişin inişi olmak ve insanı alt edecek yerde yeniden hayvanlara mı dönmek istiyorsunuz?

*İnsana göre maymun nedir? Gülünecek bir şey ya da, acı bir utanç. İnsan da tıpkı böyle olacaktır. Üstinsana göre, gülünecek bir şey ya da acı bir utanç.*⁶³⁰

Nietzsche'ye göre insan, üstinsanı örnek almalı ve onun yolunda ilerlemelidir. İnsan, sürekli değişim, dönüşüm ve yenilik peşinde olmalıdır. Ancak bu şekilde kendisini aşabilir ve yeni bir kimlik edinebilir. İnsan hayvana dönmek yerine kendisinin üstünde yeni bir insan olma yolunda sürekli ilerlemelidir.⁶³¹ Nietzsche, insanın ilerlemesini ahlâksallaşma ilkesinin mevcut normları dışında görmektedir. Çünkü insan mevcut ahlâki değerler içinde katılaşarak dünyayı daha tutucu ve durağan şekilde ele almaktadır. İnsan böyle bir sistemin içinde yemek yemeden entelektüel durumlara kadar kapalı ve katı bir hale gelmektedir. Dolayısıyla yeniden değerlendirme ilkesi bu problemlerden kurtulma yönünde bir harekettir. Bu kavram kendini aşma, özgürlük ve yaratma terimleri ile eş anlamlıdır.⁶³² Kısaca Nietzsche'ye göre insan mevcut ahlâki yapının dışına çıkarak, kendi değerlendirmeleri ile kendisinin dışında bambaşka biri olmalıdır.

Her iki düşünür de insanın kendisini geliştirmesi ve aşması bakımından aynı düşünmektedir. Mevlana insanın kendisini aşarak kâmil insan olmasını arzularken, Nietzsche ise insanın kendisinin de üzerinde üstinsan olmasını arzulamaktadır. Burada ayrıştıkları nokta, bu süreç içinde kendilerine rehber aldıkları unsurlardır. Mevlana, insanın kâmil insan olma yolunda kendisine Kuran'ı, hadisleri örnek

⁶²⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1681.

⁶³⁰ Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 20.; Arthur Danto, *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, s. 75.

⁶³¹ Richard Wisser, *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, ss. 82-83.

⁶³² Fehmi Baykan, *Bilgelik Yolunda Bir Filozof Nietzsche*, ss. 87-88.

alması gerektiğini tavsiye ederken, Nietzsche ise insanın bu kutsallardan uzak durması gerektiğini ifade etmektedir. Her ne kadar insanın değişimi konusunda farklı süreçleri kabul etseler de insanın varmak istediği yerin kendisini aşması olduğu ve olgunlaşması gerektiği konusunda aynı düşünceye sahiptirler.

2.Mevlana ve Nietzsche'nin İnsan Anlayışlarının Farklı Yönleri

2.1.İnsanın Mükemmelliği Bakımından

Mevlana, insanları eşref-i mahlûkat yani yaratılmış varlıkların en şereflişi diye tanımlayarak, insanlara sonsuz bir değer atfetmektedir. Ona göre insan, yeryüzündeki en değerli varlıktır, fakat insan gerçek değerinin farkında değildir. Mevlana, insan sevgisini önceleyen bir düşünür olduğundan bütün insanlara hoşgörüyle ve anlayışla yaklaşmıştır. Tanıdığı hatta tanımadığı bütün insanlara gerçek değerini vermeye çalışmıştır. Dil, din, ırk ve renk ayırt etmeden herkese hitap etmiştir.⁶³³ Mevlana'yı hiç tanımamış, onu eserlerinden anlamaya çalışan insanlar bile onun ne kadar sevgi dolu olduğunu görmüşlerdir. O, insanların içini olumlu duygularla doldurarak insanlara ne kadar değerli olduklarını hissettirmiş ve insanın mükemmel bir varlık olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

Mevlana'nın insan anlayışı sevgi ve aşk temelinde şekillenmiştir. İnsanı mükemmel şekilde görmesinin altında yatan temel neden Tanrı'nın da öyle olmasıdır. Tanrı mükemmel olduğu için kendi mükemmelliğini insanda görmek istemiş ve bu bağlamda insanı yaratmıştır. Mevlana da insanı İslamiyet'in ele aldığı şekilde incelemiş ve onu en yüce ve en değerli varlık olarak görmüştür. Ancak Mevlana insana dair ne kadar olumlu düşünceye sahipse Nietzsche de o kadar olumsuz düşünceye sahiptir. *Deccal* adlı kitabında insanı hayvana benzetmektedir. Ona göre, insan kesinlikle yaradılışın tacı falan değildir. İnsan, en bozuk yapılı, içgüdülerinden en tehlikeli biçimde sapmış olan en hastalıklı hayvandır. İnsan, bir etki tepki mekanizmasıyla makine olarak algılanırsa geçerlidir. Bunun dışında insanı ruhuyla ele alıp yüceltmek yanlıştır. Çünkü Nietzsche'ye göre insanlardaki özgür istenç artık işlememektedir. O, sadece bir sonuçtur. Eskiden ruhta Tanrısallığın bir kanıtı, yansıması görülmekteydi ama artık böyle bir şey yok. İnsan ruhu,

⁶³³Rıfat Atay, "Peygamber Varisi Mevlana: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi", s. 338.

organizmanın bir kusuru olup, gereksiz yere bir yığın sinir gücünün tüketildiği bir zahmetten başka bir şey değildir.⁶³⁴

Nietzsche, Mevlana'nın aksine insanı varlıkların en değerlisi olarak görmemektedir. Hatta insanı hastalıklı bir hayvana benzeterek ona verdiği değeri göstermektedir. İnsanı çok basit bir şekilde makine olarak algılamakta, onun karmaşık bir varlık olduğuna itiraz etmektedir. İnsanı bu şekilde görmesinin sebebi onun özgür iradesi ile eyleyememesidir. İnsan sadece verilen kurallara uymakta, akıl yetisini kullanmadan her şeyi kabul etmektedir. Nietzsche, aynı zamanda insan ruhunu da aşağılamakta ve onu organizmanın bir kusuru olarak görmektedir. Ruhu olmayan insan aklını kullanamayacağından yaşamını önceden başkaları tarafından tayin edilmiş çok basit kurallara göre sürdürmektedir. Dolayısıyla insanın dünya üzerinde değeri neredeyse yok olmaktadır.

Nietzsche'ye göre Mevlana'nın aksine bütün insanlar eşit değildir. O, hangi insan tipinin daha değerli, daha yaşamaya layık, daha sağlam ve güvenilir bir geleceğe sahip olması gerektiğini araştırmaktadır. İnsanlar arasında yapısal farklılıklar olduğu için herkesi insanlık idesine göre değerlendirmek yanlış olmaktadır.⁶³⁵ Mevlana bütün insanları mükemmel, sevgiye, saygıya layık görürken Nietzsche insanlar arasında ayırım yapmaya ve hangi insan tipinin daha değerli olduğunu bulmaya çalışmaktadır.

Mevlana, insanın değerini Tanrı ile belirlerken Nietzsche ise insanın Tanrı'dan uzak durması gerektiğini söyler. Ona göre insanı değerli ve üstün kılan unsurlardan biri insanın şüpheli olması ve kanılardan uzak durması gerektiğidir. İnançlı olmak insanın özgürlüğünü kısıtlamaktadır. İnançlı kişi neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda bir vicdana sahip olsa da hiçbir şekilde özgür değildir.⁶³⁶ Mevlana ise bu konuda Nietzsche'den farklı düşünmektedir.

Nietzsche'ye göre insan, umursamaz bir egoisttir. En zeki insanlar bile alışkanlıklarının avantajlarından daha önemli olduğunu düşünmektedir.⁶³⁷ Nietzsche insana yine karamsar bir anlam yükleyerek onun sadece kendi arzu ve isteklerinin

⁶³⁴Nietzsche, *Deccal*, ss. 32-33

⁶³⁵Ogün Ürek, "Nietzsche'de Bilgi-Yaşam İlişkisi", s. 122.

⁶³⁶Nietzsche, *Deccal*, s. 129.

⁶³⁷Nietzsche, *Güç İstenci*, 247.

peşinden koşan bir varlık olduğunu düşünmektedir. Düşünür, her fırsatta insanı yermekte ve varlık kategorileri arasında ona hak etmediği değeri vermektedir.

Görüldüğü üzere Mevlana, insanı yere göğe sığdıramazken Nietzsche ise insanı yerden yere vurmaktadır. Bu görüşlerin oluşumunda içindeki bulundukları toplumsal yapı etkilidir. Mevlana insana inanç temelinde değer atfederken Nietzsche inancın ve dinsel unsurların dışına çıkmaktadır. Mevlana'nın insan tasavvuru İslamiyet'in izlerini taşıyıp Tanrı gibi mükemmel bir yapıya sahipken, Nietzsche'nin insan algısı ise bu yapının dışındadır. Onun insanı aşağılamasının temelinde sürü insanının özellikleri bulunmakta ve o, insanın ancak sürü insanı olmaktan kurtulmasıyla bir değer kazanabileceğini düşünmektedir. Mevlana'ya göre insanın değeri verili iken, Nietzsche'ye göre ise bu değer kişinin kendi çabasıyla daha sonra elde edilmektedir. Bu unsurların sonucunda Mevlana insana dair pozitif bir tutum sergilerken, Nietzsche ise negatif bir tutum sergilemektedir.

2.2.Öte Dünya İnançları Bakımından

İki düşünürü farklı kutuplara yerleştirip onları ayıran temel düşüncelerden biri, birinin tasavvufçu olması diğerrinin ise din karşıtı bir tavır sergilemesidir. Mevlana, Müslüman bir düşündürdür ve onun rehberi Hz. Peygamber ile Kuranı Kerim'dir. Dolayısıyla İslamiyet'te yer alan bütün düşüncelere kendisi de sahiptir. Bunlardan birisi de bu dünyanın geçici, boş ve anlamsız olduğunu dünya hayatını anlamsızlığından çıkarıp ona bir değer katmak gerekirse bunun hayatı Tanrı'nın isteğine uygun yaşamakla olacağını söyleyip gerçek dünyanın ahiret olduğunu söyleyen düşüncedir.

Mevlana, ahiret düşüncesini kabul etmekle beraber bu dünyanın sahte, geçici, anlamsız olduğunu da düşünmektedir. Gerçek olan dünya öte dünyadır. İnsanlar maddi dünyadaki yaşantılarına göre yaptıkları iyilik ve kötülüklerin karşılığını alacak, ceza ve ödöl sistemiyle orada sonsuz bir yaşam süreceklerdir. Bu bağlamda dünyada iyilik yapmak, Tanrı'nın isteklerini gerçekleştirmek insanı cennete bir adım daha yaklaştıracığından insanlar bu sınırlı ömürde her saniyeyi değerlendirip cennete gitmek için yaşamalıdır. İnsan maddi dünyada sahip olduğu zenginliklere aldanıp sınırlı ömrünü boşa harcamamalıdır. Bunlar, insanın cehennemini hazırlar. Mal mülkün sevgisi ağzı kapalı testi gibi insanın kalbine girmediği sürece insana zarar

vermemektedir. Kişi onları Hakk yolunda harcarsa hem dünyada hem de ahirette çok büyük fayda görecektir.⁶³⁸

Mevlana, Mesnevi’de yine ahiretin varlığına ve inancına dair şunları söyler: “Yoksa sizde dünyadan ahirete dönmek ve Allah'ın huzuruna çıkmak ümidi yok mu idi? Kuran'ın kıyamet hakkındaki haberi, size boş mu görünmüştü?”⁶³⁹ Kuran’da yazılan ayetler insanlık için çok önemli bilgiler vermektedir. Orada ahiretin varlığını okuyup kabul etmemek insana öte dünyada çok zarar vermektedir. Mevlana, Tanrı’ya inanan bütün insanların öte dünyayı da kabul etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Nietzsche, bu konuda Mevlana’nın tam tersi yönünde düşünmektedir. O ise, insanları öte dünya vaadiyle kandıranlara inanmamak gerektiğini ve insanların bu dünyaya bağlı kalmaları gerektiğini düşünmektedir. Nietzsche, öfkeyi, intikamı, kıskançlığı, alayı, kurnazlığı ve şiddeti tanımayan Tanrı’nın önemsiz olduğunu belirtmektedir. Zira O, sadece iyi olarak tanımlanmamalıdır. O’na tek yönlü atfedilen anlamdan ötürü Nietzsche Tanrı’ya inanmamakta ve Tanrı tarafından vaat edilen öte dünyayı da kabul etmemektedir.⁶⁴⁰ Ona göre gerçekliğe ulaşmak isteyen insan bu engelle takılmamalıdır. Zira hakikat yanında Tanrı’yı istemez. Hakikate ulaşmak isteyen şüphe duymalı, dogmatik bir şekilde Tanrı’ya bağlanmamalıdır.⁶⁴¹

Nietzsche’ye göre öte dünya vaadiyle yaşayan insanlar bu dünyayı dilediği gibi yaşayamamakta ve yaşamdan zevk almamakta, zevk alsa bile bundan suçluluk duymaktadır. Bu yüzden, insan ömrü ne kadarsa dünyada o sınırdaki yaşam sürmelidir. Çünkü sonsuz bir yaşam yoktur. İnsan öldükten sonra her şey son bulmaktadır. Nietzsche’nin Tanrı inancı ve din anlayışı olmadığı için onun öte dünya inancının olmaması, Mevlana’nın da Müslüman bir düşünür olmasından ötürü ahireti kabul edip dünya hayatını küçümsemesi anlaşılır bir durumdur. Biri insanları bu dünyaya bağlı yaşamaya çağırırken diğeri ise öte dünyaya bağlı yaşamaya çağırmaktadır. Bunda ise en önemli etken bulundukları çevrenin şekillendirmesine bağlı olarak sahip oldukları din ve Tanrı anlayışlarıdır.

⁶³⁸Halim Gül, *Mesnevi’de Tasavvufî Tefsir*, s. 312.

⁶³⁹Mesnevi, C. I. B. 3175.

⁶⁴⁰Nietzsche, *Deccal*, s. 36; Afşar Timuçin, *Felsefe Bir Sevinçtir*, 102.

⁶⁴¹Nietzsche, *Karışık Kanılar ve Özdeyişler İnsanca Pek İnsanca 2*, s. 17.

2.3.İnanç Bakımından

İki düşünür arasındaki bir diğer fark inanç yönündendir. Mevlana, Tanrı'nın varlığını kabul ederken, Nietzsche ise Tanrı'nın ve inanç ile ilgili bütün kutsalların varlığını inkâr etmektedir. Her iki düşünürün inancını şekillendiren yine içinde yaşadıkları toplum olmaktadır. Zira Müslüman bir çevrede doğmak ve Şems ile karşılaşmak Mevlana'yı mutasavvıf yaptığı gibi, Avrupa'nın merkezinde Hristiyan bir toplumda doğmak ve o dinin değerlerini sorgulayarak Tanrı'dan uzaklaşmak da Nietzsche'yi ateist yapmaktadır. Bu bağlamda insanı ele alma şekillerinde dinin etkisi görülmektedir.

Mevlana, bir gönül adamı, Hakk aşığı olduğundan bütün eserlerinde ve yaşantısında İslam'dan ayrılmamış ve fırsat buldukça Kuran ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini açıklamıştır. Onun rehberi Tanrı sevgisi, Kuran sevgisi, peygamber sevgisi ve insan sevgisi olmuştur. Bütün eserleri incelendiğinde İslam'a aykırı tek bir söz bulunmayacaktır. Mevlana'nın şiirlerinde İslami olmayan bir düşünceye rastlandığında o şiirin Mevlana'ya ait olmadığı anlaşılabacaktır. Mevlana çok güçlü edebi yönü ile İslam ve insan ile ilgili fikirlerini, duygularını herkesin anlayacağı basit bir şekilde ifade etmiş ve bu sayede herkesi büyülemiştir. Dolayısıyla onun şiirlerini okuyanlar İslam'ı anlamak ve sevmek yönünde büyük yol kat etmiştir. Onun şiirleri başka dinlerden İslam'a geçenlere bir köprü görevi görmüştür.⁶⁴² Onun düşüncesinde bütün tasavvuf anlayışında olduğu gibi insanın yeri Tanrı'nın yanındır.⁶⁴³

Nietzsche'nin ateist olmasındaki en önemli etken Hristiyanlık dini ve sahip olduğu değerlerdir. Hristiyanlığın kabul ettiği Tanrı düşüncesi yeryüzündeki en yoz Tanrı düşüncelerinden biridir. Tanrı'da ve Tanrı için yaşamak, doğada ve dünyada yaşama isteğini köreltir. Tanrı, dünyaya ait her şeyin yalanlanması için oluşturulmuş sahte bir kavramdır. İnsanları öte dünya yaşamına ikna etmek için kurgulanmış bir formüldür.⁶⁴⁴ Nietzsche'ye göre insan Tanrı'nın gölgesinden uzakta, özgürce bir yaşam sürmelidir. İnsan, öte dünya aldatmacasına kanmadan salt bu dünya sınırları içinde ömrünü mutlu ve iradesine uygun şekilde geçirmelidir.

⁶⁴²Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, ss. 43-44.

⁶⁴³Nezih Uzel, *Mevlana ve İnsan*, s. 94.

⁶⁴⁴Nietzsche, *Deccal*, s. 41.

Görüldüğü üzere Mevlana, insanı Tanrı'nın yanına yerleştirirken; Nietzsche ise insanı Tanrı yerine koymaktadır. Mevlana, insan düşüncesini İslam'ın normları ile şekillendirerek Tanrı'nın yanına yerleştirmektedir. İnsana o kadar değer vermektedir ki onun dünyadaki en üstün yaratıcının yanında yer alması gerektiğini düşünmektedir. Tanrı'nın yanında yer alan insan, Tanrı'nın emir ve isteklerine uyan, Kuran'ı ve hadisleri kendisine rehber edinen, Hakk yolunda ilerleyen ve maddi dünyayı önemsemeyip öte dünya için çalışandır. Nietzsche'nin düşüncesindeki insan ise Tanrı'ya önem vermeyen, O'na ihtiyaç duymayan kendi sorumluluğunu ve gücünü kendisi elde edecek potansiyele sahip üstinsandır. Üstinsan, Nietzsche'ye göre bir anlamda Tanrı'nın yerine geçecek, Tanrı gibi insanları idare edebilecek ve onları hükmedebilecek bir yetkinliktir.⁶⁴⁵

Her iki düşünürün inanç bakımından ayrılması görüldüğü üzere insan tasavvurlarına da yansımıştır. Biri Tanrı temelli bir insan fikri oluştururken, diğeri Tanrı'nın yerinde insanı görmektedir. İnsanın, Tanrı'nın yanında mı yoksa yerinde mi olduğu düşüncesi kişinin felsefi görüşüne göre değerlendirilebilecek bir durumdur.

2.4.Kadın-Erkek Düşüncesi Bakımından

Mevlana, tüm dünyada yaşam insanı olması ile tanınmaktadır. Onu değerli kılan şeyler, bütün insanları din, dil, ırk, kültür ayırt etmeden sevmesi ve dergâhına kabul etmesidir. Onun iyi huyları, merhameti, kibarlığı ve insanlığı anlatılmakla bitmez. Kısaca bütün insanlara değer veren biri, kadın veya erkekte herhangi birini üstün tutmamakta, her ikisini de aynı oranda önemsemektedir.⁶⁴⁶ Ancak Nietzsche, çocukluğunda geçirmiş olduğu yaşantılardan olsa gerek kadınlara karşı olumsuz tavır sergilemektedir. Babasının çok küçükken ölmesi, kadınların arasında büyümek zorunda kalması ve âşık olduğu kadınlar tarafından terk edilmesi, onun kadınlara karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmaktadır.⁶⁴⁷ Kitaplarından anlaşılacağı üzere kadınlara dair pek çok olumsuz aforizması vardır. Mevlana'nın bütün insanları kucaklayan bir tavrının yanında, Nietzsche'nin insanları ikiye ayırması ve kadınlara erkeklerin karşısında çok fazla önem vermemesi dikkat çekmektedir.

⁶⁴⁵Cevdet Kılıç, *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbal*, s. 97.

⁶⁴⁶Şefik Can, *Mevlana ve Eflatun*, s. 86.

⁶⁴⁷Laurence Gane-Piero, *Nietzsche*, s. 46.

Mevlana genel olarak bütün insanlara değer veren bir yapıda olsa da kadına dair birkaç noktada olumsuz eleştiride bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: Kadın kemale erme konusunda erkekten zayıftır, kadın en büyük fitne unsurudur. Bazı kadınlar kocaları sayesinde bir varlık kazanır.⁶⁴⁸ Kimi kadınlar da yaptıkları hileler ile erkeklerin sonunu getirmiş ve maddi anlamda onlara zor zamanlar yaşatmışlardır.⁶⁴⁹ Mevlana, kimi zaman kadınların erkeklerin hayatını zorlaştırdığını ve onlara büyük zararlar verdiğini dile getirmiştir. Bazı kadınlar ise kendi başlarına toplumda bir yer edinmemekte, eşleri sayesinde bir yere gelmektedirler.

Kadın, hem nefs-i emmarenin hem de dünyanın bir sembolüdür. O, insanlık hasletine olduğu kadar nefsani zaafıya da sahiptir. Kadınlar dişiliğinden ziyade kişiliği ile ön planda olması gerekirken, kimi zaman cinselliği ile yer edinmeye çalışmışlar ve kendi değerlerini düşürmüşlerdir. Dolayısıyla Mevlana'ya göre, kadının hem bakışı hem de sesi fitnedir.⁶⁵⁰ Kimi zaman bazı kadınlar kendi aklını, bilgisini, kişiliğini, karakterini ve aldığı eğitimi bir kenara bırakarak sadece kadınsal kimliğini kullanarak kendilerini çok farklı ve yanlış şekilde sergilemişlerdir. Mevlana, bu tipte olanların kendi değerini düşürdüğünü dile getirmekte ve onların hem bakışının hem de sesinin birer fitne unsuru olduğunu ifade etmiştir.

Mevlana, düşünce dünyasını Tanrı'ya ulaşma, O'nun sıfatlarını içselleştirme biçiminde şekillendirmiştir. Kadının kemale erme konusunda erkek kadar sıkıntı çekemeyeceğini ve sabırlı olamayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla kadınlar, kemale erme noktasında çok fazla bir değere sahip değildir.⁶⁵¹ Zira kadınlar doğası gereği daha kırılgan ve narin bir yapıya sahiptirler. Onların erkekler kadar güçlü olmadığı genellikle kabul gören bir gerçektir. İnsanın kemale ermesi, olgunlaşması pek çok zorluğu ve sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Ancak kadın hassas ve kırılgan olduğundan bu konuda erkek kadar sabırlı ve güçlü değildir. Dolayısıyla Mevlana'ya göre kadınlar kemale erme konusunda erkeklerden bir adım geridedir.

Mevlana, gönlü geniş olması sebebi ile bütün insanları kucaklayan bir yapıya sahiptir. Ancak yaşamını Tanrı yolunda harcadığı için bütün insanların da bu yoldan gitmesi gerektiğini düşünmektedir. Herkes Tanrı'nın kabul edebileceği bir yapıda

⁶⁴⁸Mesnevi, C. VI. B. 3689.

⁶⁴⁹Mesnevi, C. V. B. 1203-1204.

⁶⁵⁰Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", s. 61.

⁶⁵¹Mehdi Firdevs-i Meşhedi, "Mevlana'nın Düşüncesinde Kadın", Hasan Almaz (çev.), s. 54.

olmalı ve kendisine Hz. Peygamber'i örnek almalıdır. Mevlana, bütün insanlığa bu tavsiyeleri salık verirken kadınların kimi konularda olumsuz özelliklere sahip olduğunu yukarıda anlatıldığı gibi dile getirmektedir. Düşünürün kadınlara ilişkin birkaç olumsuz düşüncesinin dışında, onun herkese karşı hoşgörölü ve sevgi dolu bir yapısının olduğu bilinmektedir.

Nietzsche, inanç konusunda sadece kadınları kapsayan bir açıklama yapmamıştır. O, genel olarak Hristiyanlığı ve Hristiyanların inandığı Tanrı'yı eleştirmiştir.⁶⁵² Bundan hareketle Nietzsche'nin Hristiyanları da eleştirdiğini söylemek çok yanlış olmaz. O, inanç konusunu kadın erkek olarak ayırmamış. Sadece inanmanın sebeplerini ve inanılan dinin değerlerini sorgulamıştır. Nietzsche, kadınlara ilişkin olumsuz eleştirirler getirirken bunu dinden bağımsız bir şekilde yapmıştır.

Mevlana ile Nietzsche, kadının dişiliğini kullanarak, erkeklerin aklını başından alma konusunda aynı fikirdedirler. Nietzsche'ye göre kadının en büyük derdi görünüş ve güzelliştir. Erkekler de bu yalana ve görünüşe âşık olmaktadır. Mevlana, kadını bir fitne unsuru olarak görmektedir. Aslında, bazı kadınlar erkekler için tehlikelidir.⁶⁵³ Nietzsche de bu konuda Mevlana ile benzer düşünmektedir. Çünkü kendisi de âşık olduğu Salome tarafından kandırılmıştır. Dolayısıyla kadınların kişiliklerini ön plana çıkarmak yerine dişiliklerini kullanarak erkekleri parmaklarında oynatması ve pek çok erkeğe zarar vermesi, iki düşünürün de kadınlarla ilgili benzer bir yargısıdır.

Mevlana'nın tavrı bütün insanları önceleyen bir yapıya sahip olurken, inanç noktasında kadınların zaman zaman hem erkeklere zarar vermesi hem de kendilerini farklı bir şekilde sergilemesi bakımından onları kesin bir dille eleştirmektedir. Nietzsche ise felsefi düşünce bağlamında daha çok Tanrı'yı, Tanrı inancını ve Hristiyanlığı eleştirirken; sosyal hayatta da kadınları eleştirmiştir.

Mevlana, insanları kadın erkek, güzel çirkin, yoksul zengin, özgür köle diye ayırt etmemiş; bütün insanları dergâhına kabul etmiştir. Onlara karşı göstermiş olduğu tavır ise herkes tarafından örnek alınmıştır. Çünkü o, kimseyi kimseden üstün

⁶⁵²Nietzsche, *Karışık Kanılar ve Özdeyişler İnsanca Pek İnsanca 2*, s. 17; Nietzsche, *Deccal*, s. 122.

⁶⁵³Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 157.; Kadir Özköse, "Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın", s. 61.

görmemiş ve herkese Tanrı'nın yarattığı bir kul olarak bakmış ve her bir insanda Tanrı'nın bir sıfatını ve güzelliğini görmüştür. O, sadece kadınların doğası gereği sahip olduğu birtakım unsurları inanç ile bağdaştırarak eleştirmiştir. Nietzsche ise yaşamı boyunca kadınlara çok az değer vermiş, onları toplumda farklı bir yere koymuştur. Kadınlarla ilgili olumlu aforizmalara sahip olsa da genel olarak eleştirileri hep olumsuzdur. Sosyal alanda kadınların değerini hep görmezden gelmiş ve onlara gereken önemi vermemiştir. Hem Mevlana'nın hem de Nietzsche'nin kadınlarla ilgili bazı benzer düşünceleri olsa da, genel olarak bütün insanları kucaklama bakımından görüldüğü üzere farklı düşünceleri vardır.

2.5.İnsanlara Verdikleri Değer Bakımından

Mevlana, insana değer verir. İnsanı yaratılmışların en şerefliisi olarak görür. İslamiyet'te bununla ilgili şöyle bir ayet vardır: “Andolsun ki biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık; karada ve denizde onların ulaşımını sağladık; temiz besinlerle onları rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızdan pek çoğuna üstün kıldık.”⁶⁵⁴ İnsan dünyadaki bütün varlıklar arasında en üst noktada yer alır. Nietzsche ise insana olumsuz özellikler atfeder ve insana Mevlana kadar değer vermez. Onun için insan, sürü insanı içinde yer aldığı sürece varlıklar tabakasında üst konuma yerleşemez. O, sınıflandırdığı insan türlerinden sadece üstinsana değer verir. Çünkü o sürü insanının içinden sıyrılmış ve kendi ahlâkını, değerlerini, inancını yaratarak sürü insanına hükmedebilecek bir konuma erişmiştir.

Mevlana'nın rehberi Kuran'dır. Kuran'ın insana verdiği değer ile Mevlana'nın insana verdiği değer aynıdır. Kuran'da insan, yaratılmış varlıkların en şerefliisi ve en üstünü olarak yer alır. Dolayısıyla Mevlana da insana yaratılmış varlıklar içinde eşrefi mahlûkat olarak değer verir. Aynı zamanda insanın en üstün varlık olarak görülmesinin bir diğer nedeni onun Tanrı'nın küçük bir yansıması olmasıdır.⁶⁵⁵ Mevlana, Nietzsche'nin içine doğduğu ve onu sert bir dille eleştirdiği Hristiyanlık dininin insanın doğuştan günahkâr olduğu öğretisine karşı çıkmaktadır. O, Kuran'da yer alan “Şüphesiz biz insanı en güzel bir biçimde yarattık.”⁶⁵⁶ ayetini

⁶⁵⁴İsra 17/70.

⁶⁵⁵Ahmet Kabaklı, *Mevlana*, s. 109.

⁶⁵⁶Tin Suresi 95/4.

kabul etmektedir. Bu bağlamda insan masum olarak dünyaya gelmekte ve daha sonra kendi iradesine göre günah işlemektedir.

Nietzsche ise insana verdiği değer bakımından Mevlana ile farklı düşünceleri paylaşmaktadır. O, çoğunlukla insana Mevlana kadar değer vermez ve zaman zaman insanları eleştirir. İnsanları olduğu gibi kabul etmek yerine onları birtakım sınıflandırmalara tabi tutar ve sadece en üstte yer alan insana hak ettiği değeri verir. Onun aşağıladığı ve çok sert bir dille eleştirdiği bulunduğu toplumun değerlerini sorgulamayan, herkes gibi olan, kitleleri karşısına almaya cesaret edemeyen sürü insanıdır. O, toplumun ahlâkına uyum gösterir ve yeni bir ahlâkın ihtiyacına bütün gücüyle direnir.⁶⁵⁷ Nietzsche'ye göre sürü insanı olmak bir suçtur. İnsanın hayattaki bütün gayesi üstinsan olmak ve o yolda uğraş vermektir. Üstinsan olma yolunda ilerleyen bir insan gerçek değeri hak etmektedir. Dolayısıyla Mevlana bütün insanları yaratılmışların en şerefliisi olarak görürken, Nietzsche ise sadece üstinsanı yaratılmışların en değerlisi olarak görmektedir.

Sonuç olarak Mevlana'ya göre insanın başlı başına dünyaya gelmesi ve varlıklar arasında yerini alması onun düşüncesinde değerli olmak için yeterlidir. Nietzsche'nin düşüncesinde ise insan genel olarak bir köprü olup asıl amaç onun üstinsana doğru yol almasıdır.⁶⁵⁸ Nietzsche'nin düşüncesinde üstinsana giden yolda insan sadece bir araçtır ve üstinsan olmadığı ya da üstinsan olmaya karar vermediği sürece insan herhangi bir değere layık değildir.

2.6.Kâmil İnsan ve Üstinsan Örnekleri Bakımından

Mevlana, düşüncesinin temeline Kuran'ın öğretilerini yerleştirmiştir. Onun felsefesinde insan, İslam'ın yolundan gitmeli ve kendisine Hz. Peygamber'in yaşamını örnek almalıdır. Olgunlaşan ve yaşamını Tanrı yolunda harcayan bir insan Mevlana'ya göre kâmil insandır. Kâmil insan bir din adamı olup, İslamiyet'i en güzel şekilde yaşayarak insanlara bu anlamda örnek olan değerli bir kişidir.

Tasavvuf düşüncesinde kâmil insandan söz edilirken Hz. Peygamber'den bahsedilmektedir. Ancak her ne kadar bütün nebiler ve onlardan sonra gelen veliler birer kâmil insan olsalar da, Tanrı'nın bütün isimlerini kemal derecesinde temsil

⁶⁵⁷Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 114.; İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, s. 27.; Nietzsche, *Güç İstenci*, s. 205.

⁶⁵⁸Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 189.

etmezler.⁶⁵⁹ Tanrı'nın bütün isimlerini tam anlamıyla ilk olarak Hz. Peygamber temsil ettiği için O'ndan sonra gelenler, bazı durumlarda eksik kalmışlardır. Bundan dolayı tasavvufta ve Mevlana'da kâmil insanın en güzel ve kusursuz örneğini Hz. Peygamber sergilemektedir.

Nietzsche'de üstinsan, düşünürün insan sınıflamasında en üst konuma sahip, kendisini aşmış, ayrıcalıklı kişidir. Hem Tanrı'nın hem de kendisinin üzerindedir. Tanrı'yı öldürüp kendi içinde bir Tanrı yaratan, her yönüyle kendi varlığını aşan, kendi özelliklerinin çok daha üzerinde yer alan üstinsan, özel bir yere sahiptir. Bu şekilde kendisini gerçekleştiren, özelliklerinin, yeteneklerinin farkında olan ve yapabileceklerinden daha çok şey yapan üstinsanlar aynı zamanda toplumda öncüdürler. Düşünüre göre toplumda üstinsanların sayısı arttıkça o toplum daha yaşanılır ve anlamlı bir hale gelecektir. Nietzsche, üstinsan tanımından hareketle yaşadığı döneme ait örnekler vermektedir. Onun örnekleri, sanatta, siyasette ve başka alanlarda toplumlara öncülük etmiş bireylerdir.

Nietzsche yaşamında ve düşüncesinde görüşlerini sınırlı dünya çerçevesinde oluşturmuştur. Tanrı'yı kendi içinde oluşturan, kendi ahlâkını oluşturup insanlara bu değerleri benimseten üstinsan örneği, toplumun liderleri arasında aranmalıdır. Nietzsche'ye göre toplumları peşinden sürükleyen, onlara hükmeden siyasetçiler üstinsan olmaktadır. Çünkü onlar yasa adı altında kendi ahlâki değerlerini toplumlara empoze etmektedirler. Nasıl ki Tanrı evreni yönetiyorsa, onlar da Tanrı gibi toplumu yönetmektedir. Sanatçılar da çok özgün kişilikler olduğundan, kendi içlerinde çok özel bir dünyaya sahiptirler. Onlar, topluma aykırı eyleyip kendi istedikleri biçimde cesurca yaşamayı göze alırlar. Bu bağlamda siyasetçiler ve sanatçılar, Nietzsche tarafından üstinsan örneği olarak kabul edilebilir.

Nietzsche, bir Tanrı eleştirisi yaparak üstinsanın aynı zamanda Tanrı olduğunu söylemesiyle kendisinin bir üstinsan olduğunu iddia etmektedir.⁶⁶⁰ Tanrı'yı tümüyle reddeden, herhangi bir değere sahip çıkmayan, kendi değerlerini kendi gücünden alan ve kendinden sonraki nesilleri etkileyen Nietzsche'nin üstinsan olması haksız bir düşünce değildir. Zira kendisinin vermiş olduğu üstinsan tanımına kendisi de uymaktadır.

⁶⁵⁹İsa Çelik, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kamil*, s. 38.

⁶⁶⁰Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 41.

Sonuç olarak hem Mevlana hem de Nietzsche kendi değerlerinden hareketle insan tasavvurlarını oluşturmuşlardır. Dinin şekillendirmesi ile kâmil insan kavramını oluşturan Mevlana'nın kâmil insan örneklerinin Hz. Peygamber ve velilerin olması kaçınılmazdır. Ayrıca dini değerlerden uzakta bir yaşam süren Nietzsche'nin üstinsan örneklerinin de bu dünya sınırları içinde başarılarla imza atmış, toplumları peşinden sürüklemiş sanatçılar, komutanlar ve siyasetçiler olması beklenen bir durumdur.

2.7.Ahlâk Düşüncesi Bakımından

Her iki düşünür inanç bakımından farklı görüşlere sahip olduğu için ahlâkın kaynağı bakımından da farklı fikirlere sahiptirler. Mevlana bir İslam düşünürü olduğu için onun ahlâki değerleri Kuran'a, İslam'a ve hadislerle dayanmaktadır. O, kendisine Hz. Peygamber'in ahlâkını örnek almış ve onun gibi yaşamını sürdürmüştür. Nietzsche ise ahlâkın kaynağı olarak dini ele almamış, ahlâkın temeline insanı yerleştirmiştir. İnsan, salt kendisi için ahlâklı yaşamalı ve ahlâki değerleri kendisi yaratmalıdır. Kişi, Tanrı'dan korktuğu için değil de insan olarak iyi olması gerektiği için iyi davranışta bulunmalıdır.⁶⁶¹

Nietzsche'ye göre “ahlâk, şeylerin değeriyle ilgili önceden oluşturulmuş hazır yargılar bütünüdür. Ahlâklı olmak diye övülen şeyse aslında bu hazır yargıları hiç sorgulamadan kabul etmektir.”⁶⁶² Aynı şekilde “ahlâklı olmak demek, çok eski bir yasaya ya da geleneğe itaat etmek demektir.”⁶⁶³ Nietzsche, insanın hazır kalıp yargılara göre eylemde bulunmasını eleştirmektedir. Mevlana ise, Kuran'da ve hadislerde verili normları kabul etmektedir. Nietzsche'nin ahlâk anlayışı yenilikçi iken, Mevlana'nınki gelenekçidir. Mevlana din temelli normlara uymayı kabul ederken, Nietzsche ise insanın kendi ahlâkını kendisinin oluşturması gerektiğini ifade etmektedir.

Nietzsche'ye göre ahlâk; sıradan insanların, çoğunluğun kabul ettiği, başkası tarafından oluşturulan kurallara uymasındır. Ona göre “Ahlâk, sürünün

⁶⁶¹Metanet Azizgizi Aliyeva, “Mevlana Düşüncesinde İnsan”, s. 180.; Hasan Alma, “Mevlana'nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 318.; Mesnevi, C. V, B. 1231.; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1232.; Nietzsche, *Deccal*, 41.

⁶⁶²Süleyman A. Örnek, *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, s. 94.

⁶⁶³Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca I*, s. 92.

içgüdüdür.”⁶⁶⁴ Herkes tarafından iyi veya kötü kabul edilen değerlere göre hareket etmek sürü insanının işidir. Çünkü onlar iyi, kötü gibi değer yaratacak durumdan uzaktırlar. Oysa Nietzsche’ye göre her ne kadar bu şekilde değerlendirmelerin olduğu varsayılsa da bunların geçerliliği tartışılmaktadır. Çünkü iyi veya kötüye hiç kimse karar vermemektedir: “Neyin iyi neyin kötü olduğunu henüz hiç kimse bilmiyor. Onu sen yaratacaksın, bir yaratıcı olarak.”⁶⁶⁵ Nietzsche’nin ahlâkı insanın kendi içinden beslenmelidir ve insan iyiyi, kötüyü kendisi yaratmalıdır.

Nietzsche’ye göre ahlâk yoktur. O, sadece olayların yorumlanmasından ve değerlendirilmesinden ibarettir: “Ahlâki gerçek diye bir şey yoktur. Ahlâk, belirli olayların bir yorumlanmasıdır. Daha doğrusu, bir yanlış yorumlanmasıdır.”⁶⁶⁶ Mevlana’da ise bu değerlendirmeler İslam anlayışına göre şekillenir. İnsan eylemde bulunduğu bir davranış hakkında yorumda bulunacaksa hadisleri ve Kuran’ı önüne almalı ve orada yazılanlara göre değerlendirme yapmalıdır.⁶⁶⁷

Hem Mevlana hem de Nietzsche’nin ahlâk anlayışlarının temelinde dinsel farklılıklar olsa da, her ikisi de ahlâkın insanlara örnek olması gerektiğini düşünür. Ahlâkın ortaya çıkışı konusunda farklı düşünceye sahiplerken, insanların erdemli ve iyi olmaları gerektiği konusunda benzer düşünmektedirler. Kâmil insan ve üstinsan, bütün insanların üstünde yer aldığından, her ikisinin de davranışı insanlara örnek olacaktır. Dolayısıyla ahlâk, ister içerden yaratılsın ister dışardan verili kabul edilsin; insanların davranışlarını iyi anlamda değiştirecek şekilde olmalıdır.

2.8.Örnek Aldıkları İnsanlar Bakımından

Mevlana, insanların kendilerine din adamlarını, velileri örnek almaları gerektiğini söyler. Çünkü onlar önderdir ve toplumun önündedirler. Dolayısıyla insanlara en çok yardım edecek olan da onlardır. Nietzsche ise, ahlâki tutumuna paralel olarak insanın başka birini örnek almak yerine onun örnek alınacak biri olmasını ister. Çünkü insan, kendi değerini kendisi yarattığından başkasının değerlerini takip etmeye ihtiyaç duymamaktadır.

⁶⁶⁴Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, s. 114.

⁶⁶⁵Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 221.

⁶⁶⁶Nietzsche, *Putların Batışı*, s. 49.

⁶⁶⁷Metanet Azizgizi Aliyeva, “Mevlana Düşüncesinde İnsan”, s. 180.

Süleyman A. Örnek şöyle der: “Nietzsche, diğer peygamberlerin aksine, herkesi kendine gönderen, kendini bulmaya gönderen bir peygamberdir. Yani o, beni takip edin demez; kendinizi takip edin der, beni boş verin ve kendinizi arayıp bulun.”⁶⁶⁸ Nietzsche, insanların kendisini bulması için onlara tavsiyelerde bulunan bir peygamber gibi görülse de, aslında insanların kendisini takip etmesini önerir. Mevlana ise, insanların peygamberleri örnek alarak onların yaşayışlarına uygun bir hayat sürmelerini öğütler.⁶⁶⁹

Mevlana’ya göre insan zaman zaman bunalıma girdiğinde akılca kendisinden daha üstün birilerine ihtiyaç duymaktadır. İnsan kendi kendine yetemediği zamanlarda herkesin güvenini kazanmış, sözüne itibar edilen ve herkesçe sevilen birinin tavsiyelerine uymak istemektedir. Bu bağlamda Mevlana, herkesçe sevilen ve güvenilen kişilerin peygamberler olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla yaşamında az hata yapmak ve Tanrı’nın seveceği bir kul olmak isteyen kişi, peygamberlerin izinden gitmelidir. Yeniden ahlâk kuralları yaratmak zor ve zahmetli olduğu için peygamberlerin sahip olduğu ahlaki değerlerin peşinden gitmek insanların yaşamını kolaylaştırmaktadır.

Nietzsche insan düşüncesini oluştururken insanın her zaman kendisinden hareketle değerlerini şekillendirmesi gerektiğini düşünmektedir. İnsan kendisini aşarak üstinsan olma yolunda pek çok zorluğu göze almalı ve örnek alması gereken kişinin yine kendisinin olması gerektiğini unutmamalıdır. İnsan, kendi değerlerini oluşturmalı ve her zaman kendisini örnek alıp kendisinin peşinden gitmelidir. Mevlana insanlara peygamberlerin yaşamlarını örnek gösterip onların yaşamlarını kolaylaştırırken, Nietzsche ise insanın kendisini örnek alıp yeni değerlerle zorlu bir yaşamda mücadele etmeyi salık vermektedir.

⁶⁶⁸Süleyman A. Örnek, *Nietzsche’siz Hayat Bir Hatadır*, s. 53.

⁶⁶⁹Mesnevi, C. III. B. 1197-1221.

SONUÇ

Bu tez çalışması kapsamında birbirinden farklı kültür dünyalarından olan iki düşünürün insan anlayışları konusunda benzerlikler ve farklılıklar olduğunu göstermeye çalıştık. Ele alınan iki düşünürün arasında zaman ve coğrafya olarak çok fark olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Mevlana doğu dünyasında İslam kültürü ile şekillenerek insan anlayışını oluştururken, Nietzsche ise batı dünyasında Hristiyan kültürüne bir başkaldırı ve bütün değerlere meydan okumayla insan tasavvurunu ortaya çıkarmıştır.

Her ikisinin de bulunduğu kültür farklı olsa da insan düşüncesi konusunda ortak anlayışa sahiptirler. Mistik teist ile nihilist ateist bir düşünürün paylaştığı ortak zemin insanın olgunlaşması, gelişmesi ve kendisinin üzerinde daha fazla ve farklı bir şey olması gerektiğidir. Mevlana insan tasavvurunu oluştururken onun İslam kültürü ile şekillenerek kendisini geliştirip Tanrı yolunda ilerleyerek kâmil insan olma amacına varmıştır. Bu yolda ilerlemek isteyen kişi pek çok zorluğa katlanarak pes etmeden cesurca davranmalıdır. Onun oluşturmaya çalıştığı insanın özellikleri olgun, cesur, zorluklardan kaçmayan ve gelişmeye açık bir yapıda olmasıdır. Nietzsche ise insan anlayışını oluştururken onun Tanrı'dan uzakta, kutsallardan arınarak sadece kendisinin oluşturduğu değerlerle üstinsan olma amacına varmıştır. Nietzsche de üstinsana giden yolda kişinin pek çok zorluğa katlanması ve birçok şeyle mücadele etmek zorunda kalması konularında Mevlana gibi düşünmektedir. Her ikisi zıt kaynaklardan beslense de vardıkları kâmil insan ve üstinsan anlayışları temelde insanın gelişmesine ve olgunlaşmasına vurgu yaptığı için benzer anlayışa sahiptir.

Görebildiğimiz kadarıyla iki düşünür insan anlayışını oluştururken kişinin Tanrı ile olan ve olması gereken bağı konusunda ayrı düşmektedir. Mevlana insanın Tanrı ile yakın olup O'nun istediği şekilde yaşamasını isterken Nietzsche ise kişinin Tanrı düşüncesinden uzakta salt kendi değerlerine göre yaşamasını salık vermektedir.

İslami normlar ışığında bu dünya için değil de öte dünya için yaşamak, Hz. Peygamber ahlakını benimsemek ve Tanrı'ya yakın olmak Mevlana'nın insan anlayışının temelini oluşturmaktadır. Herhangi bir dinin etkisinden uzakta kutsal olan her şeyi reddederek sadece bu dünya için yaşaması ve kişinin sürünün değerlerine göre değil de kendi oluşturduğu değerlere göre eylemesi de Nietzsche'nin insan anlayışını oluşturmaktadır. Her ne kadar temelde insanın olgunlaşması bağlamında benzer görüşü paylaşılsalar da daha sonra farklı yollardan gitmektedirler.

İnsanın gelişmesi sürekli bir değişimle mümkün olacağından hem Mevlana hem de Nietzsche kendi felsefi dünyalarında kişinin belli bir yerde sabit kalmasına karşı çıkmaktadırlar. Yaşamı boyunca aynı noktada kalan, hayatın farklı taraflarını görmeyen, bulunduğu yerden başka bir yere geçmek için zorlukları göze alamayan, kişisel gelişim anlamında kendisine bir şey katmayan kişi anlamsız bir yaşam sürmektedir. İki düşünürümüz de insanın hayatına değer katmak ve kendisini geliştirmek anlamında sürekli değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hayatını hep daha iyi ve farklı olmak için yaşamak filozofların insan anlayışına dair ortak yargılarıdır. Bunu yaparlarken Mevlana kişilerin toplumlara örnek olan, Tanrı tarafından çok sevilen Hz. Peygamber yolunda ilerlemesi gerektiğini söylerken; Nietzsche ise kişilerin sürü ahlâkını aşarak, kendi içinden gelen bir güçle değerler sistemi oluşturan, Tanrı düşüncesine sahip olmayan, toplumlara yol gösteren birtakım başarılı siyasetçiler, ressamalar ve komutanlar gibi olmalarını tavsiye etmektedir. Kendini geliştirmeye çalışan insanlar sonunda ya din adamı olmakta ya da bu dünyada başarılar imza atmış, toplumları yönlendirmiş bir lider olmaktadır.

Olgunlaşmaya başlayan insanlar Mevlana düşüncesinde Tanrı'ya yaklaşırken Nietzsche düşüncesinde Tanrı'dan uzaklaşmaktadır. Temelde benzer düşünceyi paylaşıp daha sonra farklı yolları benimseyen filozofların yaratıcı ile bir bağ kurmaları onların içine doğdukları kültürle alakalıdır. Mevlana İslam kültüründe değil de başka bir kültürde yetişmiş olsaydı belki de kâmil insan kavramını oluşturamayacak, oluştursa bile başka kavram adı altında yaratıcı ile farklı bir bağ kuracaktı. Bu, onun içine doğduğu coğrafyayı benimsemiş ve düşüncelerini içselleştirdiği anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Nietzsche Hristiyan bir toplumda ve ailede dünyaya gelmesine rağmen bu dinin değerlerine başkaldırmış ve kutsal kitapta adı çokça zikredilen Tanrı'ya karşı çıkmıştır. Nietzsche, Mevlana gibi içinde

bulunduğu kültürü benimsememiş ve insan anlayışını din ekseninde oluşturmamıştır. O, Tanrı düşüncesini yok sayarak onun yerine üstinsan anlayışını yerleştirmiştir. Bununla birlikte Nietzsche, Mevlana gibi İslam kültüründe yetişmiş ya da İslamiyet'i tanımış olsaydı düşünceleri yine nihilist çerçevede mi olurdu, tartışmaya açık bir durumdur. Ancak onun eserlerinde geçen İslam'la ilgili olumlu ifadeleri düşüncelerinin değişeceğine bir işaret olarak görebiliriz.

Ele aldığımız kadarıyla Mevlana insanın sürekli Tanrı ile olan bağı güçlendirmeye çalışırken, Nietzsche O'nu yok sayıp hatta insanlarla "Tanrı öldü. O'nu biz öldürdük." diyerek dalga geçmektedir. Mevlana insana öteki dünyadaki yaşamda ödül kazanmak için bu dünyadan ve kendisinden vazgeçip sadece Tanrı'nın istediği şekilde hayatını sürdürmesini tavsiye ederken; Nietzsche ise öte dünya düşüncesine karşı çıkarak insanın sadece bu dünyada dilediği şekilde yaşamasını salık vermektedir. Tanrı, din, öte dünya gibi inanç temelli unsurların pozitivist âlemde karşılığı yoktur. Bu durum inançtan öteye gitmemektedir. Dolayısıyla insan, ele aldığımız filozoflar gibi uç noktalarda yaşamak yerine hem bu dünya hem de öteki dünya arasında bir denge kurarak yaşamını sürdürmelidir.

Netice olarak Mevlana insanı Tanrı sevgisinden hareketle O'nun yarattığı mükemmel bir varlık olarak görürken, Nietzsche insanı pek çok yerde eleştirmekte ve mükemmel varlık olarak da kendisinin oluşturduğu üstinsanı görmektedir. Mevlana düşünce dünyasında insanı Tanrı'ya yaklaştırmaya çalışırken Nietzsche ise insanı Tanrı'dan uzaklaştırmakta kendisinin deyimiyle üstinsanı Tanrı yerine koymaktadır. Tez çalışması boyunca ele aldığımız kadarıyla iki düşünür her ne kadar farklı tarihsel koşullarda yaşamış olsalar da insanın olgunlaşmasına ve gelişmesine vurgu yaptıkları için aynı noktadan hareket etmekte ancak daha sonra kâmil insan ve üstinsan idealine giden yolda farklı kaynaklardan beslenerek çok farklı şekilde düşünmektedirler. Filozofların düşüncesine göre kişi ya kâmil insan ya da üstinsan olmalıdır. Ancak iki insan tasavvuru da çok farklı kutuplarda yer aldığından kişi bu tasarımlar arasında bir denge kurarak yeni bir anlayış oluşturarak yaşamını sürdürmelidir.

KAYNAKÇA

GİRİŞ

Aristoteles; *Nikamakhos 'a Etik*, Saffet Babür (çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

-----; *Ruh Üzerine*, Zeki Özcan (çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2001.

Augustine; *İtiraflar*, Dominik Pamir (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Cevizci, Ahmet; *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

-----; *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.

-----; *Felsefe*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008.

Çevik, Mustafa; *Mevlana 'da Aşk ve Varoluş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Cıvgın, Ayşe Gül; "Max Scheler ve İnsan", *Kaygı Dergisi*, 4, 2005, ss. 42-48.

Çotuksöken, Betül; *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995.

Çüçen, A. Kadir; *Ortaçağ ve Rönesansta Felsefe*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2010.

Descartes, Rene; *Metot Üzerine Konuşma*, Mehmet Karasan (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1967.

El-Gazali, Ebu Hamid; *Makasid El-Felasife*, Cemaleddin Erdemci (çev.), İstanbul: Vadi Yayınları, 2002.

Erdem, Hüsameddin; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya: Hüer Yayınları, 2010.

Gazali; *el-Munkız mine'd-Dalal (Hakikate Giden Yol)*, Ali Kaya (çev.), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005.

Gökalp, Nurten; *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2014.

Gökberk, Macit; *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Güvenç, Bozkurt; *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.

Herakleitos; *Fragmanlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

Hançerlioğlu, Orhan; *Düşünce Tarihi*, Ankara: Remzi Kitabevi, 1993.

Kaya, Mahmut; *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Kılıç, Cevdet; *Hak Dini ve Halk Dini*, Ankara: Fecr Yayınları, 2014.

Kuçuradi, İonna; *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1997.

-----; *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2010.

-----; *Nietzsche ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1997.

Küçük, Osman Nuri; *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim Benliğin Dönüşümü ve Miracı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Küçükalp, Kasım ve Cevizci, Ahmet; *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Leo, Buscaglia; *Kişilik Tümüyle İnsan Olabilme Sanatı*, Nejat Ebcioglu (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınları, 1987.

Magill, Frank; *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, Vahap Mutal (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.

Mengüşoğlu, Takiyettin; *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi Felsefi Antropoloji İçin Kritik Bir Hazırlık*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

-----; *Felsefi Antropoloji*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Özcan, Muttalip; *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, İstanbul, 2006

Özcan, Zeki; *İnsan ve Toplum Bilimleri II (Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar)*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012.

Platon; *Devlet*, Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

-----; *Phaidon*, S. K. Yetkin- H. R. Atademir (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1989.

Pekünlü, Rennan; “‘Düşünüyorum Öyleyse Varım’ Sözü Üzerine”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 132, 2015, ss. 50-53.

Scheler, Max; *İnsanın Kosmostaki Yeri*, Harun Tepe (çev.), Ankara: Ayraç Yayınları, 1998.

Tanilli, Server; *Yaratıcı Aklın Sentezi Felsefeye Giriş*, İstanbul: Adam Yayınları, 1997.

Theodor, Adorno ve Horkheimer, Max; *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Nihat Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.

Timuçin, Afşar; *Düşünce Tarihi*, İstanbul: BDS Yayınları, 1992.

Toshihiko, Izutsu; *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Süleyman Ateş (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

Uçar, Şahin; “İnsan, Varlık ve Zaman”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6, 2001, ss. 137-154.

Ülken, Hilmi Ziya; *Felsefeye Giriş-1*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

MEVLANA

Akot, Bülent; “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kamil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 24/1, 2013, ss. 56-70.

Aliyeva, Metanet Azizgizi; “Mevlana Düşüncesinde İnsan”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 2006, ss. 179-182.

Alma, Hasan; “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Hz. Peygamber Sevgisi”, *1. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa (21-22 Nisan), 2007, ss. 317- 331.

Altıkardeş, İsmet; *İdeal Kişilik Modeli Olarak İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Altıntaş, Ramazan; “Mevlana’da İrade Hürriyeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2004, ss. 1-15.

Anbarcıoğlu, Meliha; “Mevlana Celâlettin-i Rumi’nin Hayat ve Ölüm Hakkındaki Düşünceleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2/3, 1977, ss. 1-26.

Atay, Hüseyin; “İslamda Olgun İnsan (İnsan-ı Kamil)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, 1967, ss. 155- 171.

Atay, Rıfat; “Peygamber Varisi Mevlana: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi”, *1. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa (21-22 Nisan), 2007, ss. 333-339.

Aydın, Mehmet S.; *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi, 2001.

Baykan, Erdal; *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Van: Bilge Adam Yayınları, 2005.

Büker, Seçil ve Özsoy, Aydan; *Gönülden Gönüle Mevlana İmgesi*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2009.

Can, Şefik; *Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

-----; *Mevlana Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

-----; *Mevlana ve Eflatun*, İstanbul: Okul Yayınları, 2004.

Canan, İbrahim; *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte 12*, İstanbul: Akçağ Yayınları.

Çelik, İsa; *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.

Çetinkaya, Yalçın; “Mevlana’da Aşk ve Musiki”, *Mevlana Araştırmaları* 4, Adnan Karaismailoğlu (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, ss. 39-54.

Deniz, Gürbüz; *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, Ankara: DİB Yayınları, 2015.

Durak, Nejdettin; “İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak ‘İnsan-ı Kamil’ Anlayışı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7/2, 2010, ss. 105-124.

Durakoğlu, Abdullah; “Mevlana ve Marcel’de İnsan Varlığı”, *Akademik Bakış Dergisi*, 37, 2013, ss. 1-19.

Eflaki, Ahmed; *Ariflerin Menkıbeleri II*, Tahsin Yazıcı (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

-----; *Menakıbu’l-Arifin (Ariflerin Menkıbeleri) I*, Tahsin Yazıcı (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1995.

Emiroğlu, İbrahim; “Mevlana’nın Hz. Muhammed’e Sevgisi ve Bağlılığı”, *Dokuz Eylül. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2003, ss. 53-90.

-----; *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlana*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Erginli, Zafer; “Mesnevi Perspektifinden Madde ve Mana Arasında İnsan Gerçeği”, *Çanakkale Onsekiz Mart İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 2006, ss. 251-260.

Ergün, Mustafa; *İnsan ve Eğitimi-Mevlana Üzerine Bir Deneme Mevlana’nın Eğitim Görüşleri*, Ankara: Ocak Yayıncılık, 1993.

Füruzanfer, Bediüzzaman; *Mevlana Celaleddin*, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1963.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mevlana Celâlettin*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1985.

-----; “Mevlana Celâlettin Hayatı Eserleri Felsefesi”, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999.

-----; “Mevlana”, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.

Gül, Halim; *Mesnevi’de Tasavvufi Tefsir*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Güllüce, Hüseyin; *Kur’an Tefsiri Açısından Mesnevi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.

Gürsoy, Kenan; *Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar*, Semih Yücel (hızl.), İstanbul: Sufi Kitap, 2008.

Hidayetoğlu, Ahmet Selahaddin; *Hazreti Mevlana Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1995.

İkbal, Muhammed; *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Ahmet Asrar (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.

Jamilah, Khatoon; “İkbal’in İnsan-ı Kâmilî”, Celal Türer (çev.), *Kitap Dergisi*, 10/72, 1995, ss. 57-60.

James, William; *The Principles of Psychology*, New York: Dover Publications, 1950.

Kabaklı, Ahmet; *Mevlana*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011.

-----; “Mevlana”, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005.

Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.

Kaval, Musa; “Mevlana’nın Mesnevisi’nde Nefis Kavramı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2011, ss. 149-163.

Kılıç, Cevdet; “Mevlana’nın Düşünce Dünyasında Felsefe ve Filozoflar”, *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, 20, 2007, ss. 175-202.

Kılıç, Cevdet; *Bir Türk Dostu ve Mevlana Hayranı Muhammed İkbal*, Ankara: Fecr Yayınları, 2014.

Kılıç, Recep; *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Kızıler, Hamdi; “Mevlana’ya Göre İnsan ve Değeri”, *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, 14, 2005, ss. 473-481.

Konuk, Ahmed Avni; *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın (çev.), İstanbul: İfav Yayınları, 1994.

Konur, Himmet; “Mevlana, Tasavvuf ve Ahlak”, *Mevlana ve İnsan Sempozyum Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, ss. 33-44.

Küçük, Osman Nuri; *Fusûsü’l-Hikem ve Mesnevi’de İnsan-ı Kamil*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Meşhedi, Mehdi Firdevs-i; “Mevlana’nın Düşüncesinde Kadın”, Hasan Almaz (çev.), *Nüsha Dergisi*, 20, 2006, ss. 53-64.

Mutahhari, Murtaza; *İnsan-ı Kamil*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Nesefî, Azizüddin; *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kamil*, Mehmet Kanar (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Öngören, Reşat; *Mevlana Celaleddin Rumi* mad. C. XXIX., Ankara: DİA, 2004.

Özköse, Kadir; “Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin Düşüncesinde Kadın”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, ss. 51-67.

Öztürk, Yaşar Nuri; *Mevlana Celâlettin Rumi ve İnsan*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014.

Panayotopoulos, I. M.; *Benzersiz Mevlana*, Kriton Dinçmen (çev.), İstanbul: Arion Yayınları, 2007.

Rahman, Fazlur; *İslam*, Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Selçuk Yayınları, 1992.

Rumi, Mevlana Celâlettin; *Mesnevi I-VI*, Şefik Can (çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

-----; *Mesnevi I-VI*, Veled İzbudak (çev.), İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1988.

-----; *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi I-VI*, Şefik Can (çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.

-----; “Divan-ı Kebir”, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), Ankara: KB Yayınları, 2000.

-----; “Divan-ı Kebir”, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), Ankara: KB Yayınları, 1992.

-----; “Divan-ı Kebir”, Abdülbaki Gölpınarlı (hızl.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957.

-----; “Fihi Ma Fih”, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul, 1959.

-----; “Fihi Ma Fih”, Abdülbaki Gölpınarlı (ev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

-----; “Fihi Ma Fih”, Meliha lker Anbarcıglu (ev.), İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

-----; “Fihi Ma Fih”, Abdülbaki Gölpınarlı (ev.), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009.

-----; “Fihi Ma Fih”, Meliha lker Anbarcıglu (ev.), İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1985.

-----; “Mektuplar”, Abdülbaki Gölpınarlı (ev.), İstanbul: İnkılap ve Ata Kitabevi, 1963.

Soysaldı, İhsan; “Mevlana’nın Mesnevisi’nde Nefis Kavramı”, *Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildiriler 1*, Şanlıurfa, (26-28 Ekim), 2007, ss. 163-167.

Sözen, Kemal; “Sinan b. Sabit’in Mkemmek İnsan Tasavvuru”, *Şanlıurfa 1. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okul Sempozyum Bildirileri*, C.1, 2006, ss. 397-410.

Tarhan, Nevzat; *Mesnevi Terapi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Tekin, Mustafa; “Mevlana Celâlettin-i Rumi’de Din ve Yabancılaşma”, *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2010, ss. 101-118.

Topçu, Nurettin; *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2001.

Uzel, Nezih; *Mevlana ve İnsan*, İstanbul: Elif Kitabevi Milenyum Yayınları, 2009.

Veled, Sultan; *İbtidaname*, Abdülbaki Gölpınarlı (ev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

Wilcox, Lynn; *Sufizm ve Psikoloji*, Orhan Düz (ev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Yakıt, İsmail; *Mevlana’da Aşk Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

-----; “Batı Düşüncesi ve Mevlana”, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993.

-----; “Batı Düşüncesi ve Mevlana”, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

-----; “Mevlana’da Akıl ve Aklın Kritiği”, *Selçuk Üniversitesi 8. Milli Mevlana Kongresi Bildirileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1997.

Yaran, Cafer Sadık; “Mevlana’nın Yedi Öğüdü: Evrensel Erdemler, Kozmik Temellendirmeler ve Aidiyet Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2007, ss. 21-48.

Yazıcı, Yüksek; *Gönüller Sultanı Mevlana*, İstanbul: Kavim Yayınları, 2007.

Yazoğlu, Ruhattin ve İmamoğlu, Tuncay; “Mevlana Düşüncesinde Bir Ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 2007, ss. 9-19.

Yeniterzi, Emine; *Mevlana Celaleddin Rumi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Yılmaz, Hasan Kamil; “Mevlana ve Mesajı”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 20, 2007, ss. 13-19.

Yılmaz, Muhammet; *İnsan ve İslam*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Yüce, Abdülhakim; “Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlana”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 14, 2005, ss. 63-75.

NIETZSCHE

Akarsu, Bedia; *Çağdaş Felsefe Kant’tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.

Akdeniz, Emrah; “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 2013, ss. 111-126.

Aydın, Hüseyin; *Metafizikçi Olarak Nietzsche*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1984.

Baykan, Fehmi; *Nietzsche’nin Felsefesi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

-----; *Bilgelik Yolunda Bir Filozof Nietzsche*, Ankara: Palme Yayınları, 1989.

Becermen, Metin; “Nietzsche’nin ‘Kadınlara mı gidiyorsun? Kırbağı unutmama!’ Sözü Üzerine Bir İnceleme”, *Kaygı Dergisi*, 21, 2013, ss. 29-36.

Berkowitz, Peter; *Nietzsche Bir Ahlak Karşıtının Etiği*, Ertürk Demirel (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Camus, Albert; *Başkaldıran İnsan*, Tahsin Yücel (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 1998.

Chaix Ruy, Jules; *Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi*, Berna Serveryan (çev.), İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2001.

Copleston, Frederick; *Felsefe Tarihi Nihilizm ve Materyalizm*, Deniz Canefe (çev.), İstanbul: İdea Yayınları, 1996.

Coşar, Metin; *Nietzsche Kavramada Yeni Bir Yol*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009.

Danto, Arthur; *Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi*, Ahmet Cevizci (çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2002.

Deleuze, Gilles; “Üstinsan: Diyalektiğe Karşı”, Turhan Ilgaz (çev.), *Cogito Nietzsche: Kayıp Bir Kıta Dergisi*, 25, 2014, ss. 111-134.

Dok, Birol; *Nietzsche’nin Nihilizmi*, Ankara: Seba Yayınları, 1996.

Gane Piero, Laurence; *Nietzsche*, Erkal Ünal (çev.), İstanbul: NTV Yayınları, 2012.

Gianni, Vattimo; *Nietzsche İle Diyalog Denemeler 1961-2000*, Durdu Kundakçı (çev.), Ankara: Dost Kitabevi, 2005.

Gökberk, Macit; *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

Günay, Mustafa; *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, Adana: Karahan Kitabevi, 2010.

İncir, Nurettin; “Friedrich Nietzsche’nin İnsan, Ahlak ve Eğitim Anlayışı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Jackson, Roy; *Nietzsche Kilit Fikirler*, Nevra Yaraç (çev.), İstanbul: Optimist Yayınları, 2012.

Keklik, Nihat; *Filozofların Özellikleri*, İstanbul: Köprü Yayınları, 2001.

Küken, Gülnihal; *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.

Mehmet, Ali ve Şengör, Celal; “Nietzsche ve Akla İsyan”, *Cogito Nietzsche: Kayıp Bir Kıta Dergisi*, 25, 2014, ss. 240-251.

Nietzsche, Friedrich; *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Mustafa Bahar (çev.), İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003.

-----; *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, A. Turan Oflazoğlu (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

-----; *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, A. Turan Oflazoğlu (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

-----; *Ecce Homo*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010.

-----; *Ecce Homo*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011.

-----; *Deccal*, Firuzan Gürbüz (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

-----; *Putların Alacakaranlığı*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009.

-----; *Putların Alacakaranlığı*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011.

-----; *Putların Alacakaranlığında*, Yusuf Kaplan (çev.), İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2011.

-----; *Gezgin İle Gölgesi*, Murat Batmankaya (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010.

-----; *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Gürsel Aytaç (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009.

-----; *Şen Bilim*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011.

-----; *Tragedyanın Doğuşu*, İsmet Zeki Eyuboğlu (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2003.

-----; *Putların Batışı Ya Da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.

-----; *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Nusret Hızır (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992.

-----; *Güç İstenci*, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2010.

-----; *Güç İstenci*, Sedat Umran (çev.), İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002.

-----; *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2004.

-----; *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Ahmet İnam (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2007.

-----; *İnsanca Pek İnsanca-2*, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2008.

-----; *Her Şey Dökülmüş Müydü Kelimelere*, Gökhan Doğru (çev.), İstanbul: Zeplin Düşünce, 2015.

-----; *İnsanca Pek İnsanca-1*, Ahmet Öz (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.

-----; *İnsanca Pek İnsanca -1*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

-----; *Putların Batışı*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.

-----; *Tan Kızıllığı*, Özden Saatçi (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2009.

-----; *Karışık Kanılar ve Özdeyişler İnsanca Pek İnsanca 2*, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

-----; *Dionysos Dithyrambosları Bütün Yapıtları 14*, Murat Batmankaya (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2003.

-----; *Eylem Ödevi*, İsmet Zeki Eyüboğlu (çev.), İstanbul: Broy Yayınları, 1991.

Örnek, Süleyman A.; *Nietzsche'siz Hayat Bir Hatadır*, İstanbul: Nemesis Kitap, 2015.

Öymen, Münir Raşit; *Alman Filozofisi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.

Özlem, Doğan; *Felsefe Yazıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2002.

Pearson, Keith Ansell; *Kusursuz Nihilist Politik Bir Düşünür Olarak Nietzsche'ye Giriş*, Cem Soydemir (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Savater, Fernando; *Nietzsche'nin İdeası*, Saliha Nilüfer (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Sayın, Burak; “Nietzsche'nin Yaşama ‘Evet’ Sartre'ın Öze ‘Hayır’ Diyen İnsanı”, *Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi*, 5/1, 2013, ss. 117-126.

Soysal, Soner; “Güç İstenci ve Yorum”, *Tabula Rasa Felsefe Teoloji*, 8, 2008, ss. 125-135.

Strathern, Paul; *Doksan Dakikada Nietzsche*, Rüstem Aslan-Mehmet Ukşul (çev.), İstanbul: Gendaş Yayınları, 1997.

Timuçin, Afşar; *Felsefe Bir Sevinçtir*, İstanbul: İnsancıl Yayınları, 1995.

Uygur, Nermi; *Güneşle*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Ülken, Hilmi Ziya; *Felsefeye Giriş-2*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

Ürek, Ogün; “Nietzsche’de Bilgi-Yaşam İlişkisi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 47, 2008.

Wisser, Richard; *Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde Mi?*, Akın Etan (çev.), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Yalom, Irvin D.; *Nietzsche Ağladığında*, Aysun Babacan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Young, Julian; *Nietzsche*, Bülent O. Doğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Ayten Ünal 01.04.1986 tarihinde Antalya’da doğdu. Zonguldak Mehmet Çelikel Anadolu Lisesi’ni bitirdikten sonra Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden 2010 yılında mezun oldu. 2013’te ilk görev yeri olan Sinop Gerze Anadolu İmam Hatip Lisesi’ne felsefe grubu öğretmeni olarak atandı. Halen aynı ilçede görevini devam ettirmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail : ayten_nal@yahoo.com

Telefon : 0543 270 47 24

Kazanılan Ödüller, Teşvikler ve Burslar :2008 yılında Erasmus Bursu ile Köln Üniversitesi’de bir dönem eğitim gördü.